

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๒

ขอบข่ายเนื้อหา

บทที่ ๒ สັคคกัณท์

- ๒.๑ พระนามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ๓๒ ศัพท์
- ๒.๒ พระนามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๗ ศัพท์
- ๒.๓ นิพพาน ๔๖ ศัพท์
- ๒.๔ พระอรหันต์ ๔ ศัพท์
- ๒.๕ สวรรค์ ๕ ศัพท์
- ๒.๖ ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว ๑๔ ศัพท์
- ๒.๗ ดวงดาว ๖ ศัพท์
- ๒.๘ กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม
- ๒.๙ ดวงอาทิตย์ ๑๙ ศัพท์
- ๒.๑๐ รัศมี, แสง, แสงสว่าง ๑๔ ศัพท์
- ๒.๑๑ เดือน ๑๒ เดือน
- ๒.๑๒ ฤดู ๖ ศัพท์
- ๒.๑๓ บาบ, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ ศัพท์
- ๒.๑๔ บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม ๖ ศัพท์
- ๒.๑๕ โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้ ๓ ศัพท์
- ๒.๑๖ โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ, ๒ ศัพท์
- ๒.๑๗ ขณะนั้น, เวลานั้น ๒ ศัพท์
- ๒.๑๘ กาลข้างหน้า ๒ ศัพท์
- ๒.๑๙ ความยินดี, ความร่าเริง ๑๓ ศัพท์
- ๒.๒๐ ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ ๓ ศัพท์
- ๒.๒๑ ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล ๗ ศัพท์
- ๒.๒๒ ความทุกข์, ความลำบาก, ความยาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ๖ ศัพท์
- ๒.๒๓ ผลกรรมเก่า, วิบาก, โชค ๕ ศัพท์
- ๒.๒๔ การเกิด, การอุบัติ ๕ ศัพท์
- ๒.๒๕ นิमित, เหตุ, ปัจจัย, เครื่องหมาย ๑๒ ศัพท์
- ๒.๒๖ เหตุใกล้ผล, ปทัฏฐาน
- ๒.๒๗ ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา ๓ ศัพท์
- ๒.๒๘ ปรกติ, ชาติเดิม, ชาติแท้ ๒ ศัพท์
- ๒.๒๙ สัตว์, บุคคล ๑๓ ศัพท์
- ๒.๓๐ อารมณ์ ๖ อย่าง
- ๒.๓๑ อารมณ์ ๕ ศัพท์
- ๒.๓๒ นาฏยรส ๙ อย่าง
- ๒.๓๓ คำพูด ๑๓ ศัพท์

- ๒.๓๔ วากยะ, ประโยค
- ๒.๓๕ เวลากล่าวคำพูดซ้ำ
- ๒.๓๖ คัมภีร์ไตรเพท ๓ คัมภีร์
- ๒.๓๗ คัมภีร์เวท ๓ ศัพท์
- ๒.๓๘ ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน
- ๒.๓๙ สรุปร่ายบท

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

- ๑. บอกพระนามของพระพุทธรเจ้าและคำศัพท์ต่าง ๆ ในสัคคกัณฑ์นี้ได้
- ๒. อธิบายคำศัพท์ต่าง ๆ มีพระนามพระพุทธรเจ้าและชื่อของคำศัพท์ต่าง ๆ ในบทนี้ได้
- ๓. วิเคราะห์คำศัพท์ต่าง ๆ มีพระนามพระพุทธรเจ้าและชื่อของคำศัพท์ต่าง ๆ ในบทนี้ได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน

- ๑. นิสิตทุกคนร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับพระนามของพระพุทธรเจ้าและคำศัพท์ต่าง ๆ ในสัคคกัณฑ์
- ๒. นิสิตร่วมกันสังเคราะห์วิเคราะห์ความหมายของพระนามพระพุทธรเจ้าและคำศัพท์ต่าง ๆ
- ๓. นิสิตแต่ละรูปตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหาและเพื่อนร่วมห้อง
- ๔. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดด้านคำศัพท์ในสัคคกัณฑ์ในเรื่องความหมายและความสำคัญของคำศัพท์ต่าง ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

- ๑. เอกสารประกอบการสอน
- ๒. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
- ๓. สื่อการสอน (Power point)

การวัดผลและประเมินผล

- ๑. การเข้าห้องเรียน
- ๒. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
- ๓. การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
- ๔. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ ๒

สัคคกัณฑ์

ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า

ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสววรรค์ เป็นต้น

คัมภีร์อภิธานเป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมกล่าวถึงคำศัพท์ในภาษาบาลีสมีศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ โลกสววรรค์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่ทรงคุณค่าตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก ในการศึกษาวิชาอภิธานซึ่งเป็นการศึกษาด้านภาษาศาสตร์จำเป็นจะต้องมีการค้นคว้าในเรื่องของคำศัพท์มาก ดังนั้น จึงขอกล่าวเนื้อหาในภาพรวมก่อน โดยสังเขปดังนี้

คัมภีร์อภิธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. สัคคกัณฑ์ ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสววรรค์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น

๒. ภูกัณฑ์ ว่าด้วยนามศัพท์ที่เป็นสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และ ลำธาร เป็นต้น

๓. สามัญญกัณฑ์ ว่าด้วยนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท

นอกจากนั้น ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ยังประกอบด้วยวรรคย่อยอีก ๑๗ วรรค มีภูมิวรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา

ในบทนี้ จะกล่าวเฉพาะสัคคกัณฑ์อันเป็นกัณฑ์แรกในคัมภีร์มีจำนวน ๑๗๙ คาถา แต่จะนำมาจัดการเรียนการสอนในรายวิชาอภิธานนี้เพียง ๔๐ คาถา ประกอบด้วยคำศัพท์เหล่านี้

- ๒.๑ พระนามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ๓๒ ศัพท์
- ๒.๒ พระนามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๗ ศัพท์
- ๒.๓ นิพพาน ๔๖ ศัพท์
- ๒.๔ พระอรหันต์ ๔ ศัพท์
- ๒.๕ สววรรค์ ๕ ศัพท์
- ๒.๖ ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว ๑๔ ศัพท์
- ๒.๗ ดวงดาว ๖ ศัพท์
- ๒.๘ กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม
- ๒.๙ ดวงอาทิตย์ ๑๙ ศัพท์
- ๒.๑๐ รัศมี, แสง, แสงสว่าง ๑๔ ศัพท์
- ๒.๑๑ เดือน ๑๒ เดือน
- ๒.๑๒ ฤดู ๖ ศัพท์
- ๒.๑๓ บาป, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ ศัพท์
- ๒.๑๔ บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม ๖ ศัพท์
- ๒.๑๕ โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้ ๓ ศัพท์

- ๒.๑๖ โลกหน้า, ภพหน้า, ชาตินี้หน้า, ๒ ศัพท์
 ๒.๑๗ ขณะนั้น, เวลานั้น ๒ ศัพท์
 ๒.๑๘ กาลข้างหน้า ๒ ศัพท์
 ๒.๑๙ ความยินดี, ความร่าเริง ๑๓ ศัพท์
 ๒.๒๐ ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ ๓ ศัพท์
 ๒.๒๑ ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล ๗ ศัพท์
 ๒.๒๒ ความทุกข์, ความลำบาก, ความยาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ๖ ศัพท์
 ๒.๒๓ ผลกรรมเก่า, วิบาก, โชค ๕ ศัพท์
 ๒.๒๔ การเกิด, การอุบัติ ๕ ศัพท์
 ๒.๒๕ นิमित, เหตุ, ปัจจัย, เครื่องหมาย ๑๒ ศัพท์
 ๒.๒๖ เหตุใกล้ผล, ปทัฏฐาน
 ๒.๒๗ ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา ๓ ศัพท์
 ๒.๒๘ ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้ ๒ ศัพท์
 ๒.๒๙ สัตว์, บุคคล ๑๓ ศัพท์
 ๒.๓๐ อารมณ์ ๖ อย่าง
 ๒.๓๑ อารมณ์ ๕ ศัพท์
 ๒.๓๒ นาฏยรส ๙ อย่าง
 ๒.๓๓ คำพูด ๑๓ ศัพท์
 ๒.๓๔ วากยะ, ประโยค
 ๒.๓๕ เวลากล่าวคำพูดซ้ำ
 ๒.๓๖ คัมภีร์ไตรเพท ๓ คัมภีร์
 ๒.๓๗ คัมภีร์เวท ๓ ศัพท์
 ๒.๓๘ ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน
 ๒.๓๙ สรุปร่ายบท

๒.๑ พระนามพระพุทธรเจ้า ๓๒ ศัพท์

๑.	พุทฺโธ ทสฺสโล สตฺถา
มุนินฺโท ภควา นาโถ	สพฺพญฺญ ทวิปฺพุตฺตโม;
จกฺขุมงฺคิรฺโส มุนิ.	(๑)
๒.	โลกนาถो'นธิวโร
สมนฺตจกฺขุ สฺสคฺโต	มเหสิ จ วินายโก;
ภฺริปฺลฺโย จ มารชิ.	(๒)
๓.	นรสีโห นรวโร
เทวเทโว โลกครุ	ธมฺมราชา มหามุนิ;
ธมฺมสฺสามิ ตถาคฺโต.	(๓)
๔.	สยมฺภู สมมาสมพุทฺโธ
ชินฺโน สกฺโก ตฺ สิทฺตฺโต	วรปฺลฺโย จ นายโก;
สุทฺโธทฺธิ จ โคตโม.	(๔)
๕.	สภฺยสีโห ตถา สภฺย-	มุนิ จา'ทิจฺจพฺนฺธฺ จ.	(๕)

มีศัพท์ว่า พุทธ, ทสพล, สตถุ, สพพญญ, ทวิปุตตม, มุนินท, ภควนตุ, นาถ, จกขุมนตุ, องคิรส, มุนิ, โลกนาถ, อนธิวร, มเหสิ, วินายก, สมนตจกขุ สุตต, ภริปญญ, มารชิ, นรสีห, นรวร, ธมม

ราช, มหามุนี, เทวเทว, โลกครุ, ธรรมสุสามี, ตถาคต, สยมภู, สมมาสมพุทฺธ, วรรณภูณ, นายก และ ชิน จะขออธิบายตามลำดับศัพท์ดังต่อไปนี้

๑. พุทฺธ แปลว่า พระพุทฺธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺธติ เณตเถน พุทฺธ^๑ ถามว่า คำว่า “พุทฺธ” พระพุทฺธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะประกอบอรรถวิเคราะห์ว่า

๑) พุชฌิตา สจจानीติ พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
๒) โพธเตตา ปชายาติ พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
๓) สพุทฺธญตตาย พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
๔) สพุทฺธสสาวิตาย พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
๕) อภิญญตตาย พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
๖) วิสวิตาย พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
๗) ชีณาสวสงขาเตน พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
๘) นิรุปกกิเลสสงขาเตน พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
๙) เอกนตวิตราคิตี พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
๑๐) เอกนตวิตโทสตี พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน
๑๑) เอกนตวิตโมหตี พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
๑๒) เอกนตนิกกิเลสตี พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
๑๓) เอกายนคัค คโตตี พุทฺธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
๑๔) เอโก อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะตรัสรู้

พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

๑๕) อพุทฺธวิหตตตา พุทฺธิปฏิลาภตตา พุทฺธ^๑ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

๑๖) พุชฌิตีติ พุทฺธ^๑ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทฺธะ (พุธ อวคณเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทฺธ^๑ ภควา เวรณชยัย วิหริติ นเพรจิมนทมุเล มหตา ภิกขุสเฆน สหุธิ ปญจมตเตน ภิกขุสเทหิ^๒ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทฺธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรย์กัษ เขตเมืองเวรณชชา พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

อิตี พุทฺธ^๑ อภิญญาย ธรรมมกขาสี ภิกขุณั ทุกขสสนตงกโร สตถา จกขุมา ปรีนิพพุโต^๓ ดังนั้น พระพุทฺธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อยิ่ง พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

อริยา วุจจนตี พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ^๔ พระพุทฺธเจ้าและสาวกของพระพุทฺธเจ้า เรียกว่า พระอริยะทั้งหลาย

^๑ ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘, ขุ.จ.ุ.(บาลี) ๓๐/๙๗/๒๐๗, ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๖๒/๑๘๕-๑๘๖.

^๒ วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑/๑.

^๓ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๙.

^๔ อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๕๘๘/๓๑๔.

อหิ พุทธวจ ฌมมวจ สัมมวจ สรณิ คโคโต อุปาสกตตี เทเสสี สกยปุตตสส สาสเน^๕ หม่อมฉันได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สาวกา จ ปจเจกพุทธา จ พุทธา จ อนุสรณตี^๖ พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทโธ จ โลเกติ อิทิ วินา พุทฺธูปาเทน สัมภทสส อภาวทสสนตถิ วุตตี^๗ บทว่า พุทโธ จ โลเก นี้ สกวาทีกกล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังฆเภท โดยเว้นจากการอุบัติของพระพุทธเจ้า

อตถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมญญาณน สห วาสนาย วิทวิทธีตีนิรวเสสสิเกโส มหากรุณาสพพญญุตญญาณาทือปริเมยยคุณคณาธาโร ขนุธสนตานิ พุทโธ^๘ ก็โดยความหมาย คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยัมญญาณ เพราะทรงอบรมพระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระขันธสันดานทรงไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหากรุณาธิคุณและพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น

๒. ทสพล แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระทศพล

รูปวิเคราะห: ทานสีลนุตยาทโย จานาจานญญาทโย วา ทส พลานิ อสสตีตี ทสพโล พระนามว่าทสพละ เพราะทรงมีกำลัง ๑๐ ประการ มี ทาน ศีลเป็นต้น หรือ จานาจานญญาณเป็นต้น (ทส=๑๐ + พล=กำลัง)

กำลัง ๑๐ ประการ คือ (๑) จานาจานญญาณ พระปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ ทรงรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปไม่ได้ รู้เหตุรู้ผล (๒) กัมมวิปากญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและชั่ว (๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ รู้ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด (๔) นานาธาตุญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกกสังขาร (สังขารที่กรรมยึดครอง) และฝ่ายอนุปาทินนกกสังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง) (๕) นานาธิมุตติกญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้อธยาศัย ความเชื่อถือ ความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย (๖) อินทริยปริปริยัตตญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความยิ่ง และความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลายว่า มีครัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร (๗) ฌานาทีสังกิเลสาทิญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วของการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย (๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต (๙) จุตูปปาตญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน (๑๐) อาสวัภยญญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ^๙

อุทาหรณ์: มหคคธมโม ทสพโล พลาติพลปารคู ธรณูปโม มหาวีโร โส เม พุทโธ นิมนตีโต^{๑๐} พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระธรรมล้ำเลิศ นำบูชา เป็นพระทศพล ทรงถึงความ

^๕ วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๙.

^๖ ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑/๒.

^๗ อภิ.ปญจ.อ.(บาลี) ๖๕๔-๖๕๗/๒๖๖.

^๘ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒-๑๓.

^๙ ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗-๑๑๐.

^{๑๐} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๔๗/๔๔๗.

สำเร็จพลธรรมเหนือพลธรรม (ของคนทั่วไป) เปรียบด้วยแผ่นดิน ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้า
ทูลนิมนต์แล้ว

ทสทสสจกกวาเพ ปน เทวดา สพพาว สนติปติตวา อชช ทสพโล ปรินิพพายติ อโธทานิ
ปฏุชาย อนุถาริ ภวิสสตีติ ปริเทวนตี^{๑๑} ก็เทวดาในหมื่นจักรวาล ประชุมกันทั้งหมดพากันคร่ำครวญ
รำพันว่า “วันนี้ พระทศพลจะปรินิพพาน จำเดิมแต่นี้ไป จักมีแต่ความมืด”

ปาฏิหาริยัญจาเนปิ สพพา ทวาทสโยชนิกา ปริสา อนุรุฑุ อุปสงกมิตวา กหิ ภนเต
ทสพโล จิโตติ ปุจฉิสสุ^{๑๒} แม้ในที่ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ บริษัททั้งหมดประมาณ ๑๒ โยชน์ เข้าไปหาพระ
อนุรุทธะ ถามว่า “ท่านผู้เจริญ พระทศพลประทับอยู่ ณ ที่ไหน”

๓. สัตถุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศาสดา, ผู้สอน

รูปวิเคราะห์: ทิฏฐธมมิกสมปรายิกปรมตเถหิ ยถารหิ อนุสาสตีติ สตถา พระนามว่า
สัตถุ เพราะทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด
(สาส อนุสิฏฺฐิมหิ=แนะนำ-สั่งสอน + รตถุ) กิเลส สขติ วิสสขเซติ อนภาวิ คเมตีติ สตถา พระนามว่า
สัตถุ เพราะทรงสละกิเลส (สข อติสขขเน=สละ-ปล่อย + รตถุ) กิเลส สาสนทเกน สิญจตีติ สตถา
พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงล้างกิเลสด้วยน้ำคือคำสอน (สิง เสงฺจน=ไหล-รด-ราด + รตถุ) กิเลสสตีติ-
สงฺชาตํ ปงกํ โสสาเปตีติ สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงทำเปือกตมคือคมกิเลสให้แห้งไป (สุส
โสสนเน=แห้ง-ผาก-เหี่ยว + รตถุ) กิเลส สขติ หีสตีติ สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะเบียดเบียนกิเลส
(สุส หีสายิ=เบียดเบียน + รตถุ) สวติ อาสวติ ฆมมกถิ โสตุ อิจฉตีติ สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรง
ต้องการฟังธรรมกถา (สุ สวเน=ฟัง + รตถุ) สมมติ กิเลส อุปสมเมตีติ สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรง
ทำกิเลสให้สงบ (สม อุปสมเม=สงบ-ระงับ + รตถุ)

อุทาหรณ์: โส สมณฺหุเทโส ภิกขุหิ เอวมสฺส วจฺนียอ อชชตคฺเค เต อาวุโส สมณฺสเทส น
เจว โส ภควา สตถา อปทิสิตโพ^{๑๓} สมณฺหุเทสนั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนว่า สมณฺหุเทส
ตั้งแต่วันนี้ เธอไม่พึงอ้างพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นศาสดา

โส โว มมจฺจเยน สตถา^{๑๔} พระธรรมวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเขา เมื่อเราล่วงไป
แล้ว

กตมานิ ปญจ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุโน สตถา ฆมฺม เทเสติ อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานียอ สพฺรหม
จารี^{๑๕} ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑ ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีในฐานะ
ครูบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๔. สพพญญ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสัพพัญญู, ผู้รู้ธรรมทั้งปวง

รูปวิเคราะห์: สพพิ ชานาตีติ สพพญญ พระนามว่าสัพพัญญู เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
สพพสงฺขตมสงฺขตํ อนนเวสสิ ชานาตีติ สพพญญ พระนามว่าสัพพัญญู เพราะทรงรู้สังขตธรรมและ
อสังขตธรรมทั้งปวง (สพพ + ญา อวโพธเน=รู้ + รุ)

^{๑๑} อัง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๓๐/๘๒.

^{๑๒} อัง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๓.

^{๑๓} วิมพา.(บาลี) ๒/๔๒๙/๓๑๕.

^{๑๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔.

^{๑๕} อัง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๒๖/๑๘.

สัพพัญญู ๕ ประการ^{๑๖} คือ (๑) กมสัพพัญญู ทรงรู้จติและอุบัติทุกอย่างของสัตว์ผู้เป็นไปตามลำดับกรรม (๒) สกิงสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอย่างได้ในขณะญาณเดียว (๓) สตต-สัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างตามความเป็นจริง (๔) สัตตีสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ (๕) ญาตสัพพัญญู ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้หรือริยสัง ๔ ในสัพพัญญู ๕ อย่างนี้ หมายถึงญาตสัพพัญญู คือ ตรัสรู้หรือริยสัง ๔

อุทาหรณ์: เหว วุตเต มหานาม เต นิคณฐา มํ เอตทโวจฺ นิคณโธ อาวุโส นาฏปุตโต สพฺพณฺณู สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสฺสึ ญาณทสฺสนํ ปฏฺชีขานาติ^{๑๗} เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว นิครนถ์เหล่านั้นได้กล่าวกับเราว่า ท่านผู้มีอายุ นิครนถ์นาฏบุตร เป็นสัพพัญญู เห็นสิ่งทั้งปวง ปฏิญาณญาณที่สสนะอย่างเบ็ดเสร็จ

ถถิ ภควา สมฺมตจกฺขุณาปิ วิวญฺจกฺขุ ? สมฺมตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพณฺณุตถาณํ ภควา สพฺพณฺณุตถาณเณน อุเปโต สมฺมเปโต อุปกโต สมฺมปคโต อุปนฺโน สมฺมปนฺโน สมฺมนาโกโต^{๑๘} พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยสมันตจักขุ เป็นอย่างไร คือ พระสัพพัญญุตญาณ ตรัสเรียกว่า สมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบพร้อมด้วยพระสัพพัญญุตญาณ จึงทรงพระนามว่าพระสัพพัญญู)

เตน ยถาวุตเตน การเณน ตถาคโต สมฺมตจกฺขุ สพฺพณฺณุตติ วุตตํ โหติ^{๑๙} เพราะเหตุตามที่กล่าวมานั้น พระตถาคตเจ้า จึงทรงพระนามว่าพระสมันตจักขุ พระสัพพัญญู

๕. ทวิปทุตตม แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าคือมนุษย์และเทวดา

รูปวิเคราะห: ทวิปทานํ อุตตโม ทวิปทุตตโม^{๒๐} พระนามว่าทวิปทุตตมะ เพราะประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าทุกชนิด ทวิปทานํ ทวิปเทสุ วา อุตตโม ทวิปทุตตโม บรรดาสัตว์สองเท้าคือมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด จึงทรงพระนามว่าทวิปทุตตมะ (ทวิ + ปท + อุตตม)

อุทาหรณ์: ปุจฺฉามิ มุนี ปทุตปถฺยํ พุทฺธํ ธมฺมสฺสามิ วิตตณฺหํ ทวิปทุตตมํ สารถินํ ปวริ กติ โลเก สมณา ตทิสฺส พุทฺธิ^{๒๑} ข้าพระองค์ขอทูลถามพระพุทธเจ้าผู้เป็นมุนี มีพระปัญญามาก ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม ผู้มีต้นหาปราศจากไปแล้ว ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ผู้ประเสริฐกว่าสารถิทั้งหลายว่า สมณะในโลกมีเท่าไร ขอพระองค์ตรัสบอกสมณะเหล่านั้นด้วยเถิด ฯ

ตํ เทวเทวํ วณฺทา มิ ปุตตณฺเต ทวิปทุตตม อณฺชาตํ มหาวิริ นาคํ นาคสฺส โอสรณฺติ^{๒๒} ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอกราบไหว้ท่านนิโครธกับปกเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพ เป็นอนุชาบุตร มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นพระโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐนั้น

^{๑๖} ชุ.ม.อ.(บาลี) ๑๕๖/๓๙๐.

^{๑๗} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๑๗๙/๑๔๐.

^{๑๘} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙.

^{๑๙} ชุ.ม.อ.(บาลี) ๑๕๖/๓๙๑.

^{๒๐} ชุ.พ.ุท.อ.(บาลี) ๓๗/๗๑.

^{๒๑} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๘๓/๓๕๓.

^{๒๒} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๒๘๘/๔๓๐.

ทวิปทุตโตโม ทวิปทานํ เทวพรหมมนุสสานํ อุตโตโม เสฏฺโฐ^{๒๓} บรรดาเทวดา พรหมและ
มนุษย์ผู้มีสองเท้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

๖. มุนินท แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระมุนินท์

รูปวิเคราะห์: มุนีนํ อินฺโท ราชา มุนินฺโท พระนามว่ามุนินทะ เพราะทรงยิ่งใหญ่กว่าพระ
มุนีทั้งหลาย (มุนิ + อินท)

พระมุนีมักกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า มุนีติ หิ อคาริยมุนิ อนคาริยมุนิ เสกขมุนิ อเสกขมุนิ
ปัจเจกมุนิ มุนิมุนีติ อเนกวิธา มุนโย^{๒๔} คำว่า มุนิ ได้แก่ พระมุนีทั้งหลาย คือ (๑) อคาริยมุนิ คฤหัสถ์
ผู้รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นกัลยาณบุุชชน (๒) อนคาริยมุนิ บรรพชิตผู้มีจิตปาริสุทธิศีลสมบุรณ์
(๓) เสกขมุนิ เสกขบุคคล ๗ จำพวก คือ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุลหรรณชั้นโสดาปัตติมรรค โสดา-
ปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค (๔) อเสกขมุนิ
คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุลหรรณชั้นอรหัตตผล (๕) ปัจเจกมุนิ พระปัจเจกพุทธเจ้า (๖) มุนิมุนิ
พระพุทธเจ้า ในจำนวนนั้น พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่กว่ามุนีทั้ง ๕ ข้างต้น จึงทรงพระนามว่ามุนิมุนิ หรือ
มุนินทะ

อุทาหรณ์: สุทฺโธทโน มุนิวโร อภิสสนาย อมจฺจปฺตเต ทสธา อเปสยิ พเลน สทฺธิ มหตา
มุนินท สมโย มหาวีโร องฺคิรฺसानํ^{๒๕} ข้าแต่พระจอมมุนี พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช มีพระราชพระสงค์
จะทรงพบพระจอมมุนี จึงทรงส่งบุตรอำมาตย์ พร้อมกองกำลังใหญ่มาถึง ๑๐ ครั้ง ข้าแต่พระมหาวิระ
เป็นสมัยสมควรสำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า

ตํทสฺสเนนพฺกุตปิตฺราสี อฺทิกขมานํ ทวิปทานมินทํ โตเสหิ ตํ มุนินท คุณเสฏฺโฐ สมโย มหตา
วีโร องฺคิรฺसानํ^{๒๖} ข้าแต่พระจอมมุนี ผู้มีกองปิติน่าอัศจรรย์เพราะการเห็นพระองค์ ขอพระองค์ โปรด
ทรงปลอบพระผู้เป็นเจ้าของหมู่มนุษย์ ผู้มีพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งตั้งพระเนตรรอคอยพระองค์นั้น
ด้วยเถิด ข้าแต่พระมหาวิระ เป็นสมัยสมควรสำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า

จิโร จาตุ ธมฺโม มุนินทสฺส โลเก^{๒๗} ขอให้ธรรมะของพระพุทธเจ้าจงดำรงมั่นคงตลอดกาลนาน

๗. ภควนฺตุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้า, ผู้มีโชค

รูปวิเคราะห์: ภาควโธโสหมานสุส ภคคตฺตา ภคา อสุส อตฺถิติ ภควา พระนามว่าพระผู้มี
พระภาคเจ้า (ผู้มีโชค) เพราะทรงทำลายราคะ โทสะ โมหะ และมานะได้แล้ว (ภค + วนฺตุ) ภคสงฺขาตา
โลกิยโลกุตฺตรสมปตฺติโย วนิ ภชิ เสวิติ ภควา พระนามว่าภควา เพราะทรงเสพสมบัติที่เป็นโลกิยะ
และโลกุตฺตระที่เรียกว่าภคะ (ภค + วนฺ เสวยฺ=เสพ-คบ + วนฺตุ) โสมนสฺสกุมาเรตฺตภาวาทีสุ จริมตฺต-
ภาเว จ ภคสงฺขาตํ สิริ อิสฺสรียํ ยสํ จ วมิ อุกฺคิริ เขฬฺปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉทฺทยิตฺติ ภควา พระนามว่า
ภควา เพราะทรงคลายคือละไปไม่ยติในสิริ ความเป็นใหญ่ และเกียรติยศที่เรียกว่าภคะ เหมือนก้อน
เขฬะ ในคราวเสวยพระชาติเป็นโสมนัสสกุมาเรตฺต เป็นต้น และในอัฐภาพสุตท่าย (ภค + วนฺ อุกฺคิเรณ=
คายออก + วนฺตุ) สมํ ปวตฺตตฺตา ภคสงฺขาเต สินฺรยุคฺคณฺธโรตฺตรกฺรุหิมวฺนตาทีภาชนฺโลเก วมิ ตฺนฺนินฺวาสิ

^{๒๓} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๑๙/๒๗๐.

^{๒๔} ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๘/๑๗๒.

^{๒๕} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๖๐/๔๖.

^{๒๖} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๖๒/๔๖.

^{๒๗} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑-๑๘/๔๓๕.

สวดาวาสสมตักกมนโต ตปปฏิพทณนทราคปพาเนน ปชหีติ ภควา พระนามว่าภควา เพราะทรง
 คลาย คือ ทรงละโอกาสโลกมีภูเขาสีเนรุ ภูเขาขุคันธร อุตตรกรูทวีปและป่าหิมพานต์เป็นต้นที่
 เรียกว่าภคะ เพราะเป็นไปร่วมกับนักษัตร์ (ที่เรียกว่า ภะ) ด้วยการละฉันทราคะอันเนื่องด้วยโอกาส
 โลกนั้น เพราะล่วงที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้อยู่ในโอกาสโลกนั้น (ภค + วมุ อุกุคิเณ=คายออก + วนตุ)^{๒๘}

อุทาหรณ์: อิติปิ โส ภควา อรหิ สมมาสมพุทโธ^{๒๙} แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

เอกั สมยั ภควา สาวตถิยั วิหริติ เขตวเนน อนาถปิณฑิกสสุ อารามเ^{๓๐} สมัยนั้น พระผู้มี
 พระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหาร อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี

ภควาติ คารวาทิวงนั, อปิจ ภคคราโคติ ภควา, ภคคโทโสติ ภควา, ภคคโมโหติ ภควา,
 ภคคมาโนติ ภควา คำว่า ภควา เป็นพระนามที่พุทธบริษัทเรียกโดยเคารพ อนึ่ง ทรงพระนามว่าภควา
 เพราะทรงทำลายราคะ โทสะ โมหะ และมานะได้^{๓๑}

๘. นาล แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง

รูปวิเคราะห์ว่า: เวเนยยานั หิตสุขั นาลติ อาสีสตีติ นาโถ พระนามว่านาละ เพราะทรง
 หวังประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์ (นาล อาสีสเน=ปรารถนา-หวัง + อ) ตั ตั หิตปฏิบัติ นาลติ ยาจตีติ
 นาโถ พระนามว่านาละ เพราะทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์นั้น ๆ (นาล ยาจเน=ขอ-อ้อนวอน + อ)
 สพพสตเต นาลติ อภิภวตีติ นาโถ พระนามว่านาละ เพราะทรงปกครองสรรพสัตว์ (นาล อีสสิริเย=เป็น
 ใหญ่ + อ) สตตานั หิตสุขั นาลติ นีโยเซตีติ นาโถ พระนามว่านาละ เพราะทรงบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่
 สัตว์โลกทั้งมวล (นาล นีโยชเน=ประกอบ + อ) กิเลส นาลติ อุปตาเปตีติ นาโถ พระนามว่านาละ
 เพราะทรงคุกคามกิเลสให้เร่าร้อน (นาล อุปตาเป=ทำให้ร้อน + อ) นาโถติ โลกปฏิสรโณ โลกสามิ
 โลกนายโกติ วุตตโต โหติ คำว่า นาโถ หมายถึง พระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก เป็นเจ้าแห่งชาวโลก เป็น
 ผู้นำของชาวโลก^{๓๒}

อุทาหรณ์: อุกกามุขปภุโโจ จ ขทิงการสนนนิโห วิชูปโม มหาวิโร โส เม นาโถ
 นิมนตีโต^{๓๓} พระพุทธเจ้าทรงมีรัศมีเรืองรองดูถ่านเพลิงไม้ตะเคียน กระทบปากเบ้าทองคำ เปรียบ
 ด้วยสายฟ้า ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก พระองค์นั้น ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว

กรวิกรูโท นาโถ พรหมโฆโส ตถาคโคติ อุตทรนโต มหาทุกขา วิปนภุเจ อนายเก^{๓๔} พระ
 ตถาคตเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง มีพระสุรเสียงไพเราะ เหมือนเสียงนกการเวก มีพระสุรเสียงก้องดังเสียง
 พรหม ทรงถอนเวไนยสัตว์ผู้จะนิบหนายเพราะขาดผู้แนะนำขึ้นจากมหันตทุกข์

อล รูปา อรูปา จ สุขทุกขา วิมัจจติ อิจเจวั อภณิ นาโถ ตีโลกสรโณ มุนีติ^{๓๕} เมื่อนั้น เขา

^{๒๘} นีติ.ธตฺ.(บาลี) ๙๓๗.

^{๒๙} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๐} อง.สตตค.(บาลี) ๒๓/๒๘/๒๒.

^{๓๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๓๒} สารตถ.ฐีกา (บาลี) ๑/๑๐.

^{๓๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๔๐/๔๔๖.

^{๓๔} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๖/๔๖.

^{๓๕} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๒๐/๒๐๗.

ย่อมพ้นจากรูปภพ อรูปภพ สุข และทุกข์ พระพุทธเจ้าผู้เป็นมุนี เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม ได้ตรัสไว้
 อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้

๙. จกขุมนตุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีจักขุคือสัพพัญญุตญาณ

รูปวิเคราะห์ว่า: จกขุ ญาณจกขุ อสสทธิติ จกขุมา พระนามว่าจักขุมนตุ เพราะทรงมี
 ปัญญาจักขุ พุทธธมมสมนตญาณทิพพจกขุ มัสจกขุสงขาเตหิ ปณจหิ จกขุหิ สมณนาคตตตตา จกขุมา
 พระนามว่าจักขุมนตุ เพราะทรงประกอบด้วยญาณจักขุ ๕ คือ พุทธจักขุ ธัมมจักขุ สมันตจักขุ ปัญญา
 จักขุ ทิพพจักขุ และมังสจักขุคือตาเนื้อ (จกขุ + มนตุ)

คำว่า จักขุ นี้มีขยายความว่า เทว จกขุนิ ญาณจกขุ เจว มัสจกขุ จ, ตตถ ญาณจกขุ
 ปณจวิธิ พุทธจกขุ ธมมจกขุ สมนตจกขุ ทิพพจกขุ ปณญาจกขุ^{๓๖} จักขุ ๒ คือ ญาณจักขุ (หรือปัญญา
 จักขุ) และมังสจักขุ ในจักขุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักขุมี ๕ คือ พุทธจักขุ ธัมมจักขุ สมันตจักขุ ทิพพจักขุ
 และปัญญาจักขุ

อุทาหรณ์: ทุกขสสนตงกโร สตถา จกขุมา ปรีนิพพุโต^{๓๗} พระศาสดาทรงทำที่สุดแห่ง
 ทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

สตนานนท เทวตา อากาเส ปจวีสณณินโย เกเส ปกิริย กนทนต์ พาทา ปคคยห กนทนต์
 ฉินนปาท วิย ปตนต์ อวภูณนต์ วิวภูณนต์ อติชิปปิ ภควา ปรีนิพพายิสสตี อติชิปปิ สุกโต ปรี-
 นิพพายิสสตี อติชิปปิ จกขุมา โลเก อนตรธาอิสสตี^{๓๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า มีเทวดาบาง
 พวกเป็นผู้เรมิตแผ่นดินขึ้นบนอากาศ สยายผมประคองแขนรื้องให้คร่ำครวญ ล้มเกลือกกลิ้งไปมา
 เหมือนคนขาขาด เพื่อรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระสุตเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระ
 จักขุมาของโลก จักด่วนปรีนิพพานไปแล้ว

อุปเปกจเจ พาทา ปคคยห กนทนต์ ฉินนปาท วิย ปตนต์ อวภูณนต์ วิวภูณนต์ อติชิปปิ
 ภควา ปรีนิพพุโต อติชิปปิ สุกโต ปรีนิพพุโต อติชิปปิ จกขุมา โลเก อนตรหิตโต^{๓๙} ภิกษุบางพวกที่ยังมี
 รากะ พาประคองแขนรื้องให้คร่ำครวญ ล้มเกลือกกลิ้งไปมา เหมือนคนขาขาด เพื่อรำพันว่า พระผู้มี
 พระภาคเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระสุตเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระจักขุมาของโลก ด่วนปรีนิพพานไปแล้ว

๑๐. องคิรส แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระอังคิรส, ผู้มีรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกาย

รูปวิเคราะห์ว่า: องคโต สรีโรต นิคคตา รสมิ ยสส โส องคิโรโส^{๔๐} พระพุทธเจ้าพระนาม
 ว่าอังคิรส เพราะทรงมีพระรัศมีชานออกจากพระวรกาย สพพทา พยามปปุภาย กายโต นิฉณณวเสน
 องคิโรโส พระนามว่าอังคิรส เพราะทรงมีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายตลอดเวลา องคิรสสุส
 อีสโน อปจจ องคิโรโส พระนามว่าอังคิรส เพราะเป็นผู้สืบเชื้อสายของฤๅษีอังคิรส (องคิรส + ณ)
 องคมหิ กาเย รโส รสิ ทิปเต ยสสาตี องคิโรโส พระนามว่าอังคิรส เพราะทรงมีพระรัศมีชานออกจาก
 พระวรกาย (องค=ร่างกาย + อี + รส=รัศมี + ณ)

^{๓๖} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๑/๑.

^{๓๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๙.

^{๓๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๐๐/๑๒๓.

^{๓๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๒๔/๑๓๗.

^{๔๐} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๕๒/๘๑.

อุทาหรณ์: องคีรสส นมตฤ สกยปุตตสส สิริมโต^{๔๑} ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ศากยบุตร ผู้มีพระสิริ

องคีรส ปสส วิโรจมานํ ตปนตมาทิจจมิวนตลิกเขตติ^{๔๒} ท่านจงดู พระพุทธเจ้าผู้ทรงรุ่งเรืองอยู่ ดุจดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ ฉะนั้น

เอวมปิ องคีรส ตวั มหามุณี อติโรจสิ ยสสา สัพพโลกนติ^{๔๓} ข้าแต่พระมหามุณีองค์สิริ พระองค์ทรงรุ่งเรืองล่งโลกทั้งหมดด้วยพระยศ แม้นั้น

๑๑. มุณี แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระมุณี, ผู้รู้

รูปวิเคราะหว่า: อตตหิตถจ ปรหิตถจ มุณาติ ชานาตีติ มุณี^{๔๔} พระนามว่ามุณี เพราะทรงรู้ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น สัพพมเม มุณี ชานาตีติ มุณี พระนามว่ามุณี เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง (มุณ ภาณ=รู้ + อี) ขนธาทีโลเก ตลฺ อโรเปตวา มิณนโต วีย อิเม อชมตติกา ขนธา อิเม พาทิราตีอาทินา นเยน อุโถ อตเถ มุณาตีติ มุณี ชื่อว่ามุณี เพราะรู้ประโยชน์ทั้ง ๒ เหล่านี้ในโลกมีชั้นเป็นต้น เหมือนยกตราซึ่งขึ้นซึ่งอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า ชั้นเหล่านี้เป็นภายใน เหล่านี้เป็นภายนอก โมนํ วุจจติ ภาณํ กายโมเนยยาทีสุ อถยตฺร วา ญาณหรือความเป็นผู้หนึ่งทางกายเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า โมนะ เตน สมณนาคตตตา บุคคโล มุณีติ วุจจติ บุคคทํานเรียกว่ามุณี เพราะประกอบด้วยญาณหรือความเป็นผู้หนึ่ง (สงบนิ่งด้วยปัญญารู้เท่าทันกิเลส) โมนมสส อตถิติ มุณี ชื่อว่ามุณี เพราะมีโมนะ (โมนะ=ญาณหรือความเป็นผู้หนึ่ง + อี) อตตโน จิตตํ มุณาติ พนธติ รากโทสาทิวสํ คนฺตุ น เทตติ มุณี ชื่อว่ามุณี เพราะผูกจิตของตนไม่ให้ตกไปสู่อำนาจของราคะและโทสะเป็นต้น (มุ พนธเน = พัน-ผูก + นา + อี)

มุณีเป็นได้ทั้งพระนามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า และหมายถึงผู้รู้หรือนักปราชญ์ทั่วไปได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับบริบทของประโยคนั้น ๆ

มุณีติ หิ อคาริยมุณี อนคาริยมุณี เสกขมุณี อเสกขมุณี ปจเจกมุณี มุณีมุณีติ อเนกวิธามุณโย^{๔๕} คำว่า มุณี คือ (๑) อคาริยมุณี กัลยาณบุุณ (๒) อนคาริยมุณี บรรพชิตผู้มีจิตปาริสุทธิศีลสมบุรณ์ (๓) เสกขมุณี เสกขบุคคล ๗ จำพวกทั้งคฤหัสถ์หรือบรรพชิต (๔) อเสกขมุณี คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุลหณะขั้นอรหัตตผล (๕) ปจเจกมุณี พระปัจเจกพุทธเจ้า (๖) มุณีมุณี พระพุทธเจ้า

อุทาหรณ์: พหุณฺณํ วัต อตถาย โโพธิมชฌคา มุณี^{๔๖} พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้โพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาากหนอ

โมนะยธมมสมนาคเมน มุณี^{๔๗} พระนามว่ามุณี เพราะทรงประกอบด้วยโมนะยธรรม (คือพระปัญญาญาณ)

^{๔๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๗๗/๑๗๐.

^{๔๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๓/๘๗.

^{๔๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๙/๒๓๖.

^{๔๔} ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๓๗๐/๑๗๓.

^{๔๕} ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๘/๑๗๒.

^{๔๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๒๐/๒๓๖.

^{๔๗} ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๘๙/๓๖๐.

อสโสลี โข ฤๅลนันทา ภิกษุณี อยเยน กิร มหาภสสเปน อโยโย อานนโท เวเทหมนิ กุมารก
วาเทน อปสาทิโตติ^{๕๘} ภิกษุณีฤๅลนันทาได้ยินแล้วคิดว่า ทราบว่าพระอานนทผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นมุณีปราด
เปรื่อง ถูกพระคุณเจ้ามหาภสสประกรานด้วยการกล่าวว่าเป็นเด็ก

มุณี ทยุฑโฏ โอตถกรกั ตตถ อนุญญาสิ^{๕๙} พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตผ้ากรองน้ำมีขอบ ในที่
นั้น

๑๒. โลกนาถ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระโลกนาถ, ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก

รูปวิเคราะห์: โลกานํ โลเกสุ วา นาโถ โลกนาโถ พระนามว่าโลกนาถะ เพราะทรงเป็นที่
พึ่งของชาวโลก (โลก + นาถ ยาจโนปตาศิสริยาสีสาสุ=ขอรับรอง, ทำให้ร้อน, เป็นใหญ่, ประารถนา + อ)

อุทาหรณ์: เตน วิตถาริกิ อาสิ โลกนาถสส สาสน^{๕๐} เพราะเหตุนี้ พระศาสนาของพระ
โลกนาถ จึงแผ่ไปอย่างกว้างขวาง

เอว โลกนาถสส กรุณาคุณิ อวาชชิตวา กเถตพพิ^{๕๑} ภิกษุควรรำลึกถึงพระกรุณาคุณของ
พระพุทธเจ้าอย่างนี้แล้ว พึงกล่าวเถิด

อจจนตสุขุมาลो โลกนาโถ เทววิมานสทิสสิ คนธกุฎิ ปหาย ตตถ ตตถ วิปภิณณฉาริกาย
ภินนภาพชนติณปลาสุกกุฎสุกรวจาทิสงกิลิสุราย สงการภูจันสทิสาย กุมภการสาลาย ติณสนถาริ
สนถริตวา ปัสกุลจิวริ ปถนเปตวา เทววิมานสทิสสิ ทิพพคนธสุคนธิ คนธกุฎิ ปวิสิตวา นิสินโต วิย
นिसิทิ^{๕๒} พระโลกนาถทรงสุขุมาลชาติอย่างยิ่ง ทรงละพระคันธกุฎิเป็นเช่นกับเทพวิมาน ทรงปลาด
ถัดคือหญ้า ในศาลาช่างหม้อ ซึ่งมีซี่เก้าเรียราดไปทั่ว สกปรกด้วยภาชนะแตก หญ้าแห้ง ซี้ไก่ และซี้
สุกรเป็นต้น เป็นเช่นกับที่ทิ้งขยะ ทรงปึงสุกุลจิวรประทับนั่ง ดุจเสด็จเข้าพระมหาคันธกุฎิอันมีกลิ่น
ทิพย์เช่นกับเทพวิมานแล้วประทับนั่งฉะนั้น

มหาภินิหารโต ปฎาย ทิ ยาว มหาปรินิพพานา โลกहितตถเมว โลกนาถา ติภูจันติ^{๕๓}
ตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงมหาปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงดำรงอยู่เพื่อเกื้อกูล
ชาวโลกเหมือนกัน

๑๓. อนธิวร แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐสุด

รูปวิเคราะห์ว่า: อจจนตวโร อธิวโร นาสส อตถิติ อนธิวโร, น ตโต อธิโก วโร อตถิติ วา
อนธิวโร, อนุตตโรติ อตถิ^{๕๔} พระพุทธเจ้าพระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีใครยิ่งกว่า ได้แก่ ผู้ประเสริฐ
ที่สุด อตตโน อธิกสส กสสจิจิ อภาวโต อนธิวโร พระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีผู้ใดประเสริฐยิ่งกว่า
พระองค์ (น + อธิวร)

อุทาหรณ์: พุทธมา จ โลกาทิปตี สหมปติ กตถุขลิ อนธิวริ อयाจถ สนติธ สตตวา อปป-

^{๕๘} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๐๙.

^{๕๙} วิ.จ.ญ.(บาลี) ๗/๒๙๓/๕๔.

^{๕๐} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๕/๔๖๗.

^{๕๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๕/๒๗๖.

^{๕๒} ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๒/๒๑๐.

^{๕๓} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๑.

^{๕๔} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑/๑๗.

รชกษชาติกา เทเสหิ ธมฺมํ อณุกมปิํ ปช^{๕๕} ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นประธานในโลกทั้ง ๓ ประนม
อัญชลีกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าว่า ในโลกนี้ เหล่าสัตว์ผู้เกิดมามีนัยน์ตาเป็นอนธะเพียงน้อยนิด มี
อยู่ ขอพระองค์ทรงอาศัยความเอ็นดูหมู่สัตว์นี้แล้ว โปรดทรงแสดงธรรมด้วยเถิด

ตสฺมา กายา อจฺจรา กามวณฺณินิ อีชาคตา อนธิวํ นมสฺสิตุ^{๕๖} ดิฉัน (เทพิตาสิริมา) เป็น
นางอัปสรซึ่งมีรูปร่างน่าพึงใจ ประสงค์จะนมัสการพระพุทธเจ้า จึงมายังโลกมนุษย์นี้

อิธ อนธิวรา พุทฺธา อภิสมฺพุทฺธา วิโรจฺนติ^{๕๗} ในสถานที่นี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ล้าเลิศ
ตรัสรู้ด้วยพระองค์ ทรงรุ่งเรืองอยู่

๑๔. มहेสิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

รูปวิเคราะห์ว่า: มหนฺเต สีลสมฺมาธิปญฺญาวิมุตติวิมุตติถาณทสฺสนกฺขนธฺ เอสิ คเวสฺสิติ
มहेสิ^{๕๘} พระพุทธเจ้าพระนามว่ามहेสิ เพราะทรงแสวงหาศีลชั้น สสมาธิชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น
และวิมุตติญาณทัสสนชั้นอันยิ่งใหญ่ มหนฺตานํ สีลกฺขนธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มहेสิ ทรงพระนาม
ว่ามहेสิ เพราะทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีศีลชั้นเป็นต้น (มหนฺต + เอส คเวสเน=แสวงหา + อี)
มหนฺโต อีส วิภูติ เอตสฺสาติ มहेสิ พระนามว่ามहेสิ เพราะทรงมีความเป็นใหญ่ยิ่ง (มหนฺต + อีส + อี)

อุทาหรณ์: ตสฺส มहेสิโน สยมภุสส จีวรตถาย โขมวตถํ มยา ทินน^{๕๙} ข้าพเจ้าได้ถวายผ้า
ไหมะเพื่อทำจีวร แต่พระพุทธเจ้าผู้สยัมภูพระองค์นั้น

เตน โข ปน สมเยน มนุสฺสา อิมํ คาลํ คายนฺติ ทณฺฑเฑเนเก ทมยฺนติ องฺกุเสหิ กสาหิ จ
อทณฺฑเฑน อสฺตถฺเณ นาโค ทนฺโต มहेสินาติ^{๖๐} สมัยนั้น คนทั้งหลายพากันขบร้องคานี้ว่า คนฝึกช่าง
และคนฝึกม้า บางพวกมีท่อนไม้ ขอ และส้จึงจะฝึกได้ แต่พระพุทธเจ้าไม่ต้องใช้ท่อนไม้ ไม่ต้องใช้
คัสตรา ทรงฝึกช่างได้เลย

๑๕. วินายก แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้แนะนำ, ผู้นำสัตว์ไปสู่นิพพาน

รูปวิเคราะห์ว่า: พุทฺธิ วินยฺนุปาเยหิ สตเต วิเนติ ทเมตฺติ วินายโก^{๖๑} พระพุทธเจ้า พระ
นามว่าวินายกะ เพราะทรงฝึกสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบายเครื่องฝึกเป็นอันมาก หิตฺ วิเนติ อนุสาสฺสติ
วินายโก พระนามว่าวินายกะ เพราะทรงแนะนำประโยชน์แก่อกุล (วิ + นี ปาปฺณเน=นำไปถึง + ญ)

อุทาหรณ์: ปพฺพชฺชํ โคตมํ ยาจิ นานุญญาสิ ตถาคโต กปิลวตฺถุ เวสาลี อคฺมาสิ
วินายโก^{๖๒} เรื่องพระนางโคตมีทูลขอบรรพชา พระตถาคตไม่ทรงอนุญาต และเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จ
จากกรุงกบิลพัสดุ์ ไปยังกรุงเวสาลี

^{๕๕} พุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑/๔๓๕.

^{๕๖} พุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๓๙/๒๑.

^{๕๗} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๖๙/๒๗๘.

^{๕๘} พุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๗.

^{๕๙} พุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๗.

^{๖๐} วิ.จ.ญ.(บาลี) ๗/๓๔๒/๑๓๕.

^{๖๑} พุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๙/๖๐.

^{๖๒} วิ.จ.ญ./๔๓๖/๒๖๙.

กปิลวตถุ เวสาลี อคมาลี วินายโก^{๖๓} เรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปยังกรุงเวสาลี

ฉนโน ตัมเว อาปตตี ปฏิกาทุ น อิจจติ อุกเขปนาปปฏิกมเม อาณาเปสิ วินายโก^{๖๔} พระฉนโนไม่ปรารถนาจะรู้เห็นอาบัติ พระพุทธเจ้าผู้อุดมรับสั่งให้ลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติในกรุงโกสัมพี

๑๖. สมณฑจกขุ พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงมีพุทธญาณรอบทิศ

รูปวิเคราะห์ว่า: สมณฑจกขุสงฆาต สัพพญญุตญาณัน อสสาตถิติ สมณฑจกขุ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสมันตจักขุ เพราะทรงมีพระสัพพัญญุตญาณคือพระสมันตจักขุ สมณฑจกขุ จุททส พุทธญาณานิ, ทุกเข ญาณ^{๖๕} พุทธญาณ ๑๔ ชื่อว่าสมันตจักขุ ได้แก่ ปัญญาเห็นทุกขสัง สมณฑจกขุ วุจจติ สัพพญญุตญาณ^{๖๖} พระสัพพัญญุตญาณท่านเรียกว่าสมันตจักขุ สัพพมมทสสนสีลตาย สมณฑจกขุติ ลทธนาเมน สัพพญญุตญาณน สมณนาคตตดา สมณฑจกขุ พระนามว่าสมันตจักขุ เพราะทรงมีปรกติเห็นธรรมทั้งปวง และเพราะทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ (สมณฑ + จกขุ)

อุทาหรณ์: วิภูจจโทสิ สมณฑจกขุ วิโรจสิ วิมโล สัพพะโลเก^{๖๗} ข้าแต่พระพุทธเจ้าพระองค์ผู้มีกิเลสจุกหลังคาที่เป็ดแล้ว เป็นผู้ปราศจากมลทิน รุ่งโรจน์อยู่ในโลกทั้งปวง

ต สวากิ สกุก มยมิปี สัพเพ อณณตุมิจฉาม สมณฑจกขุ^{๖๘} ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ศากยะแม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะทราบถึงพระสาวกรูปนั้น

๑๗. สุกต แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสุคตเจ้า, ผู้มีญาณอันงดงาม, ผู้เสด็จไปดีแล้ว

รูปวิเคราะห์ว่า: สุกโตติ โสภณคมนตรีตา สุนทร จานิ คตตดา, สมมาคตตดา สุกโต^{๖๙} คำว่า สุกโต มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าพระสุคต เพราะเสด็จไปดี เสด็จไปสู่ที่ดี เสด็จไปโดยชอบ อรหัตตมคเคน เย กิเลสา ปหีนา เต กิเลส น ปุเนติ น ปจเจติ น ปจจาจจตติ สุกโต^{๗๐} พระนามว่าสุคตะ เพราะทรงละกิเลสด้วยอรหัตตมรรคญาณแล้วไม่ทรงกลับมาสู่กิเลสนั้นอีก โสภณิ คตถาณมสสาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะทรงมีญาณอันงดงาม สัสารา สุกฺขุ อปุณราวตติยา คตวาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะเสด็จไปจากสงสารแล้วไม่กลับมาอีก สปรสุขสิทฺธตถิ สมมา คตวาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะเสด็จไปเพื่อยังประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยดี (สุ + คมฺ คติมิหิ = ไป + ต)

อุทาหรณ์: ติฏฺฐตุ สุกโต กปปี พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขายเทวมนุสฺसानิ^{๗๑} ขอพระสุคตเจ้าโปรดดำรงพระชนม์ชีพอยู่ตลอดกัป เพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มา

^{๖๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๖๑๓/๓๗๔.

^{๖๔} วิ.จ. (บาลี) ๖/๗๔/๙๘.

^{๖๕} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๒๑/๑๓๗, ๒๐๘/๒๔๖.

^{๖๖} พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙.

^{๖๗} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๘๑/๔๐๖.

^{๖๘} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๒๗๔/๔๒๗.

^{๖๙} พุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๐/๙๒.

^{๗๐} วิ.ม. (บาลี) ๑/๑/๑๐๘.

^{๗๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๓/๒๘๐.

เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

๑๘. ฐริปณณ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน

รูปวิเคราะห์ว่า: ฐริ ปหุกา ปณณวา อสสาติ วา ฐริสมา ปณณวา อสส อตถิติ ฐริปณณโณ พระพุทธเจ้าพระนามว่า ฐริปณณ เพราะทรงมีปัญญามาก หรือทรงมีปัญญากว้างใหญ่ดุจแผ่นดิน (ฐริ + ปณณ + ณ) ฐริปณณโณติ ฐริปณณโณ มหาปณณโณ ติกขปณณโณ ปุณณปณณโณ หาสปณณโณ ชวนปณณโณ นิพเพธิกปณณโณ^{๗๒} คำว่า ฐริปณณโณ ได้แก่ ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน มีปัญญามาก มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาสูง มีปัญญาดี มีปัญญาเร็ว มีปัญญากำจัดกิเลส

อุทาหรณ์: ฐโร หเว สตตยัค ปุเนติ ยสมิ กุเล ชายติ ฐริปณณโณ^{๗๓} พระพุทธเจ้าผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงเกิดในตระกูลใด ย่อมทรงทำตระกูลนั้นให้บริสุทธิ์ถึง ๗ ชั่วคน

๑๙. มารชิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสสารเป็นต้น

รูปวิเคราะห์ว่า: กิเลสชาติเก ปณจ มาเร ชิตวาติ มารชิ พระพุทธเจ้าพระนามว่ามารชิ เพราะทรงชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสสารเป็นต้น (มาร + ชิ ชเย=ชนะ + กวิ)

อุทาหรณ์: เทวปุตโต กิเลส จ อภิสังขารมารโก ชนธมารโ มจจุมารโ มารโ ปณจวิธโ มโต^{๗๔} นักปราชญ์รู้ว่ามารมี ๕ อย่าง คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ชนธมาร และมีจจุมาร

๒๐. นรสีห แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระนรสีห์, ผู้ปกครองมนุษย์และเทวดา

รูปวิเคราะห์ว่า: นรานํ สีโห เสฏโฐ นรสีโห พระพุทธเจ้าพระนามว่านรสีหะ เพราะทรงประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ปรปวาทสหมโต มทหนโต นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงหักล้างวาทะของเจ้าลัทธิอื่นได้ สีโห วิทยาติ สีโห สหตติ วา สีโห นโร จ โส สีโห จาติ นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงเป็นดุจสีหะหรือทรงเป็นผู้ปกครอง นรานํ สีโห นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย ยถา หิ สีโห มิคราชา จตุหิ ทาธาหิ สพพสตุเต หีสติ อภิภาวติ ตถา ภควา สีลปณณปุณณิทธิสงขาเตหิ จตุหิ ธมเมหิ สพพโลกํ หีสติ อภิภาวติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชนะชาวโลกด้วยธรรม ๔ ประการ คือ สีล ปัญญา บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ได้ เหมือนกับราชสีห์ชนะหมู่สัตว์ด้วยเขี้ยวทั้ง ๔ ของตนได้ ฉะนั้น (นร + สห ชนตยภิกเวสุ=อดทน, ปกครอง-ครอบงำ + อ)

อุทาหรณ์: รสีชาลวิตโต นรสีโห เอส หิ ตยหํ ปิตา นรสีโห^{๗๕} พระพุทธเจ้าผู้ทรงแผ่ชานไปด้วยพระชายแห่งพระรัศมี เพราะพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ทรงเป็นพระชนกของพระองค์

นิโรธสมาปตติโย วุฏฐาย นรสีโห สีหํ โอลเถตวา ภิกขุสงฆเมปิสส จิตตปุปสาโท โทตติ สงฆโม อากจจตุติ จินเตสิ^{๗๖} พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้วทรงตรวจดูราชสีห์โพธิสัตว์แล้วทรงดำริว่า ขอรราชสีห์นี้จึงมีจิตเลื่อมใสแม้ในหมู่สงฆ์ ขอสงฆ์จงมา

๒๑. นรวร แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์

รูปวิเคราะห์: นรานํ สพพบุริสานํ เสฏฐตตา นรวโร, นรานํ วา เทวมนุสสานํ เสฏฐตตา

^{๗๒} พุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๑๔/๒๒๙.

^{๗๓} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๓๓/๓๔๘.

^{๗๔} กจจายนสุตตนิทเทส [๕๒ : ๖๐]/๒๕.

^{๗๕} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/(๑-๒)/๑๓๑. สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๑๐๕/๒๙๙.

^{๗๖} พุ.พุทธ.อ.๙/๒๖๓.

นรวิโร พระพุทธเจ้าพระนามว่านรวัระ เพราะทรงประเสริฐกว่านรชน หรือเพราะทรงประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (นร + วรร) นรศัพท์หมายถึงเทวดาและมนุษย์ เหมือนในสังยุตตนิกาย สภาถวรรคว่า สีเล ปติภูจาย นโร สปลโย^{๗๗} เทวดาและมนุษย์ผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล

อุทาหรณ์: นรวิโร จ โส อคคบุคคตตดา ทมมานัน ทเมตพพานัน เวเนยยานัน นิพพานาภิมุขัสสารณโต ทมมสารถิ จาติ นรวัระทมมสารถิ^{๗๘} พระผู้ทรงพระนามว่านรวัระทมมสารถิ เพราะทรงพระนามว่าพระ พุทธเจ้า เพราะทรงเป็นบุคคลผู้เลิศและทรงพระนามว่าทมมสารถิ เพราะทรงแนะนำเวไนยสัตว์ที่ควรฝึกให้มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพาน

๒๒. ธรรมราชา แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระธรรมราชา

รูปวิเคราะห์ว่า: ธรรมสส ราชปวัตตคตตดา ธรรมราชา พระพุทธเจ้าพระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงเป็นไปกับความยินดีในธรรม ธรรมโต สเทวกสส โลกสส ราชา ชาโต นาธมมโตติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงเป็นพระราชาของโลกพร้อมทั้งเทวโลก โดยธรรม หาใช่โดยอธรรมไม่ ธรรมเมณ ราชตีติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงให้ปวงชนยินดีด้วยธรรม ธรรมपालโกติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา ทรงเป็นพระราชาผู้รักษาความเที่ยงธรรม (ธรรม + ราช)

อุทาหรณ์: ยาว นุปปชชตี พุทโธ ธรรมราชา ปภงกโร ตาว อญญเอ อปุเชสุ ปุณฺณ สมณพราหมณ^{๗๙} ตราบโต พระพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมราชา ผู้ทำโลกให้สว่างไสว ยังมิได้อุบัติขึ้น ตราบนั้น คนทั้งหลายก็พากันบูชาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นจำนวนมาก

๒๓. มหามุนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระมหามุนิ

รูปวิเคราะห์ว่า: มหนโต จ โส มุนิ จาติ มหามุนิ พระพุทธเจ้าพระนามว่ามหามุนิ เพราะทรงเป็นมุนิและเป็นใหญ่ มุนินิ เสฏฐตตดา มหามุนิ พระนามว่ามหามุนิ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่ามุนิทั้งหลาย (มหนต + มุนิ)

อุทาหรณ์: เอวมปิ อังคิรส ตวั มหามุนิ อติโรจสิ ยสสา สัพพโลกนติ^{๘๐} ข้าแต่พระมหามุนิ อังคิรส พระองค์ทรงรุ่งเรืองล่งโลกทั้งหมดด้วยพระยศ แม้นั้น

๒๔. เทวเทว แปลว่า พระพุทธเจ้า, เทวดาของเทวดา

รูปวิเคราะห์ว่า: เทวานัน อติเทโวติ เทวเทโว พระพุทธเจ้าพระนามว่าเทวเทวะ เพราะทรงเป็นเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย เทวานัน อธิโก เทวเทโว พระนามว่าเทวเทวะ เพราะทรงเป็นเทวดาผู้เลิศของเทวดาทั้งหลาย (เทว + เทว)

อุทาหรณ์: มณฺณามหํ สกุกติ เทวเทโว ตยา หิ ชาโต มุนิ สจจนาม^{๘๑} ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์ทรงเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมทรงสามารถทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์ได้ เพราะพระองค์ทรงอุบัติโดยพระอริยชาติ โดยสัจนามว่ามุนิ

^{๗๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖.

^{๗๘} พุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๔๙/๙๓.

^{๗๙} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๕๕/๑๖๖.

^{๘๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๙/๒๓๖.

^{๘๑} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๓๓/๓๔๙.

๒๕. โลกครุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้เป็นครูของชาวโลก

รูปวิเคราะห์: โลกานํ ครู อาจารย์โยติ โลกครุ โลกานํ ครูภาชนตตา วา โลกครุ พระพุทธเจ้าพระนามว่าโลกครุ เพราะทรงเป็นครูสอนชาวโลก หรือเพราะทรงเป็นที่เคารพนับถือของชาวโลก (โลก + ครู)

อุทาหรณ์: ภควาติ โลกครุทีปณ^{๘๒} บทว่า ภควา เป็นบทแสดงถึงพระพุทธเจ้า

โลกครุณา พุทฺเธน "น คมิสฺสามีติ สีเส จาลิตะ"^{๘๓} เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นครูของโลก ทรงส่ายพระเศียร ด้วยทรงหมายความว่า เราจักไม่ไป

๒๖. ธรรมสสามิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, เจ้าของธรรม

รูปวิเคราะห์: ธรรมสส สามิ ยถาวุตตนเยน ธรรมสสามิ พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมัสสามิ เพราะทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว (ธรรม + สามิ)

อุทาหรณ์: อากเมตุ ภนฺเต ภควา ธรรมสสามิ^{๘๔} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเจ้าของธรรม โปรดรอก่อน

๒๗. ตถาคต แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระตถาคตเจ้า

รูปวิเคราะห์: ตถา อากโตติ ตถาคโต พระพุทธเจ้าพระนามว่าตถาคตะ เพราะเสด็จมาแล้วอย่างนั้น ตถา คโตติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น ตถลกฺขณํ อากโตติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสรู้ลักษณะที่แท้จริง ตถธมฺเม ยถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง ตถทสฺสิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคต เพราะทรงเห็นสัจจะแท้จริง ตถาวาทิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสวาจาจริง ตถาการิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงทำจริง อภิวาญฺเณ ตถาคโต^{๘๕} พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้ปกครอง ยถา ปุริมกา สมมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญานาวํ คตา ตถา อยมฺปิ คโตติ ตถาคโต ตถา วา สมมา คตํ ญาณมสฺสาติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงเป็นเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ที่ทรงถึงความเป็นพระสัพพัญญู มีพระปัญญาญาณงดงาม (ตถา + อากต, คต)

อุทาหรณ์: ตถาคโตปิ ภิกฺขเว อรหํ สมมาสมฺพุทฺโธ ปจฺวี ปจฺวิโต อภิชานาติ^{๘๖} ภิกฺษุทั้งหลาย แม้ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็รู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี

๒๘. สยมภู แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสยมภู, ผู้ตรัสรู้เอง

รูปวิเคราะห์: สยมเว สมมาสมฺพุทฺโธ อภิว อนุญโโพโตติ สยมภู พระพุทธเจ้าพระนามว่าสยมภู เพราะทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง คือไม่มีผู้อื่นสอนให้ตรัสรู้ (สย + ภู สตตาย=มี-เป็น + ภูวิ)

อุทาหรณ์: ภควา สยมภู อนาจรียโก ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสุ ธรรมेषุ สามิ สจฺจานิ อภิ-

^{๘๒} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๔.

^{๘๓} พุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๖๔.

^{๘๔} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๓๖/๒๐๒.

^{๘๕} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๕๐.

^{๘๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๑๒/๑๒/๗.

สมมุขุณี^{๘๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นพระสยัมภู ไม่มีครูอาจารย์ ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคย สดับมาก่อน

๒๙. สมมาสมพุท แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

รูปวิเคราะห์: สมมา สามถยจ สพุทหมมานัน พุทตตา สมมาสมพุทโ^{๘๘} พระนามว่าสัมมา สัมพุททะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ สมมา อวิปริเตน ส อตตนาเยว สพุทหม เม อพุชฌิ พุชฌติ พุชฌิสสตีติ สมมาสมพุทโ พระนามว่าสัมมาสัมพุททะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ด้วยพระองค์เองโดยชอบ คือไม่วิปริตผิตพลาต (สมมา + ส + พุท อวโพธเน=ตรัสรู้-รู้ + ต)

อุทาหรณ์: เต เว ฌมเม วิรูหนติ สมมาสมพุทเทสิเต^{๘๙} นักปราชญ์เหล่านั้นแล ย่อมองอก งามในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

๓๐. วรปถย แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญาประเสริฐที่สุด

รูปวิเคราะห์: เสฏฐถปถยถาย สมนนาคตตตา วรปถยถเ พระพุทธเจ้าพระนามว่า วร ปถยถ เพราะทรงประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐที่สุด วรปถยถา อสส อตถิติ วรปถยถเ พระนาม ว่าวรปถยถ เพราะทรงมีปัญญาอันประเสริฐ (วร + ปถยถ + ถ)

อุทาหรณ์: สุตวาน ฌมมํ สุกเตน เทสิตํ สงขาย เสเว วรปถยถสาวโก^{๙๐} สาวกของ พระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมที่พระสุคตเจ้าทรงแสดงแล้ว ฟังใช้สอยโดยการพิจารณา

๓๑. นายก แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: สํสารณณวโต นิพพานปาริ สตุเต เนตีติ นายโก พระพุทธเจ้าพระนามว่า นายกะ เพราะทรงนำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสารไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน (นี นเย=นำไป + ฌว)

อุทาหรณ์: ปทุมุตตรนายโก^{๙๑} พระพุทธเจ้าพระนามปทุมุตตร

๓๒. ชิน แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระชินเจ้า, ผู้ชนะ

รูปวิเคราะห์: ชิตปถยจมารตตา ชินเ พระพุทธเจ้าพระนามว่าชินะ เพราะทรงเป็นผู้ชนะ มารทั้ง ๕ คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ชันธมารและมัจจุมาร (ชิ ชเย=ชนะ + ย)

อุทาหรณ์: น จาปี ถตติ น จ ปน กมมวจา น เจหิ ภิกขุติ ชินเ อโวจ^{๙๒} ญัตติกิไม่ได้ สวด กรรมวจากิไม่ได้สวด พระพุทธเจ้าก็ได้รับสั่งว่าเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด

พุทโธติ วจัน นตถิ ตาว นุปลชชเต ชินเ^{๙๓} คำว่า พระพุทธเจ้า ยังไม่มี トラบเท่าที่ พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น

คัมภีร์อภิธานปปีที่ปิกา แสดงบทที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าไว้เพียง ๓๒ บท ส่วนใน คัมภีร์อื่นแสดงบทที่ต่างจากนี้ไว้อีกมาก มี สมนตภทฺร, โลกชิ, ฉพภิถย, อทวยวาทิ, สิริฆน, อกนิฏฺจค, ฌมมกุก, ราคาสนิ, ติสรณ, ชสม, คุณากร, มหาสุข, วชิร, เมตตพาล, อสม, ชิตาริ, มหาโพธิ, ฌมมธาทู,

^{๘๗} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘.

^{๘๘} ชุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๙/๒๘๖.

^{๘๙} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๔๑/๑๐๔.

^{๙๐} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๓๙๔/๔๐๙.

^{๙๑} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๔๖/๕๔.

^{๙๒} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๒.

^{๙๓} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๔๕/๕๔.

เสตเกตุ, ขช, ติมุตติ, ทสภูมิสสร, ปญจญาณ, พหุขม, สมพุท, สพุทสสี, มหาพล, สพุทโพธ, ฌมม-
กาย, สักตต, อรท, ทวาทสกุข, วีตราค

ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า อสงเขยยานิ นามานิ สคฺเณน มหะสิโน คุเณน
นามพุทเธยฺย อปิ นาม สหสฺสโต^{๔๔} พระนามของพระพุทธเจ้า หากจะนับโดยคุณแล้วนับไม่ถ้วน มีหลาย
พันบท

ค่านามที่นำมาแสดงในคัมภีร์อภิธานนี้มี ๔ ประเภท คือ (๑) *สามัญญนาม* นามที่ใช้เรียก
โดยทั่วไป เช่น พุทฺโธ พระพุทฺธเจ้า หรือนามที่ตั้งเอาตามใจชอบ เช่น อายุวฑฺฒโน ผู้มีอายุยืน
(๒) *คุณนาม* นามที่ตั้งขึ้นตามคุณสมบัติที่มีอยู่ เช่น สมมาสมพุทฺโธ พระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า, อรหํ พระ
อรหันต์, ฌมมกฺกโก ผู้กล่าวธรรม, วินยธโร ผู้ทรงวินัย, ปิฎกธโร ผู้ทรงพระไตรปิฎก (๓) *กิตติมนาม*
นามที่ตั้งขึ้นตามชื่อเสียง เช่น ฌมมวาทิ ผู้ทรงธรรมแก่, โภวาทิ ผู้กล่าววาจาเจริญ (๔) *โอปปาติกนาม*
นามที่ใช้เรียกขานสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วมีอยู่ ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต เช่น ปพฺพโต ภูเขา, คงฺคา
แม่น้ำ, ปถวี แผ่นดิน

๒.๒ พระนามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๗ ศัพท์

๑. สกฺก แปลว่า พระพุทฺธเจ้า, ผู้ทรงสามารถ

รูปวิเคราะห์: ปญจ มาเร เขตฺ สกโกตฺติติ สกโก พระพุทฺธเจ้าพระนามว่าสักกะ เพราะทรง
สามารถขณะมารทั้ง ๕ ได้ (สกฺก สตฺติยฺ=อาจ-สามารถ + อ)

อุทาหรณ์: ปมฺญจ มํ สกฺก กถงฺกถาทิ สกฺกาทิ สกฺโก ภควา สกฺยกุลา ปพฺพชิตฺติปิ
สกฺโก อถวา อทฺโธ มหทฺธโน ฌนวาทิปิ สกฺโก ตสฺสิมานิ ฌนานิ เสยฺยถิทํ สทฺธาธนํ สีลธนํ หิริธนํ
โอตฺตปฺปณํ สุตฺธนํ จาคธนํ ปญฺญานํ สติปฺญฺจานนํ สมมปฺปธานนํ อิทธิปาถนํ อินฺทริยธนํ พลนํ
โพชฌนฺธนํ มคฺคธนํ ผลนํ นิพฺพานนํ^{๔๕} ชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สามารถ ได้โปรดเปลื้องข้าพระองค์
จากความสงสัยทั้งหลายเถิด คำว่า ผู้สามารถ หมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จออกผนวชจาก
ศากยตระกูล จึงชื่อว่าผู้สามารถ, อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมั่นคง มีพระราชทรัพย์มาก
พระองค์ทรงมีทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปปะ ทรัพย์คือ
สุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท
ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน

๒. สิทฺธตถ พระพุทฺธเจ้า, พระพุทฺธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ

รูปวิเคราะห์: สพุทฺโลกสฺส อตฺถสิทฺธิกรตฺตา สิทฺธตฺถโ^{๔๖} พระพุทฺธเจ้าทรงพระนามว่า
สิทธัตถะ เพราะทรงทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวโลกทั้งปวง สพุทฺโส สิทฺธา อตฺถา เอเตน เหตุภูเตนาติ
สิทฺธตฺถโ พระนามว่าสิทธัตถะ เพราะทรงเป็นเหตุสำเร็จประโยชน์โดยประการทั้งปวง อสฺส จ ชาติ
สมนฺนตฺรํ นิธโย รตนานิ จ อุปฺปนฺนानิติ สิทฺธตฺถโ พระนามว่าสิทธัตถะ เพราะประสูติพร้อมกับ
ขุมทรัพย์และรัตนะมากมาย (สิทฺธ + อตฺถ)

^{๔๔} พ.อุ.อ.(บาลี) ๕๓/๓๖๐.

^{๔๕} พ.จ.อ.(บาลี) ๓๐/๓๒/๔๘.

^{๔๖} พ.อ.ป.อ.(บาลี) ๑/๔๙/๗๓.

อุทาหรณ์: มหามายาย ปุตตสส สิทฺตถสส สมณรณโธ เอตํ คชชิต^{๙๗} เสียงบันลือสีหนาทานั้น เป็นของพระสมณราชาพระนามว่าสิทฺตถะพระโอรสของพระนางมหามายา

คำว่า สิทฺตถ เป็นพระนามพระพุทธเจ้าในอดีตก็มี เช่น สิทฺตโถ นาม ภควา อาคจฉิมม สนตัก^{๙๘} พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทฺตถะ เสด็จมาสู่สำนักของเรา

๓. สุทฺโธนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระราชาโอรสของพระเจ้าสุทฺโธณะ

รูปวิเคราะห: สุทฺธํ โอทหนํ อสสาติ สุทฺโธโน พระราชาพระนามว่าสุทฺโธณะ เพราะทรงเป็นผู้มีข้าวบริสุทฺธิ์ สุทฺโธนสส รณโธ อปจจํ สุทฺโธนิ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทฺโธนิ เพราะทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทฺโธณะนั้น (สุทฺธ + โอทน + ณ)

๔. โคตม แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสมณโคตม

รูปวิเคราะห: โคตมวเส อุปนุนตตา โคตมสส มุนินโน อปจจํ โคตโม พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ เพราะทรงเป็นพระโอรสของตระกูลที่เป็นศิษย์ของกปิลดาบสโคตมโคตร เพราะทรงเกิดในวงศ์โคตมะ (โคตม + ณ)

อุทาหรณ์: ปาณาติปาตา ปฏิวิริโต สมโณ โคตโม นินิตถมโฑ นินิตสโต โลชชี ทยาปนโน สพฺพปาณภูตหิตานุกมปี วิหริตี^{๙๙} พระสมณโคตมทรงเวียนขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทณฺฑาธุธและคัตรารุท มีความละเอียด มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๕. สกฺยสีห แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศากยสีหะ, ผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์

รูปวิเคราะห: สกฺยานํ เสฏฺฐตฺตา สกฺยสีโห สกฺยานํ สีโห เสฏฺฐโจติ วา สกฺยสีโห พระพุทธเจ้าพระนามว่าศากยสีหะ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์ (สกฺย + สีห)

อุทาหรณ์: ปจเจกพุทฺเธหิ ชินฺเหหิ ภาสิตา กถา อุพารา อภินิกฺขมิตฺวา ตา สกฺยสีเหน นรุตฺตเมน ปกาสิตา ธมฺมิชานนตถิ^{๑๐๐} พระดำรัสที่พระชินปักเจกพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างยิ่งใหญ่ พระพุทธเจ้าผู้เสด็จออกผนวช ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงสูงส่งกว่านรชน ได้ทรงประกาศพระดำรัสเหล่านั้นไว้เพื่อให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งธรรม

๖. สกฺยมุนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศากยมุนิ, ผู้เสด็จออกผนวชจากศากยสกุล

รูปวิเคราะห: สกฺยกุลโต สกฺยกุเล วา ชาโต มุนิติ สกฺยมุนิ พระพุทธเจ้าพระนามว่าศากยมุนิ เพราะประสูติจากศากยสกุล หรือในศากยสกุล (สกฺย + มุนิ)

อุทาหรณ์: องคิโรโส สกฺยมุนิ สพฺพภูตานุกมปีโก สพฺพสตุตฺตโม สีโห ปิฏฺเฏ ตีณิ เทสยิสฺสุตฺตนตํ อภิธมฺมญจ วินยญจ มหาคฺณิ^{๑๐๑} พระอังกิรสศากยมุนิ ทรงเป็นผู้อนุเคราะห์แก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ทรงอุตมกว่าสรรพสัตว์จุจพญาสีหราช พระองค์ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสุตฺร และพระอภิธรรมอันทรงคุณค่ามาก

อนตฺเรณ ปโรปเทสํ สามเวย สพฺพํ เถยฺยธมฺมํ ปฏิวិขณฺนิตฺวา สพฺพญญตํ ปตฺโต สกฺยมุนิ^{๑๐๒}

^{๙๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๔๙/๒๔๒.

^{๙๘} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๑๒/๙๐.

^{๙๙} ที.สี.(บาลี) ๙/๘/๔.

^{๑๐๐} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๓๙/๒๑.

^{๑๐๑} วิ.ป.(บาลี) ๘/๒๕๗/๑๙๔.

^{๑๐๒} นิตฺติ.ปทมาลา. ๒๕๕.

พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งเบญจยธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยปราศจากการแนะนำจากผู้อื่นและทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ

๗. **อาทิจจนุ** แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแผ่พระรัศมีไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร

รูปวิเคราะห์ว่า: สุริยเทวบุตร สโสตาปนุตตา ภควา อาทิจจนุติ วุจติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถูกขนานพระนามว่าอาทิจจนุ เพราะทรงมีกระแสพระรัศมีส่องไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร อาทิจจนุ พนุณุตติ อาทิจจนุ พระนามว่าอาทิจจนุ เพราะทรงเป็นญาติของพระอาทิตย์ (อาทิจ + จนุ)

อุทาหรณ์: ปุณณามิ ตํ อาทิจจนุ วิเวกํ สนตปถนจ มหสิ กถํ ทิสวา นิพพาติ ภิกขุ อนุปาธิยาโน โลกสมิ กิจจิจิ^{๑๐๓} ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้มีวิเวก มีสันติบท ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่กว่า ภิกษุเห็นอย่างไรจึงไม่ถ่อมอะไร ๆ ในโลก ดับไป

อาทิจจ วุจติ สุริโย สุริโย โคตโม โคตเตน ภควาปิ โคตโม โคตเตน ภควา สุริยสส โคตตถาตโก โคตตพนุณุตตสมา พุทโธ อาทิจจนุ^{๑๐๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตร ทรงเป็นญาติโดยโคตรกับสุริยเทพบุตร เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่าอาทิจจนุ

นอกจาก ๗ พระนามนี้ ยังมีพระนามอื่นอีก เช่น มายาเทวีสุต, มหาสมณ, กลีสานน

๒.๓ นิพพาน ๔๖ ศัพท์

๖.	โมกโข นิโรธ นิพพาน ตาณํ เลณ'มรูปํ จ	ทีโป ตณฺหุขโย ปรี; สนตํ สจฺจ'มณาลยํ.	(๖)
๗.	อสงฺขตํ สีว'มมตํ สุตฺตทสํ อนาสวํ ฐว'มนิทสสน'กตา-	ปฺรายนํ สรณ'มณีตักํ ตถา; ปโลกิตํ นิปฺปน'มณนต'มกฺขริ.	(๗)
๘.	ทุกฺกขโย'พฺยาปชณํ จ อปวคฺโค วิราโค จ	วิวฺญฺญํ เขม-เกวลํ; ปณฺีตํ อจฺจตํ ปทํ.	(๘)
๙.	โยคกฺเขโม ปาร'มปี วิมุตฺตย'สงฺขตธาต-	มุตฺติ-สนฺติ-วิสุทฺธิโย; สุทฺธิ-นิพฺพุตฺโต สฺย.	(๙)

มีศัพท์ว่า โมกข, นิโรธ, นิพพาน, ทีป, ตณฺหุขย, ปรี, ตาณ, เลณ, อรูป, สนต, สจฺจ, อนาลย, อสงฺขต, สีว, มมต, สุตฺตทส, ปฺรายน, สรณ, อนีตัก, อนาสว, ฐว, อนิทสสน, ออกต, อปโลกิต, นิปฺปน, อนนต, อกฺขร, ทุกฺกขย, อพฺยาพชณ, วิวฺญฺญ, เขม, เกวล, อปวคฺค, วิราค, ปณฺีต, อจฺจต, ปท, โยคกฺเขม, ปาร, มุตฺติ, สนฺติ, วิสุทฺธิ, วิมุตฺติ, อสงฺขตธาต, สุทฺธิ และนิพฺพุตฺติ

๑. **โมกข** แปลว่า นิพพาน, โมกขธรรม, สถานที่อาศัยหลุดพ้น, ธรรมเครื่องหลุดพ้น

รูปวิเคราะห์: มุจฺจนฺติ เอตถ ราคาที่หิตี โมกโข นิพพานชื่อว่าโมกฺขะ เพราะเป็นสถานที่อาศัยหลุดพ้นจากราคะเป็นต้น มุจฺจนฺติ เอตถ ราคาที่หิตี โมกโข ชื่อว่าโมกฺขะ เพราะเป็นเครื่องหลุดพ้นจากราคะเป็นต้น (มุจ วิโมกฺเข=หลุด-พ้น-ปลด + อ) หีนมชณฺมิภาเวหิ มุจฺจตีติ โมกโข ชื่อว่าโมกฺขะ เพราะเป็นธรรมที่หลุดพ้นจากสภาพที่ต่ำและปานกลาง (มุจ วิโมกฺเข=หลุด-พ้น-ปลด + ต)

^{๑๐๓} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๒.

^{๑๐๔} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๓, ขุ.จ.(บาลี) ๓๐/๙๙/๒๐๙.

อุทาหรณ์: ปพพชิตวา เอก โมกขมม คเวสิตุ วฏฏติ^{๑๐๕} ภิกษุเมื่อบวชแล้วควรแสวงหาธรรมคือนิพพานอันสูงสุด

โมกโขติ วา นิพพาน^{๑๐๖} บทว่า “โมกโข” ได้แก่ นิพพาน

ยทิ สนตคโม มคโค โมกโข จจจนตัก สุกข์ เอเตน สจจวชเชน คมนิ เม สมิมมต^{๑๐๗} ทางไปสู่ความสงบ นิพพาน และทางอันประกอบด้วยสุขอย่างยิ่ง มีอยู่ ด้วยการกล่าวคำสัจนี้ ขอทางดำเนินไปสู่ นิพพาน จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า

๒. นิโรธ แปลว่า นิพพาน, นิโรธ, นิโรธธรรม, ความดับ

รูปวิเคราะห์: นิรุชณนติ เอตถ รากาทยติ นิโรโธ นิพพานชื่อว่านิโรธะ เพราะเป็นที่สิ้นกิเลสมีรากะเป็นต้น รุชติ นิพพานนติ โรโธ กิเลสโส เอตถ นตถิติ นิโรโธ ชื่อว่านิโรธะ เพราะเป็นที่ไม่มีกิเลสที่ปิดกั้นนิพพาน (นิ + รุชि आवरण=ปิด-ล้อม-ขัดขวาง-ห้าม + ณ)

อุทาหรณ์: รูป โข อานนท อนิจจํ สงขตํ ปฏิจจสมุปปนํ ขยธมมํ วยธมมํ วิวาธมมํ นิโรธธมมํ ตสส นิโรโธ นิโรโธติ วุจจติ^{๑๐๘} อานนท รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับรูปนั้น เรียกว่านิโรธะ

๓. นิพพาน แปลว่า นิพพาน, สภาวะธรรมที่พ้นจากตัณหา, ความดับตัณหา

รูปวิเคราะห์: วานสงฆาตาย ตณฺหาय นิกฺขนตตฺตา นิพฺพาติ นิพฺพานํ ชื่อว่านิพพานะ เพราะเป็นสภาพที่ดับสนิท เหตุหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่าวานะ เอเตน รากคคิอาทิกโถติ นิพฺพานํ ชื่อว่านิพพานะ เพราะเป็นธรรมเครื่องดับไฟคือรากะเป็นต้น สพฺพกิเลสานํ ขยเหตุภูเต วิวาธมเม นิพฺพานํ นิพฺพานศัพทํใช้ในความหมายว่าวิราธธรรมอันเป็นเหตุสิ้นกิเลสทั้งหมด (นิ + วาน)

อุทาหรณ์: สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิวาโค นิโรโธ นิพฺพาน^{๑๐๙} นิพพานเป็นสภาพที่สงบสังขารธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากรากะ ดับรากะ

วานาภาเวน นิพฺพาน^{๑๑๐} ชื่อว่านิพพาน เพราะไม่มีตัณหาที่ชื่อว่าวานะ

นิพฺพานํ ปรมํ วทฺนติ พุทฺธา^{๑๑๑} พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม

๔. ทิป แปลว่า นิพพาน, ทิปธรรม, ธรรมเป็นที่พึงพิง

รูปวิเคราะห์: ยถา ปกตติโป นทีโสเตน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐา โหติ, เอวมิทํ นิพฺพานํ สํสารมโหเมน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐาติ ทิปो วียาติ ทิปो นิพฺพานชื่อว่าทิปะ เพราะเป็นที่พึงพิงของสัตว์ผู้ถูกห้วงน้ำในสงสารพัดพาไป เปรียบเหมือนเกาะเป็นที่พึงพิงของสัตว์ผู้ถูกกระแสคลื่นพัดพาไป นิกฺกิเลสานํ ปทีปสทิสภาวกรณโต ทิปो วียาติ ทิปो ชื่อว่าทิปะ เพราะเป็นเหมือนดวงประทีปสำหรับบุคคลผู้หมดกิเลส ทิปปติ อริยานํ ญาณจกฺขุเยว ปกาเสตติ ทิปो ชื่อว่าทิปะ เพราะสว่างอยู่ในญาณจักขุของพระ

^{๑๐๕} อ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๖.

^{๑๐๖} ข.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๓๘.

^{๑๐๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๕๔๖/๒๐๒.

^{๑๐๘} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๒๑/๒๑.

^{๑๐๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๗/๗.

^{๑๑๐} ส.สพ.อ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๑๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

อริยบุคคลเท่านั้น (ที่ป ทิตติย=ส่องสว่าง + ณ) ที่ปศัพทเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ปติฏฐณฺเฐน ที่ป^{๑๑๒} นิพพานชื่อว่าที่ปะ เพราะอรรถว่าเป็นที่พึ่ง

อุทาหรณ์: ที่ป ตามัน เลณํ สรณํ คติปรายณํ พรุหิ อาจิษาหิ เทเสหิ ปณณเปหิ ปฏฐเปหิ วิวราหิ วิฆาหิ อุตตานิโกโรหิ ปกาเสหิ^{๑๑๓} ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ ที่พึ่ง คือ ที่ปกป้อง ที่หลีกเลี่ยง ที่พึ่ง คติ จุดหมาย

อกิญจนํ อนาทานํ เอตํ ที่ป อนาปรี นิพพานํ อิติ นํ พุริมิ ชรามจจุปรักขย^{๑๑๔} เราเรียก นิพพาน ซึ่งไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีเครื่องยึดมั่นนั้นนั้น ว่าเป็นที่พึ่งอันไม่มีที่พึ่งอันยิ่งกว่า นิพพานเป็นที่สิ้น ไปแห่งขราและมรณะ

๕. ตณฺหุขย นิพพาน, ธรรมที่สิ้นตัณหา

รูปวิเคราะห์: ตณฺหานํ ขยเหตุตตต ตณฺหา ขียติ เอตถาติ ตณฺหุขโย นิพพานชื่อว่า ตัณหักขยะ เพราะเป็นที่สิ้นตัณหา เพราะเป็นเหตุสิ้นตัณหา ตณฺหานํ ขโย ตณฺหุขโย ชื่อว่าตัณหักขยะ เพราะสิ้นตัณหา ตณฺหุขยสุส ปจฺจยตตต ตณฺหุขย^{๑๑๕} ชื่อว่าตัณหักขยะ เพราะเป็นปัจจัยแห่ง การสิ้นตัณหา (ตณฺหา + ขี ขย=สิ้นไป + อ)

อุทาหรณ์: อิทปิ โข ฐานํ สุทฺททสํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมฺโภ สพฺพูปธิปฏิณฺนิสสคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพพาน^{๑๑๖} ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก คือ นิพพานเป็นสภาพที่สงบ สันติธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากราคะ ดับราคะ

ตณฺหุขโย หิ ราธ นิพพาน^{๑๑๗} ราธ ก็ความสิ้นไปแห่งตัณหาจัดเป็นนิพพาน

๖. ปร แปลว่า นิพพาน, ปรธรรม, ธรรมอันประเสริฐสุด

รูปวิเคราะห์: ราคาทีนํ ปฏิปกฺขตตต อุตตมตเถน ปรี นิพพานชื่อว่าประ เพราะมีอรรถ ประเสริฐสุด เหตุเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีราคะเป็นต้น (ปร)

๗. ตาณ แปลว่า นิพพาน, ธรรมเครื่องรักษา, ตาณธรรม, ธรรมเครื่องต้านทาน

รูปวิเคราะห์: ตายติ รกฺขติ อปายาหิโตติ ตาณํ นิพพานชื่อว่าตาณะ เพราะปกป้องบุคคล ให้พ้นจากอบายเป็นต้น ตายนฺภูเฐน ตาณ^{๑๑๘} นิพพานชื่อว่าตาณะ เพราะอรรถว่าต้านทาน (ตา รกฺขเณ=รักษา + ยุ)

อุทาหรณ์: ตาณญจ โว ภิกฺขเว เทเสสสามิ ตาณคามิญจ มคค^{๑๑๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๘. เลณ นิพพาน, เลณธรรม, ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกเลี่ยงจากภัยในสงสาร

รูปวิเคราะห์: ลียนติ เอตถ สํสารภยภีรฺกาทิ เลณํ นิพพานชื่อว่าเลณะ เพราะเป็นที่หลีกเลี่ยง

^{๑๑๒} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๑๓} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๑/๑๔๔.

^{๑๑๔} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๓/๑๔๖.

^{๑๑๕} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๑๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๗.

^{๑๑๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๖๑/๑๕๓.

^{๑๑๘} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๑๙} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

เร้นจากความกลัวคือภัยในสงสาร อลลียิตพพุตตฎฐเณ เลณ^{๑๒๐} นิพพานชื่อว่าเลณะ เพราะอรรถว่า เป็นที่หลีกเร้น (ลี นิลียน=หลีกเร้น + ยู)

นิพพานํ ตามํ เลณํ สรณํ ปรายณํ อจจุตํ อมต^{๑๒๑} ศัพท์ทั้ง ๗ นี้ แปลว่านิพพาน

อุทาหรณ์: เลณณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ เลณคามิณจ มคค^{๑๒๒} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๙. อรูป แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน, อรูปธรรม

รูปวิเคราะห์: นตถิ ทีฆรสสาทิกํ รูปสณฺฐานเมตสฺสาติ อรูปํ นิพพานชื่อว่าอรูปะ เพราะ ไม่มีรูปร่างสัณฐานว่ายาวและสั้นเป็นต้น อรูปจยตตทา อรูปํ ชื่อว่าอรูปะ เพราะไม่มีปัจจัย (น + รูป)

๑๐. สนต แปลว่า นิพพาน, สันตธรรม, ธรรมเครื่องสงบ

รูปวิเคราะห์: ราคาทีนํ สนตกรณตตทา สนตํ นิพพานชื่อว่าสันตะ เพราะทำให้ราคาเป็น ต้นสงบลงได้ (สมุ อุปสเม=สงบ, ระงับ + ต) สนตภาวฎฐเณ สนต^{๑๒๓} นิพพานชื่อว่าสันตะ เพราะมี อรรถว่าสงบ

อุทาหรณ์: สนตณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สนตคามิณจ มคค^{๑๒๔} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

เทวสิกํ ปจฺจุสสมเย สนตํ สุขํ นิพพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ผลสฺมาปตฺติสฺมาปชฺชน^{๑๒๕} ใน เวลาใกล้รุ่งสว่าง ทุก ๆ วัน พระพุทธเจ้าทรงทำพระนิพพานอันเป็นสุขสงบให้เป็นอารมณ์แล้วเสด็จเข้า ผลสมาบัติ

๑๑. สจฺจ แปลว่า นิพพาน, สัจจธรรม

รูปวิเคราะห์: รากกฺขยเหตุภาเวณ อวิปริตตตทา จตฺตฺสจฺจปริยาปนฺนตตทา วา สจฺจํ นิพพาน ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นธรรมไม่ผิดจากความเป็นเหตุสิ้นราคา หรือเพราะเป็นธรรมที่นับเข้าในสัจจะ ๔ (สฺต สาทจฺเจ=ไม่ขาด-ติดต่อ-ประจำ + จ) สรติ आयติ ทุกฺขํ หีสตีติ สจฺจํ นิพพานชื่อว่าสัจจะ เพราะ เบียดเบียนทุกข์ (สร คติจินฺตาทิสาสฺสุ=ไป, คิด, เบียดเบียน + จ) ปรมตฺถสจฺจตยา สจฺจ^{๑๒๖} นิพพานชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นปรมัตถสัจจะ

อุทาหรณ์: สจฺจณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สจฺจคามิณจ มคค^{๑๒๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๒. อนาลย แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ปราศจากค้นหา, อนาลยธรรม, ธรรมที่ไม่มีอาลัย

รูปวิเคราะห์: นตถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ อนาลยํ นิพพานชื่อว่าอนาลยะ เพราะเป็น

^{๑๒๐} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๒๑} อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๔๔๕/๒๗๐.

^{๑๒๒} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๒๓} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗/๑๗๔.

^{๑๒๔} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๒๕} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๒/๒๐๔.

^{๑๒๖} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๒๗} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

ธรรมที่ไม่มีต้นหา (น + อาลย) กามาลยานิ อภาเวน อนาลย^{๑๒๘} นิพพานชื่อว่าอนาลยะ เพราะไม่มี ความอาลัยในกามทั้งหลาย

อุทาหรณ์: อนาลยญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนาลยคามิญจ มคค^{๑๒๙} ภิกษุทั้งหลาย เรา จักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๓. อสงขต แปลว่า นิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: ปจฺเจยฺหิ น สงฺกรียเตติ อสงฺขตํ นิพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะไม่ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง อสงฺขตฺตํ นิพพาน^{๑๓๐} คำว่า “อสงฺขต” หมายถึงนิพพาน น สงฺขตํ สงฺขตลกฺขณรหิตนฺติ จ อสงฺขตํ^{๑๓๑} นิพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง สมมจฺจ สมภุญฺย ปจฺเจยฺหิ กตํ สงฺขตํ, น สงฺขตฺตํ อสงฺขตํ ตเวท นิพพาน^{๑๓๒} นิพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะปัจจัยเป็นอันมากประชุมกันแล้วทำอะไรได้ (น + ส + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: รากวิราคมนเณชฌมโสภํ ฌมมสงฺขตมปฺปฏิภูลํ มรฺฐมิมํ ปคฺณํ สุวิภตฺตํ ฌมมิมํ สรณตถมฺเปหิ^{๑๓๓} เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสํารอกราคะ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน นำปรารภณา ละเอียดอ่อน ซึ่งเรา ตถาคตจําแนกไว้แจ่มแจ้งแล้วนี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเกิด

๑๔. สิว แปลว่า นิพพาน, สิวธรรม, ธรรมอันเกษม, ธรรมอันควรเสพ

รูปวิเคราะห์: สิวํ เขมภาวํ โกรตฺตีติ สิวํ นิพพานชื่อว่าสิวะ เพราะทำความเกษม สํสาร- ภีรฺุเกหิ เสวิตพฺพตฺตา สิวํ ชื่อว่าสิวะ เพราะเป็นธรรมที่ผู้กลัวภัยในสงสารพึงส้องเสพ (สิ เสวयฺ=ส้อง เสพ, คบ + ว) สมเมติ อุปฺสเมตฺตีติ สิวํ นิพพานชื่อว่าสิวะ เพราะเป็นธรรมสงบระงับ (สมฺ อุปฺสเม=สงบ + ริว) สสฺสิริภฺภูเณ สิวํ^{๑๓๔} นิพพานชื่อว่าสิวะ เพราะมีอรรถว่าเป็นธรรมอันเกษม

ภทฺเท กลฺยาณเณ โมภฺเช นิพฺพาเน จ สิวํ สิวคํพทฺธิเชในอรรถความเจริญ ความดีงาม ความ หลุดพ้น และนิพพาน

อุทาหรณ์: สิวญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สิวคามิญจ มคค^{๑๓๕} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง นิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

ปตฺโต สนฺติสฺสุขํ สิวํ^{๑๓๖} ได้บรรลุนิพพานอันเป็นสันติสุข

๑๕. อมต แปลว่า นิพพาน, แดนอมตะ, อมตธรรม, สภาพที่พ้นจากความตาย

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ เอตถ มตํ มรณฺนติ อมตํ นิพพานชื่อว่าอมตะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มี ความตาย เอตสฺมี อธิคเต ปุคฺคสฺส มตฺนติ อมตํ นิพพานชื่อว่าอมตะ เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงแล้วไม่มี

^{๑๒๘} สํ.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๒๙} สํ.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๓๐} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๓/๓๐๘.

^{๑๓๑} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๓/๔๒๒.

^{๑๓๒} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๗.

^{๑๓๓} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๘๘๗/๙๑.

^{๑๓๔} สํ.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๓๕} สํ.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๓๖} ขุ.อุป.(บาลี) ๓๒/๒๐๔/๔๔๓.

ความตาย มรณาภาเวน อมต^{๑๓๗} นิพพานชื่อว่าอมตะ เพราะไม่มีความตาย (น + มร ปาณจาเค=สละชีวิต-ความตาย + ต)

อุทาหรณ์: อปปมาโท อมต^{๑๓๘} ปท^{๑๓๙} ความไม่ประมาทเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน

โส ปกาเสติ สทมม^{๑๔๐} อมต^{๑๔๑} สุขุมตตม^{๑๔๒} พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงประกาศพระสัทธรรมคือนิพพานอันเป็นสุขประเสริฐสุด

อมตถจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อมตคามิถจ มคค^{๑๔๓} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๖. สุกุทส แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง

รูปวิเคราะห์: ปสสิตุ สุกุทกรตาย สุกุทส^{๑๔๔} นิพพานชื่อว่าสุกุทส เพราะเป็นธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง สุกุท สุกุทสตาย สุกุทส^{๑๔๕} นิพพานชื่อว่าสุกุทส เพราะเป็นธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง ปรมคมกริตาย สุกุทส^{๑๔๖} นิพพานชื่อว่าสุกุทส เพราะเป็นธรรมที่ลึกซึ้งอย่างยิ่ง (สุ + ท + ทิส เพกขณ=เพ่งดู + อ)

อุทาหรณ์: สุกุทสถจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สุกุทสคามิถจ มคค^{๑๔๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

สุสุกกุสกุ ก^{๑๔๘} นิปณ^{๑๔๙} สุกุทส^{๑๕๐} ผุสสาหิ ต^{๑๕๑} อุตตมมจจตุ^{๑๕๒} ปท^{๑๕๓} ทานจงบรรลุธรรมอันสูงสุด อันเป็นธรรมชาวผุดผ่อง ละเอียด รู้เห็นได้ยาก เป็นธรรมไม่จัดแปรผัน

๑๗. ปรายณ แปลว่า นิพพาน, ปรายณธรรม, ธรรมที่พระอริยเจ้ารู้

รูปวิเคราะห์: ปเรหิ อุตตเมหิ อริยบุคคลเอหิ อยิตพพ^{๑๕๔} คนตพพนติ ปรายณ^{๑๕๕} นิพพานชื่อว่าปรายณะ เพราะเป็นสภาวะที่พระอริยเจ้าผู้ประเสริฐบรรลู่ถึง สสารสภาวะโต อณนสภาวะวเสน พุชฉิตพพนติ อตโถ หมายถึงธรรมอื่นจากสงสารธรรมที่พระอริยเจ้ารู้ ปเรส อริยบุคคลาน^{๑๕๖} ปติฏฐานตตป^{๑๕๗} ปรายณ^{๑๕๘} นิพพานชื่อว่าปรายณะ เพราะเป็นธรรมที่ดำรงอยู่ของพระอริยบุคคล (ปร + อิ คติมิหิ=ไปถึง-บรรลู่ + ยุ)

อุทาหรณ์: ปรายณถจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ ปรายณคามิถจ มคค^{๑๕๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

อัย เม ภควา สรณ^{๑๖๐} ตาณ^{๑๖๑} เลณ^{๑๖๒} ปรายณ^{๑๖๓} คติ^{๑๖๔} ปฏิสรณ^{๑๖๕} ภาว^{๑๖๖} เองจงคบงเสพว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ เป็นสรณะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เป็นคติ เป็นที่พึ่งอาศัยของเรา ทั้ง ๖ บท (สรณ^{๑๖๐} ตาณ^{๑๖๑} เลณ^{๑๖๒} ปรายณ^{๑๖๓} คติ^{๑๖๔} ปฏิสรณ^{๑๖๕}) แปลว่านิพพาน

^{๑๓๗} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๓๘} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๑๓๙} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๘๗/๑๙๒.

^{๑๔๐} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๔๑} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๔๒} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๑๒/๕๑๕.

^{๑๔๓} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๔๔} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๑๒/๕๑๔.

^{๑๔๕} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๘.

^{๑๔๖} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๖.

ปรํ อยน์ คติ ปติภูชาตติ ปรายณ^{๑๔๗} การไปถึงแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่า ปรายณะ

๑๘. สรณ แปลว่า นิพพาน, สรณธรรม

รูปวิเคราะห์: เยน จตตารโ มคคา โอธิโส กิเลส สรณติ หีสนติ ตํ ฌมํ สรณํ นิพพานชื่อว่าสรณะ เพราะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสโดยเฉพาะของมรรค ๔ อริยานํ วสิตเคหตตาร สรณํ ชื่อว่าสรณะ เพราะเป็นธรรมที่พระอริยะอาศัยอยู่ ภายสรณภูเจณ สรณํ ภยนาสนนติ อตโถ^{๑๔๘} นิพพานชื่อว่าสรณะ เพราะมีอรรถว่ากำจัดภัย ทำลายภัยให้พินาศไป (สร หีสาย=เบียดเบียน + ยุ)

อุทาหรณ์: สรณญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สรณคามิญจ มคค^{๑๔๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๙. อนีติก แปลว่า นิพพาน, อนีติกธรรม

รูปวิเคราะห์: อีติ อุปททโว ปาโส จ เต ยตถ น สนติ, ตํ อนีติกํ นิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีความชั่วร้ายที่เป็นอันตรายและเป็นกบฏ (น + อีติ + ก) สตเต สํสารํ เนตติ นีตติ ลทฺธนามาย ตณฺหาย อภาวโต อนีติกํ นิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะไม่มีต้นเหตุที่ชื่อนี้ตัวตนนำสัตว์ไปสู่สังสาร (น + นีติ + ก) นิพทุกขตตาร อนีติก^{๑๕๐} นิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะปราศจากทุกข์

อุทาหรณ์: อนีติกญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนีติกคามิญจ มคค^{๑๕๑} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

ปญจนํ ขนฺธานํ นิโรธํ อนีติกํ นิพพาน^{๑๕๒} ความดับเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีเสียด

๒๐. อนาสว แปลว่า นิพพาน, อนาสวธรรม, ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

รูปวิเคราะห์: อาสวานํ อนารมมณตตาย อนาสวํ นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่มีอารมณ์ของอาสวะ นตฺถิ อาสวา เอตถาติ ชื่อว่าอนาสวะ เพราะเป็นที่ไม่มีอาสวะทั้งหลาย (น+อาสว) จตฺนํ อาสวานํ อภาเวน อนาสว^{๑๕๓} นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง จตตารโ อาสวา กามาสโว ภวาสโว ทิฏฐาสโว อวิชชาสโว^{๑๕๔} อาสวะ ๔ อย่าง คือ กามาสวะ-อาสวะคือกาม ภวาสวะ-อาสวะคือภพ ทิฏฐาสวะ-อาสวะคือทิฏฐิ อวิชชาสวะ-อาสวะคืออวิชชา

อุทาหรณ์: อนาสวญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนาสวคามิญจ มคค^{๑๕๕} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๑. ฐว แปลว่า นิพพาน, ฐวธรรม, ธรรมอันมั่นคง

รูปวิเคราะห์: นิจฺจภูเจณ ฐวํ นิพพานชื่อว่าฐวะ เพราะมีความหมายว่ามั่นคง ฐวติ มคคานมารมมณภาวํ คจฺฉตฺติ ฐวํ ชื่อว่าฐวะ เพราะไปสู่ความเป็นมัคคารมณ (ฐว คติเถริเยสุ=ไป,

^{๑๔๗} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๔๘} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๔๙} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

^{๑๕๐} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๕๑} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

^{๑๕๒} ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๓๘/๔๔๗.

^{๑๕๓} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๕๔} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๓๗/๔๕๖.

^{๑๕๕} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

มันคง + อ) ชรามรณเมหิ มุญจิตุกาเมหิ ธวิตัพพ คณตพพนติ ฐวั นิพพานนติ อดโถ มีคำอธิบายว่า นิพพานชื่อว่าธวั เพราะเป็นทางที่บุคคลผู้ต้องการหลุดพ้นจากชราและมรณะต้องดำเนินไปให้ถึง ตตถ หิ ธวติ ธิรตีติ ฐวั ในคำนั้น ธรรมที่มันคง ชื่อว่าธวั อุปาททวยาภาเวน วา นิจจสภาวะตตา ธวติ ธิร สสสต ภาตตี ฐวั นิพพานชื่อว่าธวั เพราะเป็นธรรมอันมันคง ถาวร เทียงแท้ เหตุไม่มีการเกิดขึ้น และเสื่อมไป ธิรฎฐเน ฐวั^{๑๕๖} นิพพานชื่อว่าธวั เพราะอรรถว่ามันคง (ฐ เกรีย=มันคง + ว)

อุทาหรณ์: ฐวัญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ ฐวัคามินิญจ มคค^{๑๕๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๒. อนิทสสน แปลว่า นิพพาน, อนิทสสนธรรม, ธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา

รูปวิเคราะห์: นตถิ จกขุณา ทสสนเมตถาติ อนิทสสน นิพพานชื่อว่าอนิทสสนะ เพราะ เป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา ทสสนเมตถาติ นตถิตาย อนิทสสน นิพพานชื่อว่าอนิทสสนะ เพราะ เป็นสภาพที่มองไม่เห็น จกขุวิญญาเณน อปสสิตพพตตา อนิทสสน^{๑๕๘} นิพพานชื่อว่าอนิทสสนะ เป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยจักขุวิญญาณ (น + นิ + ทิส เพกขเณ=เพ่งดู-เห็น + ยุ)

อุทาหรณ์: อนิทสสนญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนิทสสนคามินิญจ มคค^{๑๕๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๓. ออกต นิพพาน, ออกตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: กรียิตถาติ กต ชื่อว่ากตะ เพราะถูกปรุงแต่ง ปจฺเจยหิ น กตฺนติ ออกต นิพพานชื่อว่าออกตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ปจฺเจยหิ ออกตตตา ออกต นิพพานชื่อว่าออกตะ เพราะ เป็นธรรมที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยปัจจัย (น + กร กรเณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: อถ โข ภควา เอตมตถิ วิทิตวา ตาย เวลายุ อิมิ อุทานิ อุทานสิ อตถิ ภิกขเว อชาต อภูต อกต อสงขต^{๑๖๐} ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่ง อุทานนี้ในเวลานั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย นิพพานเป็นธรรมชาติไม่เกิดไม่เป็นแล้ว ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่

๒๔. อปโลกิต แปลว่า นิพพาน, อปโลกิตธรรม

รูปวิเคราะห์: สทา วิชขมานตตา อปลุชชนภาวิ คจฺฉติ เตน วา วิญญาตตีติ อปโลกิต นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะถึงความเป็นธรรมไม่เสื่อม เหตุมีอยู่ตลอดกาล หรือภาวะที่ปรากฏตาม สภาพไม่เสื่อมนั้น โลกสภาเวน วิญญาตตีติ โลกิต, ตพฺภาวาปคมนโต อปโลกิต ธรรมที่ปรากฏอยู่โดย สภาวะของโลก ชื่อว่าโลกิตะ, นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะ ของโลก (น+ ป + ลุช นสฺสเน=พินาศ + อิ + ต) อปลุชชนตาย อปโลกิต^{๑๖๑} นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะเป็นธรรมไม่เสื่อม

อุทาหรณ์: อปโลกิตญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อปโลกิตคามินิญจ มคค^{๑๖๒} ภิกษุ

^{๑๕๖} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๕๗} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๕๘} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๕๙} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๖๐} ขุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๗๓/๒๑๓.

^{๑๖๑} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗/๑๗๔.

^{๑๖๒} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

เรายังแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๕. นิปฺจน แปลว่า นิพพาน, นิปฺจนธรรม, ธรรมที่ละเอียดอ่อน

รูปวิเคราะห: สณฺหตฺเถน นิปฺจนํ นิพพานชื่อว่านิปฺจนะ เพราะเป็นสภาวะธรรมที่ละเอียดอ่อน เยน จตฺตารโ มคฺคา โอธิโส กิเลสํ นิสฺเสสโต ปุณฺนติ โสเธนตีติ นิปฺจนํ ชื่อว่านิปฺจนะ เพราะเป็นเครื่องชำระกิเลสโดยเฉพาะของมรรคทั้ง ๔ สณฺหฺนฺเรน นิปฺจนํ^{๑๖๓} นิพพานชื่อว่านิปฺจนะ เพราะมีอรรถว่าละเอียดอ่อน (นิ + ปุ โสเธ=ชำระ + ยุ)

อุทาหรณ์: นิปฺจนญจ โว ภิกฺขเว เทเสสสามิ นิปฺจนคามิญจ มคฺค^{๑๖๔} ภิกฺขุทั้งหลาย เรายังแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๖. อนนฺต แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ไม่พินาศ, อนันตธรรม

รูปวิเคราะห: นตฺถิ ยสฺส อนตํ วินาสํ ตํ อนนฺตํ นิพพานชื่อว่าอนันตะ เพราะไม่มีความเสื่อมสลายไป (น + อนต) ปริยฺนตฺปริจฺเฉทภาวโรหิตตฺตา อนนฺตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ^{๑๖๕} นิพพานเรียกว่าอนันตะ เพราะไม่มีที่สุดและไม่มีการกำหนดขอบเขต

อุทาหรณ์: ตํ (อนนฺตํ) ภควตา รณฺณา สปตฺตคณฺโณ อภิมาทิตฺวา รชฺชํ วิย กิเลสคณฺโณ อภิมาทิตฺวา ชิตํ วิชิตํ อธิคตํ สมปตฺต^{๑๖๖} นิพพานนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราบปรามกองกิเลส ชนะเด็ดขาดแล้ว คือบรรลุแล้ว เปรียบเหมือนราชสมบัติที่พระราชาทรงปราบปรามข้าศึกได้แล้วฉะนั้น

๒๗. อกฺขร แปลว่า นิพพาน, อักขรธรรม, ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย

รูปวิเคราะห: ขรฺนติ วินสฺสนตีติ ขรา, สงฺขตา. เต ยตฺถ น สฺนติ, ตํ อกฺขรํ ธรรมที่พินาศไปชื่อว่าขระ ได้แก่สังขตธรรม, นิพพานชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีความพินาศเหล่านั้น ขร-สงฺขตานํ วา สงฺขตานํ ปฏิปกฺขตฺตา อกฺขรํ ชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรม คือสภาพที่พินาศไป (น + ขร วินาเส=พินาศ + อ, น + ชี ขเย=สิ้น + อร)

๒๘. ทุกฺขกฺขย แปลว่า นิพพาน, ทุกข์ขยธรรม, ธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์

รูปวิเคราะห: สพฺพทฺถฺขานํ ขยการณตฺตา ทุกฺขกฺขโย นิพพานชื่อว่าทุกข์ขย เพราะเป็นเหตุสิ้นทุกข์ทั้งปวง (ทุกฺข + ขย)

อุทาหรณ์: ทุกฺขกฺขโย อนุปฺตโต ปตฺโต เม อาสวกฺขโย^{๑๖๗} เราได้บรรลุถึงนิพพาน หมดสิ้นอาสวะแล้ว

๒๙. อพฺยาพชฺฌ, อพฺยาปชฺฌ, อพฺยาปชฺช แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ทุกข์เบียดเบียนไม่ได้, ธรรมที่ไม่มีความพินาศ

รูปวิเคราะห: พฺยาพารตีติ พฺยาพาโร, โส เอว พฺยาปาโท, ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส ภาโว พฺยาพชฺฌํ, ทุกฺขสฺส ปิพฺนาทฺยตฺโต, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ อพฺยาพชฺฌํ ธรรมที่เบียดเบียน ชื่อว่าพยาพาระ (วิ + อา + พาร พยาฆ่าเต=ฆ่า-เบียดเบียน + อ) พยาพาระนั้นแหละ ชื่อว่าพยาปาทะ หมายถึงทุกข์ถึงความเบียดเบียนที่บีบคั้น ชื่อว่าพยาพชฺฌะ (พฺยาพาร + ฌย) หมายถึงทุกข์ถึงความบีบคั้นเป็นต้น

^{๑๖๓} ส.สพ.อ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๖๔} ส.สพ.อ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๖๕} วิ.อ.(บาลี) ๓/๔๗๗/๕๓๗.

^{๑๖๖} วิ.อ.(บาลี) ๓/๔๗๗/๕๓๗.

^{๑๖๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๕๗/๓๖๙.

นิพพานชื่อว่าอภัยาพัชฌะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีทุกขสังขนั้น (น + พยาพชฌ) พยาปชฌาภาเวเนว อพ
ยาปชฌ^{๑๖๘} นิพพานชื่อว่าอภัยาปัชฌะ เพราะไม่มีความเบียดเบียน

อุทาหรณ์: อพยาปชฌ สุกฺโข โลเก^{๑๖๙} นิพพานเป็นสุขในโลก อพยาปชฌญจ โว ภิกฺขเว
เทเสสสามิ อพยาปชฌคามิญจ มคฺค^{๑๗๐} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินให้ถึง
นิพพานแก่เธอทั้งหลาย อพยาปาโท อพยาปชฺโช, อโทโส กุสลมฺล^{๑๗๑} ความไม่พยาบาท ความไม่คิด
เบียดเบียน กุศลมฺลคืออโทสะ

๓๐. วิวัญญ แปลว่า นิพพาน, วิวัญญธรรม

รูปวิเคราะห์: กิเลสกมมวิปាកฏฏานํ อภาวโต วิวัญญํ นิพพานชื่อว่าวิวัญญะ เพราะไม่มี
กิเลสวัฏ กัมมวัฏ และวิบากวัฏ (วิ + ญญ)

อุทาหรณ์: อวิชชานิโรธา สงฺขารนิโรธา ฯเปฯ เอมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธสฺส นิโรธา
โหตีติ เอว โยนิโสมนสิการมฺลํ วิวัญญํ เวทิตพฺพ^{๑๗๒} พึงทราบว่ นิพพานมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุ
ให้รู้ย่อย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ การดับกองทุกข้ทั้งสิ้นนี้ มีอยู่ย่อย่างนี้

๓๑. เขม แปลว่า นิพพาน, เขมธรรม, แดนเกษม, ธรรมอันเป็นเหตุดับราคคคิเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: นิพฺภยญฺเณน เขมํ นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะปราศจากภัย ขยณติ เอเตน
ราคคคิอาทโยติ เขมํ ชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไฟราคะเป็นต้น (ซี ขย=สิ้นไป + ม) นิรูปทุทตาย
เขม^{๑๗๓} นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะไม่มีอันตราย

อุทาหรณ์: เขมํ ปตฺเถถ ภิกฺขโว^{๑๗๔} ภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจงปรารถนานิพพานเกิด

เขมญจ โว ภิกฺขเว เทเสสสามิ เขมคามิญจ มคฺค^{๑๗๕} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพาน
และทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

อภฺจจฺจิกโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินิ^{๑๗๖} บรรดาทางอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘
เป็นทางอันเกษม

๓๒. เกวล แปลว่า นิพพาน, เกวลธรรม, ธรรมที่ไม่มีสังขารปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: สงฺขาระหิ อสมมิสฺสตาย วิสโยคตาย จ เกวลํ นิพพานชื่อว่าเกวละ เพราะ
ไม่ประกอบด้วยสังขารธรรมเครื่องปรุงแต่ง (เกว วิสโยค=ไม่ประกอบ-แยก + อล) เกวลคัพพํ แปลว่า
เยภฺยตฺตา-มีมาก อวฺยามิสฺส-ไม่เจือปน วิสโยค-นิพพาน ทพฺพตฺถ-อรรณม่นคง อนติเรก-พอประมาณ
และอนวเสส-ทั้งหมดทั้งสิ้น

^{๑๖๘} สํ.สพฺ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๖๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕/๕.

^{๑๗๐} สํ.สพฺ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๗๑} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๓/๒๖.

^{๑๗๒} ม.มฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๕/๗๒.

^{๑๗๓} สํ.สพฺ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๗๔} ม.มฺ.อ.(บาลี) ๑๒/๓๕๒/๓๑๕.

^{๑๗๕} สํ.สพฺ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๗๖} ม.ม.๑๓/๒๑๕/๑๙๑.

อุทาหรณ์: มณฺเฑมิ เต อมตเมว เกวลํ อธิจฺจนฺติ ปทํ อสงฺขตํ^{๑๗๗} ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนเหล่านั้นแหละ จะได้บรรลุอมตบพซึ่งปัจจัยอะไร ๆ ประดังไม่ได้อย่างแน่นอน

๓๓. อปวคฺค แปลว่า นิพพาน, อปวคฺคธรรม, ธรรมที่เว้นจากสังขารประดัง

รูปวิเคราะห์: อปวชฺชนฺติ สงฺขารา เอตสฺมาติ อปวคฺโค นิพพานชื่อว่าอปวคคะ เพราะเว้นจากสังขาร (อป + วชช วชชเน=เว้น + อ)

อุทาหรณ์: นิโรธณฺณํ อรูปโลกโลกอุทฺทิกาทิสฺส อปวคฺคคาหภูตํ นิโรธ วิปปฏิปตฺติ^{๑๗๘} นิโรธญาณ ย่อมห้ามการปฏิบัติผิดในนิโรธที่ยึดถือในอรูปโลกและในภูมิที่เป็นยอดโลกเป็นต้น ว่าเป็นนิพพาน

รามุทกอาหาราทินํ วยิ อรูปโลกะ นิคนถาทินํ วยิ โลกอุปิกาย อปวคฺโค โมกฺโขติ คหณํ อปวคฺคคฺคาโห การถือเอาว่า นิพพานเป็นธรรมเครื่องหลุดพ้น ชื่อว่าอปวคคคะ เหมือนที่พวกอุทกดาบสและอาหารดาบสถือเอาอรูปโลกว่าเป็นนิพพาน พวกนิครนถ์ถือเอายอดโลกว่าเป็นนิพพาน อินทริยตบปนุตตมฺขทสฺสนาทีหิ วนิยา อปวคฺโค นตฺถิติ คเหตุวา ถภา ปวตตณํ กามสุขลลิกานุโยค^{๑๗๙} การกล่าวถือเอาเหตุว่า นิพพานที่เว้นจากการบ่มอินทริยให้อิ่มเอิบ และความสุขจากการเห็นหน้าบุตรเป็นต้น ย่อมไม่มี เป็นกามสุขลลิกานุโยค

๓๔. วิราค แปลว่า นิพพาน, วิราคธรรม, ธรรมอันปราศจากราคะ

รูปวิเคราะห์: ยสฺมา ราโค วิคฺโต, โส วิราโค นิพพานชื่อว่าวิราคะ เพราะปราศจากราคะ วิรชฺชนฺติ เอตถ สํกิลเสธมมาติ วิราโค ชื่อว่าวิราคะ เพราะเป็นที่สํารอกออกจากกิเลส (วิ + รชช ราเค=กำหนด-ยอม + อ) วิราคาธิคมสฺส ปจฺจยโต วิราค^{๑๘๐} นิพพานชื่อว่าวิราคะ เพราะเป็นปัจจัยให้บรรลุซึ่งความปราศจากราคะ

อุทาหรณ์: สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพพาน^{๑๘๑} ธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดออกซึ่งอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา คลายกำหนด ดับสนิท ปราศจากตัณหา

วิราคณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ วิราคคามิณฺจ มคฺค^{๑๘๒} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๓๕. ปณฺตี แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่เป็นประธาน

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ นีตํ ปณฺตี นิพพานชื่อว่าปณตี เพราะถึงความเป็นธรรมอันเป็นประธาน (ป + นี ปาปุณเน=ถึง + ต) อุตตมภูเจเน ปณตี^{๑๘๓} นิพพานชื่อว่าปณตี เพราะมีอรธกว่าประเสริฐสุด

อุทาหรณ์: ปณฺตีณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ปณฺตีคามิณฺจ มคฺค^{๑๘๔} ภิกษุทั้งหลาย เราจัก

^{๑๗๗} ชุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๔๘๗/๒๐๙.

^{๑๗๘} อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑๘๙/๙๔.

^{๑๗๙} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๕๖๓/๒๔๑.

^{๑๘๐} สํ.สพฺวา.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๘๑} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๓๓/๑๐๘.

^{๑๘๒} สํ.สพฺวา.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๘๓} สํ.สพฺวา.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๘๔} สํ.สพฺวา.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

เอตํ สนตํ เอตํ ปณินฺตุนติ นิพพานํ ทสเสนโต อาห^{๑๘๕} พระพุทธเจ้าตรัสแสดงนิพพานว่า “เอตํ สนตํ เอตํ ปณินฺตํ”

๓๖. อัจจุต แปลว่า นิพพาน, อัจจุตธรรม, ธรรมที่ไม่มีจุดของพระอรหันต์

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ เอตสฺมี อธิคเต อริยานํ จุตํ จวนนฺติ อัจจุตํ นิพพานํ ชื่อว่าอิจจุตะ เพราะเป็นสภาพที่พระอริยบุคคลบรรลุแล้ว ไม่มีการเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น (น + จุ จวเน=ไป-เคลื่อนไป + ต)

อุทาหรณ์: ปสนนฺมุขเนตฺโตสิ มุนิภาโว ทิสฺสตี อมตาทิโกโต กจฺจิ นิพพานํ อัจจุตํ ปท^{๑๘๖} ท่านมีหน้าผองใส ปรากฏประหนึ่งว่าจะเป็นมุนี ท่านได้บรรลุอมตนิพพาน หรือได้บรรลุบทคือนิพพาน อันไม่จืด

นิพพานํ ตาณิ เลณิ สรณิ ปรายณิ อัจจุตํ อมต^{๑๘๗} นิพพานเป็นที่ด้านทาน เป็นที่เรือน ที่พึ่ง เป็นที่มุ่งหมาย เป็นที่มั่น เป็นอมตะไข่มุข

๓๗. ปท แปลว่า นิพพาน, ปทธรรม, ธรรมที่พระอริยะบรรลุ

รูปวิเคราะห์: อริเยหิ ปชชิตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา ปทํ นิพพานํ ชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยะเจ้าทั้งหลายบรรลุ (ปท คตฺติมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: สนตํ ปทํ อชฺฌมมา มุนิ^{๑๘๘} ภิกษุผู้เป็นมุนี ได้บรรลุนิพพานอันสงบ

สนตํ ปทฺหนฺติ นิพพาน^{๑๘๙} บททั้ง ๒ คือ สนตํ ปทํ หมายถึงนิพพาน

ยทา อโสภํ วิรชํ อสงฺขตํ สนตํ ปทํ สพฺพกิเลสโสธนํ ภาเวติ^{๑๙๐} เมื่อใด บัณฑิตเจริญนิพพานอันสงบ ซึ่งไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากกิเลสจตุจตุลี อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นที่ชำระกิเลส ได้หมด

๓๘. โยคฺกฺเขม แปลว่า นิพพาน, ธรรมเครื่องช่วยให้สิ้นโยคะ

รูปวิเคราะห์: จตฺตาโร โยคา ขยฺนฺติ เอเตนาตี โยคฺกฺเขโม นิพพานํ ชื่อว่าโยคักฺกเขมะ เพราะเป็นเครื่องสิ้นโยคะทั้ง ๔ (โยค + ซี ขยเ=สิ้นไป + ม)

อุทาหรณ์: โยปี โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสโข อปฺปตฺตมาโนโส อนุตฺตรํ โยคฺกฺเขมํ ปตฺถยมาโน วิรฺรติ^{๑๙๑} ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใด ยังเป็นเสขบุคคล ไม่ได้บรรลุอรหัตตผล ปรารถนานิพพานอันยอดเยี่ยมอยู่

มยหิ ภิกฺขเว อปฺปมาทาธิตฺตา สมฺโพธิ อปฺปมาทาธิตฺโต อนุตฺตรโร โยคฺกฺเขโม^{๑๙๒} ภิกษุทั้งหลาย สัมโพธิญาณเราบรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท นิพพานอันยอดเยี่ยมเราก็บรรลุได้ด้วยความ

^{๑๘๕} อัง.ทูกาทิ.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๑๘๖} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๙๓/๓๗.

^{๑๘๗} อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๔๔๕/๒๗๐.

^{๑๘๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๐/๒๒๕.

^{๑๘๙} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

^{๑๙๐} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๒๑/๓๔๖.

^{๑๙๑} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๗/๕.

^{๑๙๒} อัง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๕/๕๐.

ไม่ประมาท

๓๙. ปาร แปลว่า นิพพาน, ปารธรรม, ธรรมที่สามารถสงบความเร่าร้อนเพราะทุกข์ในสังสาร, ธรรมที่ไม่เป็นขี้ลื้อแห่งสังสารวัฏ

รูปวิเคราะห์: ปาเรติ สกโกติ สสารทุกขสนตาปี สมตุนติ ปาริ นิพพานชื่อปาระ เพราะสามารถดับความเร่าร้อนคือทุกข์ในสังสาร “สสารทุกขสนตาปตตตสสา’ล สมตเว”ติ หิ วุตตํ ดังที่กล่าวไว้ว่า นิพพานทำให้ความเร่าร้อนคือทุกข์ในสังสารสงบลงได้ ปคตา สสารจกกสส อรา เอตสมมาติ ปาริ ชื่อว่าปาระ เพราะไม่เป็นขี้ลื้อแห่งสังสารจักร (ปาร สามตถิยฺ=อาจ-สามารถ + อ) ฏภูสส ปรรภาณูเจน ปาริ^{๑๙๓} นิพพานชื่อว่าปาระ เพราะมีอรรถตรงข้ามกับวัฏฏะ

อุทาหรณ์: ปารญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ ปารคามิณจ มคค^{๑๙๔} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

ปาริ สกกายสสุส ปรติริ นิพพานํ คโต สมมภูณานเณน อธิคโตติ ปารคโต^{๑๙๕} พระนามว่าผู้ถึงฝั่ง เพราะทรงบรรลุฝั่งอันอื่นจากสักรายทัญญู คือพระนิพพาน ด้วยพระสยมภูญาณ

๔๐. มุตติ แปลว่า นิพพาน, มุตติธรรม, ธรรมอันหลุดพ้นจากกิเลส

รูปวิเคราะห์: กิเลสเสหิ มุจจนโต มุตติ นิพพานชื่อว่ามุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลส สรีเรนทริเยหิ อตตโน มุตตตตา มุตติ ชื่อว่ามุตติ เพราะพ้นจากสรีระและอินทรีย์ (ไม่มีตัวตน) (มุจ โมงเณ=หลุดพ้น + ติ) ตีหิ ภาเวหิ มุตตตาย มุตติ^{๑๙๖} นิพพานชื่อว่ามุตติ เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากภพทั้ง ๓

อุทาหรณ์: มุตติณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ มุตติคามิณจ มคค^{๑๙๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๔๑. สนติ แปลว่า นิพพาน, สันติธรรม, ธรรมที่สงบจากกิเลส

รูปวิเคราะห์: กิเลสสมนโต สนติ นิพพานชื่อว่าสันติ เพราะเป็นธรรมที่สงบจากกิเลส สมน์ สนติ ความสงบ ชื่อว่าสันติ (สมุ อุปสเม=เข้าไปสงบ + ติ)

อุทาหรณ์: มุฏฐสส ปรรมา สนติ นิพพานํ อุกุโตภย^{๑๙๘} บรรลุนิพพาน ที่มีความสงบอย่างยิ่ง อันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ

๔๒. วิสุทฺธิ แปลว่า นิพพาน, วิสุทฺธิธรรม, ธรรมอันหมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: วิสุขณนติ สตตตา เอตยา รากาติมเลหิติ วิสุทฺธิ นิพพานชื่อว่าวิสุทฺธิ เพราะทำสัตว์ให้หมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น (วิ + สุธ โสเจยเย=หมดจด + ติ)

อุทาหรณ์: วิสุทฺธิติ สพพมลวิริหิติ อจจนตปริสุทฺธิ นิพพานํ เวทิตพพิ^{๑๙๙} ฟังทราบว่าเป็น คำว่า วิสุทฺธิคือนิพพานอันเว้นจากมลทินทั้งปวง มีความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว

^{๑๙๓} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๙๔} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๙๕} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๖.

^{๑๙๖} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๙๗} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๙๘} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๓/๒๘.

^{๑๙๙} วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๓.

๔๓. วิมุตติ แปลว่า นิพพาน, วิมุตติธรรม, ธรรมที่พ้นจากสังขาร

รูปวิเคราะห์: สัพพสงขาร วิมุตติ วิมุตติ นิพพานชื่อว่าวิมุตติ เพราะพ้นจากสังขาร ทั้งปวง (วิ + มุจ โมงเน=หลุดพ้น + ติ)

อุทาหรณ์: ตูเมหปิ ภิกขเว โยนิโส มนสิการา โยนิโส สมมปปธานา อนุตตร วิมุตติ อนุปาปุณณ อนุตตร วิมุตติ สจฉิกโรถ^{๒๐๐} ภิกขุทั้งหลาย เพราะทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคาย แม้เธอทั้งหลาย ย่อมบรรลุนิพพานอันยอดเยี่ยมได้ ย่อมทำนิพพานอันยอดเยี่ยมให้แจ้งได้

๔๔. อสงขตธาตุ แปลว่า นิพพาน, อสังขตธาตุ, ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ

รูปวิเคราะห์: อสงขตเมว นิสสตตนิชชีวัฏฐเณ สนติลกขณธารณโต วา ธาตุติ อสงขตธาตุ นิพพานชื่อว่าอสังขตธาตุ เพราะเป็นเพียงธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต หรือเพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ (น + สงขต + ธาตุ)

อุทาหรณ์: เอกนตสุขาวหิ นิพพาน อสงขตธาตุ^{๒๐๑} นิพพานอันเป็นเพียงอสังขตธาตุ จึงนำมาซึ่งความสุขแน่นอน

๔๕. สุทธิ แปลว่า นิพพาน, สุทธิธรรม, ธรรมเครื่องชำระมลทินมีรากะเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: สุขณนติ สตตา เอตาย ราคาทิมเลหิติ สุทธิ นิพพานชื่อว่าสุทธิ เพราะชำระสัตว์จากมลทินมีรากะเป็นต้น ปรมตถสุทธิตาย สุทธิ^{๒๐๒} นิพพานชื่อว่าสุทธิ เพราะเป็นธรรมที่บริสุทธิ์โดยปรมาตถ์ (สุธ โสเจเยเย=หมดจด + ติ)

อุทาหรณ์: สุทธิญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สุทธิคามิญจ มคค^{๒๐๓} ภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๔๖. นิพพุติ แปลว่า นิพพาน, ความดับกิเลส, ธรรมที่ออกจากตัณหา

รูปวิเคราะห์: อาวุโณติ สสารโต นิกขนตุมปทานวเสนาติ วุติ, ตณฺหา, ตโต นิกขนตตตตานิพพุติ ตณฺหาชื่อว่าวุติ เพราะร้อยสัตว์ไว้ไม่ให้ออกไปจากสงสาร นิพพานชื่อว่านิพพุติ เพราะออกจากตัณหาที่ชื่อว่าวุตินั้น (นิ + วุ อวารเณ=ร้อยรัด + ติ)

อุทาหรณ์: น เตน ถามิ กุพฺเพล น หิ สา นิพพุติ สติ วุตตวา^{๒๐๔} เพราะการทำความตั้งมั่นนั้น ผู้สงบทั้งหลาย ไม่กล่าวว่าเป็นความดับกิเลส

๒.๔ พระอรหันต์ ๔ ศัพท

๑๐. ชีณาสว ตว'เสกฺโข จ วิตราโค ตถา'รหา;
เทวโลโก ทิว สคโค ติทิว ตทิสาลโย. (๑๐)

มีศัพท์ว่า ชีณาสว, อเสกข, วิตราค และ อรหนต

๑. ชีณาสว แปลว่า พระอรหันต์, พระชีณาสพ, ผู้สิ้นอาสวะแล้ว

^{๒๐๐} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๕/๓๐.

^{๒๐๑} ขุ.อ.(บาลี) ๒๕/๒๐๑.

^{๒๐๒} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๒๐๓} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๒๐๔} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๒/๒๙๐.

รูปวิเคราะห์: ขยีสู่ติ ชีณา ชื่อว่าชีณะ เพราะเป็นธรรมชาติที่สิ้นไป อา ภวคัม สนวนติ ปวตตุนตติ อาสวา ชื่อว่าอาสวะ เพราะเป็นกิเลสที่ไหลขึ้นไปถึงขั้นภวคคภูมิ ชีณา อาสวา ยสส โส ชีณาสโว พระอรหันต์ชื่อว่าชีณาสวะ เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ อิเม จตตารโ อาสวา อรหโต ชีณา ปทีณา สมุจฉินนา ปฏิปัสสทธา อภพูปตติกา ฌานคคินา ททตมา เตน วุจจติ ชีณาสโวติ^{๒๐๔} อาสวะทั้ง ๔ เหล่านี้ พระอรหันต์ทำให้เสื่อมสิ้น ละ ตัดขาด ระวังได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีก ถูกไฟคือปัญญาญาณเผาให้มอดไหม้ไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกพระอรหันต์ว่าชีณาสวะ (ชีณ + อาสว)

อุทาหรณ์: ภนเต ภิกขุ อรหํ ชีณาสโว วุสิตวา กตกรณียโ อहितภาโร อนุปตตสทตโธ ปริกชีณภวสิโยชโน สมมทณณาวิมุตโต^{๒๐๖} พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ไม่มีหน้าที่ต้องทำอีก บรรลุประโยชน์สูงสุดแล้ว สิ้นกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ

ยถา ชีณาสโว ภิกขุ กายสส เกทา อุจฉิขชติ วินสสติ น โหติ ปรมมรณาติ^{๒๐๗} ภิกษุ ชีณาสพ หลังจากตายแล้ว ย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก จริ่งหรือ

พราหมณาติ ชีณาสวาวํ สนธายาห^{๒๐๘} คำว่า พราหมณ ท่านกล่าวหมายถึงความเป็นพระชีณาสพ

๒. อเสกข, อเสข แปลว่า พระอรหันต์, อเสกขบุคคล, ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก

รูปวิเคราะห์: ตโต อุตตริกรณียาภาวโต นตถิ สิขขา เอตสสาติ อเสกโข พระอรหันต์ชื่อว่าอเสขะ เพราะเป็นผู้ไม่มีข้อปฏิบัติที่ต้องทำให้ยิ่งไปกว่านี้ น สิขขตติ อเสกโข, เสกขมเม อติกกมม อคคผลเล จีโต ตโต อุตตริ์ สิขขิตพพาภาวโต ชีณาสโว อเสกโขติ วุจจติ^{๒๐๙} ชื่อว่าอเสกขะ เพราะไม่ต้องศึกษาอีก คือพระชีณาสพผู้ก้าวล่วงเสกขธรรมดำรงอยู่ในอรหัตตผลอันเลิศ ท่านเรียกว่า “อเสกขะ” เพราะไม่มีข้อที่ต้องศึกษาให้ยิ่งกว่านั้นอีก (น + สิขขา + ณ)

อุทาหรณ์: กตโม จ บุคคโล เสโข จตตารโ มคคสมงคิโน ตโย ผลสมงคิโน บุคคลา เสขา, อรหา อเสโข, อวเสสา บุคคลา เนวเสขานาเสขา^{๒๑๐} บุคคลผู้เป็นเสขะ เป็นโณน บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ จำพวก บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๓ จำพวกชื่อว่าผู้เป็นเสขะ พระอรหันต์ ชื่อว่าผู้เป็นอเสขะ บุคคลที่เหลือ ชื่อว่าผู้เป็นเนวเสขานาเสขะ

สตต เสขา เสขมุนโย, อรหนโต อเสขมุนโย^{๒๑๑} พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่าอเสขมุนี

๓. วิตราค แปลว่า พระอรหันต์, ผู้ปราศจากราคะ, ผู้ไม่มีความใคร่

รูปวิเคราะห์: วิคโต ราโค ยสมาติ วิตราชาติ พระอรหันต์ชื่อว่าวิตราคะ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ (วิต + ราก)

^{๒๐๔} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๘/๔๗.

^{๒๐๖} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๔๔/๖.

^{๒๐๗} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๘๕/๘๘.

^{๒๐๘} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๒/๒๔๖.

^{๒๐๙} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๕๗.

^{๒๑๐} อภ.ป.(บาลี) ๓๖/๑๙/๑๒๐.

^{๒๑๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๔/๔๗.

อุทาหรณ์: อธิ คหปติ เอกจโจ ภิกขุ กามสฺส วิตราโค โหติ วิตจฉนโท วิตเปโม วิตปิปาโส วิตปริฬาโห วิตตโณห เอว โข คหปติ กามะหิ ริตโต โหติ^{๒๑๒} ท่านคหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากตัณหาในกามทั้งหลาย ท่านคหบดี บุคคลล่วงจากกามทั้งหลาย เป็นอย่างนี้แล

๔. อรหันต แปลว่า พระอรหันต์, ผู้ทำลายขี้ลื้อแห่งสงสาร

รูปวิเคราะห์: ปุชาวิเสส อรหตีติ อรหา อรหํ บุคคลชื่อว่าอรหันตะ เพราะเป็นผู้ควรรับการบูชาอย่างยิ่ง อรหิตัพโพ ปุเชตัพโพติ อรหา อรหํ ชื่อว่าอรหันตะ เพราะเป็นผู้ที่บุคคลควรบูชา (อรห โยคฺยปูชาสุ=สมควร-เหมาะสม, ปุชา + อนต) สํสารจกฺกสฺส อเร หนตีติ อรหา ชื่อว่าอรหันตะ เพราะหักขี้ลื้อสงสารวิภูได้ (อร + หน หีสาย=เปียดเปียน-ฆ่า + กวิ) อคฺคทกฺขิณฺเณยตฺตา จีวราทิป-ปจฺเจย อรหตี ปุชาวิเสสญจติ อรหา ชื่อว่าอรหันตะ เพราะเป็นผู้ควรรับปัจจัยมีจีวรเป็นต้น และการบูชาพิเศษ (อรห โยคฺยปูชาสุ=สมควร-เหมาะสม, ปุชา + อนต) กิเลสํราย มคฺเคน หนตีติ อรห ชื่อว่าอรหันต์ เพราะเป็นผู้กำจัดขี้ลื้อคือกิเลส ด้วยมรรคได้แล้ว (อร + หน หีสาย=เปียดเปียน-ฆ่า + กวิ) อตฺตหิตฺตญจ ปฺรหิตฺตญจ ปฺริปุเรตฺตํ สฺมมาปฏิปชฺชนเตหิ สารุหิ ทูโรโต รหิตพฺพา ปฺริจฺจชิตพฺพา ปฺริหาตพฺพา ติ รหา, ราคาทโย ปาปธฺมมา น สฺนติ เอตฺสส เต รหาติ อรหา ชื่อว่าอรหันตะ เพราะเป็นผู้ไม่มีบาปธรรมที่ชื่อว่าระหะมีระหะเป็นต้น อันคนดีทั้งหลายผู้ต้องปฏิบัติโดยชอบเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นต้องละเว้นให้ห่างไกล (น + รห จาเค=สละ + อนต) สปฺปริเสหิ น รหิตพฺโพ น ปฺริจฺจชิตพฺโพ อรหา ชื่อว่าอรหันตะ เพราะคนดีไม่ควรสละ (น + รห จาเค=สละ + อนต) รโหติ คมนํ วุจฺจติ นตฺถิ เอตฺสส รโห คมนํ คตฺถิสุ ปจฺจาชาตฺติติ อรห ชื่อว่าอรหันตะ เพราะไม่มีการกลับมาเกิดในภพอีก (น + รห คตฺถิ=ไป + อนต)

อุทาหรณ์: อหํ หิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา ออนุตฺตโร เอโกมฺหิ สฺมมาสมฺพุทฺโธ สตีฏฺโถมฺหิ นิพฺพุโต^{๒๑๓} เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้เยือกเย็น ดับกิเลสในโลกได้แล้ว

๒.๕ สวรรค์ ๕ ศัพท

มีศัพท์ว่า เทวโลก, ทิว, สคฺค, ติว และ ติวสาลย

๑. เทวโลก แปลว่า สวรรค์, เมืองฟ้า, เทวโลก

รูปวิเคราะห์: เทวานํ โลโก ภาวนํ เทวโลโก สถานที่ชื่อว่าเทวโลกะ เพราะเป็นที่อยู่ของ เทวดา (เทว + โลก)

อุทาหรณ์: เทเว จาหํ สาริปุตฺต ปชานามิ เทวโลกคามินฺญจ มคฺคํ เทวโลกคามินฺญจ ปฏิปทํ ยถา ปฏิปนฺโน จ กายสฺส ฌาปํ ปรมมรณา สุกฺคิ สคฺคํ โลกํ อูปชฺชติ ตญฺจ ปชานามิ^{๒๑๔} สาริปุตฺร เรา รู้ชัดเทวดาทั้งหลาย ทางที่นำสัตว์ให้ถึงเทวโลก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงเทวโลก และรู้ชัดข้อปฏิบัติที่ สัตว์ปฏิบัติแล้ว เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

^{๒๑๒} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๗๙/๑๖๕.

^{๒๑๓} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๒๑๔} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๕๓/๑๑๔.

๒. ทิว แปลว่า สวรรค์, เมืองฟ้า, เมืองทิพย์, เทวโลก

รูปวิเคราะห์: ทิพพนติ เอตถาติ ทิว สวรรค์ที่ชื่อว่าทิวะ เพราะเป็นเมืองทิพย์ที่หมู่เทวดา เพลิดเพลินอยู่ (ทิว ก็พายเป็นเล่น + อ)

อุทาหรณ์: สอนิทา เทวา สพรหมกา สุจินณน ทิว ปตตะตา^{๒๑๕} เทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้ง พระอินทร์และพรหม เข้าถึงสวรรค์เพราะตนประพฤติธรรมมาดีแล้ว

๓. สคค แปลว่า สวรรค์, เมืองฟ้า, เทวโลก

รูปวิเคราะห์: จิร จิยเต อสมินติ อคโค จานัน, โสภโน อคโค สคโค สถานที่ชื่อว่าสคค เพราะเป็นที่อันงดงามที่เทวดาสถิตอยู่ยั่งยืน บุญเนน วา สุภูจ อชียเตติ สคโค ชื่อว่าสคค เพราะเป็น สถานที่ที่ผู้มีบุญไปถึงด้วยดี (สุ + อช คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + ณ) รูปาที่หิ ปญจหิ กามคฺเณหิ สุภูจ อคโค ติ สคโค ชื่อว่าสคค เพราะเป็นสถานที่ที่เลิศด้วยกามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้น (สุ + อคค) รูปาที่หิ วิสเยหิ สุภูจ อคโคติ สคโค^{๒๑๖} ชื่อว่าสคค เพราะเป็นภูมิที่งดงามด้วยรูปารมณ์เป็นต้น

อุทาหรณ์: อิเรว น ปสนฺนติ เปจจ สคเค ปโมทติ^{๒๑๗} บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาขณะที่ยัง อยู่ในโลกรนี้ ครั้นจากโลกรนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกรสวรรค์

เตสํ ทิวา จ รตโต จ สทา บุญญํ ปวพฺพตติ รมมฺภูจ สีสสมฺปนฺนา เต ชนา สคคคามินิ^{๒๑๘} บุญ ย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวัน กลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน

๔. ติทิว แปลว่า สวรรค์, สวรรค์ชั้นตรีทิพย์, เมืองทิพย์ของเทวดาผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์

รูปวิเคราะห์: ตโย เทวา ทิพพนติ เอตถาติ ติทิว สวรรค์ที่ชื่อว่าติวะ เพราะเป็นสถานที่ เล่นเพลิดเพลินของเทวดา ๓ องค์ คือ ทริเทพบุตร ทเวเทพบุตร และพรหมเทพบุตร (ติ + ทิว ก็พายเป็นเล่น + อ)

อุทาหรณ์: เต ทิฆรตตํ ติทิว ปติฏฺฐิตา เทวานํ สหพฺยคตา รมนฺติ เต^{๒๑๙} บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมดำรงอยู่บนสวรรค์ ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดา รื่นเริงอยู่ตลอดกาลนาน

สกกสส ปุตโตมฺหิ มหฺนุภาโว มหฺชุตฺติโก ติทิวูปนฺโน^{๒๒๐} เราเป็นบุตรของท้าวสักกะ มี อานาภาพมาก มีความรุ่งเรืองมาก มาเกิดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์

๕. ติทสาลย แปลว่า สวรรค์, สวรรค์ตรีศเทพ, ที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์

รูปวิเคราะห์: ติทสานํ เทวานํ อาลโย จานนฺติ ติทสาลโย สวรรค์ที่ชื่อว่าติทสาลย เพราะ เป็นสถานที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์ (ติทส + อาลย)

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ศัพท์ว่า เทวโลก, ทิว, สคค ทั้ง ๓ เป็นชื่อสวรรค์ทั่วไป ส่วน ศัพท์ว่า ติทิว, ติทสาลย เป็นชื่อสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คัมภีร์อมรโกสะเป็นต้นแสดงไว้ว่า ทั้ง ๕ ศัพท์ ดังกล่าว ไม่แตกต่างกัน

^{๒๑๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๒๓/๑๙.

^{๒๑๖} ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๑๐๖/๓๙๔.

^{๒๑๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๙.

^{๒๑๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๔๗/๓๗.

^{๒๑๙} อัง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๓๔/๓๔.

^{๒๒๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๕๔/๒๓๓.

อุทาหรณ์: ปุคฺคฺลปณฺณตฺตี สตถา เทเสสิ ติทฺสาลเย^{๒๒๑} พระศาสดาทรงแสดงบุคคล บัญญัติบนสวรรค์

๒.๖ ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว ๑๔ ศัพท์

๑๑.	อินฺทุ จนนฺโท จ นกฺขตฺต-	ราชา โสโม นิสากโร.	(๕๑)
๑๒.	โอสธิโส หิมรฺสิ สีตฺรฺสิ นิสานาโก	สสงฺโก จนนฺทิมา สสี; อุพฺพราชา จ มา ปุเม.	(๕๒)

มีศัพท์ว่า อินฺทุ, จนนฺท, นกฺขตฺตราช, โสโม, นิสากโร, โอสธิส, หิมรฺสิ, สสงฺก, จนนฺทิมนฺตุ, สสี, สีตฺรฺสิ, นิสานาโก, อุพฺพราช และ มา

๑. **อินฺทุ** แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: อินฺทติ นกฺขตฺตานิ ปรมิสฺสรียํ กโรตฺติ อินฺทุ ดวงจันทร์ชื่อว่าอินฺทุ เพราะเป็นใหญ่กว่าดวงดาวทั้งหลาย (อิทิ ปรมิสฺสเร=เป็นใหญ่ + อุ)

๒. **จนนฺท** แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: จนนฺทติ หิลาทยติ สุขยติ ชนฺนติ จนนฺโท ดวงจันทร์ชื่อว่าจันทะ เพราะทำให้สัตว์โลกยินดี จนนฺทยติ หิลาทยติ สีสฺตคฺณสมปตฺติยา อตฺตโน ปกาย สตฺตานิ ปรีฬานํ วุปฺสเมนฺโต สุขํ อุปฺปาเทตฺติ จนนฺโท ชื่อว่าจันทะ เพราะทำความร้อนของสัตว์โลกให้สงบแล้วเกิดความยินดี ด้วยแสงคือความเย็นที่เป็นคุณสมบัติของตน จนนฺทติ ทิปฺปติ สิริยา วิโรจตฺติ จนนฺโท ชื่อว่าจันทะ เพราะสว่างไสวด้วยแสง ฉนนฺทํ ชนฺเนตฺติ จนนฺโท ชื่อว่าจันทะ เพราะทำให้เกิดความพอใจ (จทิ หิลาทหนฺทิตฺติอิจฺฉา กนฺตฺสิ=ดีใจ, สว่าง-รุ่งเรือง, ปรรณนา, ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: นกฺขตฺตานิ มุขํ จนนฺโท^{๒๒๒} ดวงจันทร์เป็นประธานของดาวนักษัตร

เวหาสยํ ติฏฺฐสิ อนฺตฺลิกฺเข ปถทฺธโน ปณฺณรเสว จนนฺโท^{๒๒๓} ท่านยืนอยู่กลางหาวราวกะ พระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่นอยู่ท่ามกลางเวหาในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ

๓. **นกฺขตฺตราช** แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: นกฺขตฺตานิ ราชา นกฺขตฺตราชา ดวงจันทร์ชื่อนักขัตตราช เพราะเป็นเจ้าแห่งดวงดาว (นกฺขตฺต + ราช)

อุทาหรณ์: ปณฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทฺนติ นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ^{๒๒๔} ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาแลประเสริฐที่สุด ดุจดวงจันทร์ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย

๔. **โสโม** แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: อุมมา กนฺติ, ตาย สห วิชฺชตฺติ โสโม อุมาศัพท์แปลว่าความงาม, ดวงจันทร์ชื่อว่าโสมะ เพราะมีความงามนั้น (สห + อุมมา + ณ) สุขํ อภิสฺสวตฺติ โสโม ดวงจันทร์ชื่อว่าโสมะ เพราะหลังความสุขให้ (สุ ปสเว=หลังไหล + ม)

อุทาหรณ์: จนนฺทโยควเสน อชฺช กตฺติกา อชฺช โรหิณฺตี ปณฺญาปนฺโต อาโกกรณฺโต โสโม-

^{๒๒๑} อภ.ป.อ.(บาลี) ๑๒๐.

^{๒๒๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕.

^{๒๒๓} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๒/๔๓๒.

^{๒๒๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘๑/๔๓๖.

ภาวโศ จ นกขตตานํ มุขํ จนนโทธิ วุตต^{๒๒๕} ท่านกล่าวว่า ดวงจันทร์เป็นประธานแห่งนักษัตรทั้งหลาย เพราะทำแสงสว่างและมีความเยือกเย็น เพราะให้รู้ได้ว่า วันนี้มีดาวกัศติกา วันนี้มีดาวโรหิณี โดยหมายเอาการลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์

๕. นิสากร แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: นิสํ รตตี กโรติ ตตถ วา กโร รสี เอตสสาติ นิสากโร ดวงจันทร์ชื่อนิสากระ เพราะทำให้รู้เวลากลางคืน หรือมีรัศมีในยามค่ำคืน (นิสา + กร กรณ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: นิสากโรว จนนทิมา^{๒๒๖} เหมือนดวงจันทร์ผู้มีรัศมีในยามค่ำคืน

๖. โอสธิส แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: อนธการํ อุเสนติ ทหนติ วินาเสนตติ โอสธา รัศมีที่ทำความมืดมิดให้หายไป ชื่อว่าโอสะ (อุส วินาเส=พินาศ + ณ) เต เอตถ ฉียนติ ปติภูจนตติ โอสธิ ดวงดาวอันเป็นที่ตั้งอยู่ของรัศมี ชื่อว่าโอสธิ (โอส + ธา ธารณ=ทรงไว้ + อ) ตสส อีโส ปติ โอสธิโส ดวงจันทร์ชื่อว่าโอสธิส เพราะเป็นเจ้าแห่งดวงดาวที่มีรัศมี (โอสธิ + อีส)

๗. หิมรสี แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: หิโม สิตโล รสี ยสส โส หิมรสี ดวงจันทร์ชื่อว่าหิมรังสี เพราะมีรัศมีเย็นตาเย็นใจ (หิม + รสี)

๘. สสงก แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: สโส องโก ลกขณํ ยสส โส สสงโก ดวงจันทร์ชื่อว่าสสังกะ เพราะมีรูปกระต่ายอยู่ (สส + อกิ คติลกขณสุ=ไป-ถึง-บรรลู่, กำหนด-ทำเครื่องหมาย + อ)

อุทาหรณ์: วีโร กมลปตตโกโข สสงกวิมลानโน กณจนตจสงกาโส รวิทิตติสมบุโป^{๒๒๗} พระองค์เป็นผู้แก้กลัวกลัว มีพระเนตรเหมือนกลีบบัว มีพระพักตร์ปราศจากมลทินดุจดวงจันทร์ มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ มีพระรัศมีเสมอด้วยแสงอาทิตย์

๙. จนนิมนตุ แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: จนนํ กปปุริ มาติ สทิสํ นยตติ จนนทิมา ดวงจันทร์ชื่อว่าจันทิมันตุ เพราะนำความเย็นมาเหมือนการบูร (จทิ ทิลาทหนทิตติอิจฉานนตีสู=ดีใจ, สว่าง-รุ่งเรือง, ปราบณา, ยินดี + อ + มนตุ)

อุทาหรณ์: โสมี โลกํ ปภาเสติ อพภามุตโตว จนนทิมา^{๒๒๘} ภิกษุที่ย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสวได้ ประดุจดวงจันทร์ที่พ้นแล้วจากเมฆ ฉะนั้น

รตติมาภาติ จนนทิมา^{๒๒๙} ดวงจันทร์ส่องสว่างกลางคืน

ตทา เตสํ อธมมิกตาย วิสมํ จนนทิสูริยา ปริวตตุนติ^{๒๓๐} เวลานั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรไม่สม่ำเสมอ เพราะมนุษย์และเทวดาเหล่านั้นไม่ประพฤติธรรม

^{๒๒๕} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๐๐/๒๙๒.

^{๒๒๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๒๘.

^{๒๒๗} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒/๑๘๓.

^{๒๒๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๗.

^{๒๒๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๔/๕๔.

^{๒๓๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๗.

๑๐. สลี แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: สสลกขณเมตถ อตถิติ สลี ดวงจันทร์ชื่อว่าสลี เพราะมีรูปกระต่าย (สส + อี) สสตี หีสตี อุณฺหคฺคณฺนติ สลี ชื่อว่าสลี เพราะเบียดเบียนความร้อน (สส หีสาย=เบียดเบียน + อี)

อุทาหรณ์: สลี อธิคฺคยห ยถา วิโรจติ นกฺขตฺตราชาวิว ตารากาณฺ^{๒๓๑} ประหนึ่งพระจันทร์ ผู้เป็นราชาแห่งดาวนักษัตรส่องแสงสกาวย่อมหมู่ดาวอยู่ ฉะนั้น

๑๑. สีตรลี แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: สีตา รสโย ยสฺสตถิติ สีตรลี ดวงจันทร์ชื่อว่าสีตรังลี เพราะมีแสงเย็น (สีต + รลี + อี)

๑๒. นิสานาถ แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, ที่พึ่งเวลากลางคืน

รูปวิเคราะห์: นิสาย รตติยา นาโถ ตทาลงการภาวโตติ นิสานาโถ ดวงจันทร์ชื่อว่านิสานาถะ เพราะเป็นที่พึ่งในยามกลางคืน เพราะมีความอสังการในยามกลางคืนนั้น (นิสา + นาถ)

๑๓. อุสุราช แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: อุสุณฺ ตารานํ ราชา อุสุราชา ดวงจันทร์ชื่อว่าอุสุราชา เพราะเป็นเจ้าแห่งดวงดาวทั้งหลาย (อุสุ + ราช)

อุทาหรณ์: เตหิ สิสเสหิ ปริวุโต สณฺณเตหิ ตปฺสสิภิ มิคราชาวสมภีโต อุสุราชาว โสภสิ^{๒๓๒} พระองค์มีศิษย์เหล่านั้นแวดล้อม ผู้ส่ำรวมแล้ว ผู้มีตบะ เป็นผู้ไม่ครั้นคร้ามตั้งราชสีห์ ย่อมทรงงดงามตั้งดวงจันทร์

โสภสิ อุสุราชาว สุริโย มชณฺนติเก ยถา^{๒๓๓} พระมหามุนีพระองค์นั้น ทรงงดงามตั้งดวงจันทร์ในวันเพ็ญ และตั้งดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน

๑๔. มา แปลว่า ดวงจันทร์, ดวงเดือน, เจ้าแห่งดวงดาว

รูปวิเคราะห์: มาติ อตฺตานิ กปฺปุเรน สหิสํ กโรตฺติติ มา ดวงจันทร์ชื่อว่ามา เพราะทำตนให้เย็นเช่นการบูร มาศัพท์เป็นปุงลิงค์ (มา ปริมาณ=เปรียบเทียบ-ซัง + กวิ)

อุทาหรณ์: มา อิติ จนนโ ทฺวจจติ โส เอตถ ปุณฺณเณติ ปุณฺณมา^{๒๓๔} ศัพท์ว่า มา ท่านเรียกว่าพระจันทร์ พระจันทร์เต็มในวันนั้น เหตุฉนั้น จึงชื่อว่า ปุณฺณมา (พระจันทร์เต็มดวง)

๒.๗ ดวงดาว ๖ ศัพท์

๑๓. นกฺขตฺตํ โชติ ภํ ตารา อปฺเม ตารโก'หุ จ. (๕๗)

มีศัพท์ว่า นกฺขตฺต, โชติ, ภ, ตารา, ตารก และ อุสุ

๑. นกฺขตฺต แปลว่า ดาว, ดาวฤกษ์, นักษัตร

รูปวิเคราะห์: ปุณฺปปุณฺ อุกฺขตฺตา น ชียเตติ นกฺขตฺตํ ดาวชื่อนักขัตตะ เพราะไม่หมดสิ้นเพราะขึ้นอยู่เรื่อย ๆ (น + ชี ขย=สิ้นไป + ต) อตฺตโน คมนนฺฐานํ น ขรติ น วินาเสตฺติติ นกฺขตฺตํ ชื่อว่านักขัตตะ เพราะไม่เปลี่ยนทางโคจรของตน (น + ขร วินาเส=สิ้นไป + ต) นกฺขตฺติติ นกฺขตฺตํ ชื่อว่านักขัตตะ เพราะโคจรไป (นกฺข คติย=ไป + ต) เอตฺโต อีโต จาติ วิสมคฺติยา อคนฺตวา อตฺตโน วิถียา ว

^{๒๓๑} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๕๒/๒๔.

^{๒๓๒} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๓๑๔/๓๔.

^{๒๓๓} ขุ.พุทฺธ.(บาลี) ๓๓/๓๓/๔๗๓.

^{๒๓๔} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๐/๑๒๘.

คมเนน นกขตต์ คมน์ ตายติ รกขตตี นกขตต์ ชื่อว่านักขัตตะ เพราะรักษานักษัตร คือการโคจรไว้ด้วยการโคจรไปตามวิถีของตนอย่างเดียว (นกขตต + ณ) นกขรติ น นสสตีติ นกขตต์ ชื่อว่านักขัตตะ เพราะไม่เสื่อมสิ้นไป (น + ขร วินาเส=สิ้นไป + ต)

อุทาหรณ์: ตโต จ ราชา เวเทโห นกขตต์ ปริปุจฉติ นกขตต์ ปริปุจฉิตวา พรหมทตสส ปาหิณ^{๒๓๕} ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหะก็ได้ทรงหาฤกษ์ ครั้นแล้วจึงทรงส่งพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าพรหมทัต

๒. โชติ แปลว่า ดาว

รูปวิเคราะห์: โชตติ สุภาสุณนิมิตต์ ปกาเสตีติ โชติ ดาวชื่อว่าโชติ เพราะประกาศกลางดี และกลางร้าย โชติศัพท์เป็นนบุงสกลิงค์ (ชุต ทิตตีย=สว่าง-รุ่งเรือง + อิ)

๓. ภา แปลว่า ดาว

รูปวิเคราะห์: ยถาวุตต์ นิมิตตต์ ภาติ ปกาเสตีติ ภา ดาวชื่อว่าภา เพราะประกาศกลางดี กลางร้ายดั่งกล่าว (ภา ทิตตีย=สว่าง-รุ่งเรือง + อ)

๔. ตารา แปลว่า ดาว

รูปวิเคราะห์: ตายติ อวิขหนวเสน อากาส์ ปาเสตีติ ตารา^{๒๓๖} ดาวชื่อว่าตารา เพราะรักษาท้องฟ้าไว้โดยไม่ทอดทิ้งไป (ตา ปาลเน=รักษา + ร + อา) กตตพพ ทรนติ โลกา เอตายาติ ตารา ชื่อว่าตารา เพราะเป็นเหตุบอกให้ชาวโลกพากิจที่ต้องทำ (เนื่องจากมีดแล้ว) (ตร ทรณ=ข้าม + ณ + อา) อตตโน วิถี ตายติ อรติ คจฉตีติ ตารา ชื่อว่าตารา เพราะโคจรไปตามวิถีของตน (ตา คมเน=ไป + อร + อา) ตาเรติ โลเก อหิตโตติ ตารา ชื่อว่าตารา เพราะทำให้ชาวโลกข้ามพ้นจากความเลวร้าย (ตร ทรณ=ข้าม + ณ + อา) ตารา, ตารกาศัพท์เป็นอิตถิลิงค์

อุทาหรณ์: ตาราคณปริวุตสส ปุณณจนทสส สิริ ปฏิปผรมาน วิย^{๒๓๗} เป็นดวงดวงจันทร์วันเพ็ญ ที่แวดล้อมไปด้วยดวงดาวน้อยใหญ่ทอแสงแผ่รัศมีไปฉะนั้น

อพภาหิมธุมรโชรราหุสคควินิมุตต์ ตารคณปริวุต สรทสมเย ปริปณณ วิย รชนิกร์ สพพ กิเลสติมิรวินนกร เวเนยชนกุมทวนวิกสนกร มุนีวรชนิกร์ โอลไกติ^{๒๓๘} ตรวจดูพระมุนีผู้ประเสริฐตั้งดวงจันทร์ ผู้ทำการกำจัดความมืดคือกิเลสที่บวม ผู้ทำความแยมแก่ดวงโกมุทคือเวเนยชน ดวงดวงจันทร์เต็มดวงในฤดูสารทอันห้อมล้อมด้วยหมู่ดาว หลุดพ้นจากอุปสรรค คือ หมอก หิมะ ควัน ละออง และราหู

๕. ตารกา แปลว่า ดาว

รูปวิเคราะห์: ตารา เอว ตารกา ตารานันนแหละ ชื่อว่าตารกา (ตารา + ก + อา)

อุทาหรณ์: เสยยถาปี นาม โอสธิตารกา โอทาตา โอทาตวณณา โอทาตนิทสสนา โอทาตนิภาสา^{๒๓๙} เปรียบเหมือนดาวประกายพริ้วที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ฉันท

^{๒๓๕} ชุ.ขา.(บาลี) ๒๘/๖๔๒/๑๙๓.

^{๒๓๖} ที.สี.ฐีกา.(บาลี) ๑๙๓.

^{๒๓๗} ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๕๘/๑๖๓.

^{๒๓๘} ชุ.พุท.อ.(บาลี) ๔๔/๗๘.

^{๒๓๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๗๓/๑๐๐.

อุสสนนา ปภา เอตาย อีสติ โอสธิ์น วา อนุพลปพายิตตดา โอสธิ์ติ ลทธนา มา ตาร-
กา^{๒๔๐} ดาวที่ชื่อว่าโอสธิ์ เพราะเป็นเหตุทำให้มีรัศมีมากขึ้น หรือเพราะดาวประกายพริ้วเพิ่มให้มีพลัง
มากขึ้น

๖. อุฬุ แปลว่า ดาว

รูปวิเคราะห์: อุจจํ ลวติ คจฉตีติ อุลุ โส เอว อุฬุ ดาวที่ขึ้นไป ชื่อว่า อุลุ อุลุนั้นแหละชื่อ
ว่าอุฬุ (อุ + ลุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + ภา) อุฬุศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

อุทาหรณ์: ยถา คณํ อุฬุ^{๒๔๑} เมहनินันงามเหมือนท้องฟ้าที่งดงามไปด้วยหมู่ดาว

๒.๘ กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม

๑๔.	อสสุโย ภารณตี มิลลิมททา จ ปุนพพสุ	สกตติกา โรหิณี ปิจ; ปุลโล จาสิเลสปิ.	(๕๘)
๑๕.	มาฆา จ ผคคณิ เทว จ วิสาขานุราธา เชฎฐา	หตถา จิตตา จ สาดิ'ปิ; มุลลา'สาพห ทเว ตถา.	(๕๙)
๑๖.	สวณ จ ธนิจฐา จ เรวตย'ปิติ กมโต	สตรภิสโซ ปุพพตตรภทพทา; สตรตาริกวิส นกขตตา.	(๖๐)

กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม ตามลำดับที่ดาวนั้น ๆ ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า มีศัพท์ว่า อสสุโย-ดาว
ม้า, ภารณ-ดาวก้อนเส้า, กตติกา-ดาวค้างหมู, โรหิณี-ดาวลูกไก่, มิลลิม-ดาวหัวกวาง, อพทา-ดาวตา
สำเภา, ปุนพพสุ-ดาวสำเภาทอง, ผคคณ-ดาวสมอสำเภา, อสิเลส-ดาวงูเรื้อน, มฆา-ดาวงูผู้, ปุพพคคณิ
-ดาวงูเมีย, อุตตรผคคณิ-ดาวเพดาน, หตถา-ดาวศอกคู่, จิตตา-ดาวจระเข้, สาดิ-ดาวข้างฟ้ง, วิสาข-
ดาวคันฉัตร, อนุราธา-ดาวประจำฉัตร, เชฎฐา-ดาวข้างใหญ่ มุล-ดาวข้างน้อย, ปุพพสาพห-ดาวฉัตร
ทับข้าง, อุตตรสาพห-ดาวตรงอน, สวณ-ดาวหลักชัย, ธนิจฐา-ดาวไทร, สตรภิสช-ดาวพิณทอง,
ปุพพภทพท-ดาวหัวกวาง, อุตตรภทพท-ดาวไม้เท้า, เรวตี-ดาวปลาตะเพียน

๑. อสสุโย แปลว่า ดาวอัสสุโยชะ, ดาวม้า

รูปวิเคราะห์: อสสุรูปโยคโต อสสุโย ดาวชื่อว่าอัสสุโยชะ เพราะเป็นกลุ่มดาวที่รวมกัน
เข้าเป็นรูปร่างเหมือนม้า อสสุมุขากาโร ตีหิ ตาราหิ ยุตโต อสสุโย ชื่อว่าอัสสุโยชะ เพราะเป็นดาวที่มี
รูปร่างเหมือนม้าประกอบด้วยดาวทั้ง ๓ (อสสุ + โยค=ประกอบ + อ)

อุทาหรณ์: อสสุโยชกตติกมาสา หิ โลเก สรทอตุติ วุจจันติ^{๒๔๒} เดือนอัสสุโยชะ (เดือน ๑๑)
และเดือน กัตติกะ (เดือน ๑๒) ท่านเรียกว่าฤดูสารท ในโลก

๒. ภารณ แปลว่า ดาวภารณ, ดาวก้อนเส้า

รูปวิเคราะห์: ภมสทิสตดา สพพตร ภรตีติ ภารณิ ดาวชื่อว่าภารณิ เพราะประกองกันไว้ใน
กาลทุกเมื่อ เหตุเหมือนก้อนเส้าที่อิงอาศัยกันอยู่เสมอ (ภร ภรณ=เลี้ยงดู-ทรงไว้-ให้เต็ม + ยุ + อี)

๓. กตติกา แปลว่า ดาวกัตติกา, ดาวลูกไก่

รูปวิเคราะห์: อคคิสทิสตดา กนตติ ฉินทตีติ กตติกา ดาวชื่อว่ากัตติกา เพราะมีแสง

^{๒๔๐} พ.อิต.อ.(บาลี) ๒๗/๑๐๓.

^{๒๔๑} พ.อ.ป.(บาลี) ๓๓/๓๕/๔๗๓.

^{๒๔๒} พ.อิต.อ.(บาลี) ๒๗/๑๐๓.

กระพริบแล้วขาดหายไป เหมือนไฟกระพริบ (กติ เฉทเน=ตัด + ก + อา) กโรนติ กิฬ เอตถาติ กตติกา ชื่อว่ากตติกา เพราะเป็นที่เล่นสนุกสนาน (กร กรเน=ทำ + ติก)

อุทาหรณ์: จันทโยควเสณ อชช กตติกา อชช โรหิณฺตี ปญญาปนโต อาโกกรรมโต โสมภาวโต จ นกขุตตานิ มุขํ จนฺโทติ วุตต^{๒๔๓} ท่านกล่าวว่า ดวงจันทร์เป็นประธานแห่งนักษัตรทั้งหลาย เพราะทำแสงสว่างและมีความเยือกเย็น เพราะให้รู้ได้ว่า วันนี้มีดาวกตติกา วันนี้มีดาวโรหิณี โดยหมายเอาการลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์

กตติกาย สหิตา สกตติกา, ภรณี โรหิณี วา ดาวที่ขึ้นพร้อมดาวกตติกา ชื่อว่าสกตติกา ได้แก่ ดาวภรณีและดาวโรหิณี

กตติกนภขุตตกีฬากิจเจนาติปิ วหนติ กตติกนภขุตตกีฬา เจตถ อุฬารา โหติ^{๒๔๔} อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ด้วยกิจคือการเล่นกีฬาอันเป็นนันทนาการในเดือน ๑๒ อนึ่งในเมืองเวสาลีนี้ มีการเล่นกีฬาอันเป็นนันทนาการประจำเดือน ๑๒ อย่างโอฬาร

กตติกปฺณณมา กตติกนภขุตตเมว ลภติ^{๒๔๕} วันเพ็ญเดือน ๑๒ ได้นักษัตรในเดือน ๑๒

๔. โรหิณี แปลว่า ดาวโรหิณี, ดาวคางหมู, ดาวพราหมี

รูปวิเคราะห์: กมลสมภวตตา กมเล รุหติ วฑฒตติ โรหิณี ดาวชื่อว่าโรหิณี เพราะเจริญขึ้นในใจ เหตุเกิดขึ้นในใจ (รุห วฑฒเน=เจริญ + ณ + อินี)

อุทาหรณ์: ยาว สุริยตถกมา มหาโพธิ อนตฺลิกเข อฏฐาสี อตถกมิเต ปน สุริเย โรหิณินภขุตเตน ปจวิยํ ปตฺถุจฺจติ^{๒๔๖} ต้นมหาโพธิ์ ได้ลอยอยู่บนอากาศ จงดวงอาทิตย์อัสดงคต เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคต จึงตั้งอยู่บนพื้นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น

๕. มิคสิริ แปลว่า ดาวมิกสิริ, ดาวหัวกวาง

รูปวิเคราะห์: มิคสิริสสนฺจนาตตา ตาราปฺลูโซ มิคสิริ ดาวชื่อว่ามิกสิริ เพราะมีรูปทรงเหมือนหัวกวาง (มิก+สิริ)

อุทาหรณ์: มิคสิรินภขุตเตน ชาตตตา มิคสิโรติ ลทฺธนาโม^{๒๔๗} พระเถระได้ชื่อว่ามิกสิริ เพราะเป็นคนเกิดโดยฤกษ์มิกสิริ

๖. อททา แปลว่า ดาวอัททา, ดาวตาสำเภา

รูปวิเคราะห์: อทติ ฆสตีติ อททา ดาวชื่อว่าอัททา เพราะกลืนกินโชค (โชคดีและโชคร้าย) (อท ภกฺชเน=กิน + อา) อททติ หีสตีติ อททา ชื่อว่าอัททา เพราะเปียดเบียน (อทท หีสาย=เปียดเบียน + อา)

๗. ปุณพพสุ แปลว่า ดาวปุณพพสุ, ดาวสำเภาทอง, ดาวสำเภา

รูปวิเคราะห์: ปุณปุณฺ สตเตสุ หิตํ วสสตีติ ปุณพพสุ ดาวชื่อว่าปุณพพสุ เพราะหลังประโยชน์แก้อกุลในเหล่าสัตว์เป็นประจำ (ปุณ + วสส เสจเน=รด-รด + อุ)

^{๒๔๓} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๐๐/๒๙๒.

^{๒๔๔} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๔/๒๐๙.

^{๒๔๕} อง.ทุกาทิ.อ.(บาลี) ๒/๗๐/๓๕๘.

^{๒๔๖} วิ..อ. (บาลี) ๑/๙๐.

^{๒๔๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๘๘/๔๗๐.

๘. **ปุตฺส, มุสฺส** แปลว่า ดาวปุตฺสหรือมุสฺส, ดาวสมอสำเภา, ดาวปูยฝ้าย, ดาวดอกบัว

รูปวิเคราะห์: โปเสติ กริยานิ, โปเสนติ อสมินติ วา ปุตฺโส ดาวชื่อว่าปุตฺส เพราะเลี้ยงดู
การกระทำ หรือเป็นที่เลี้ยงดู (ปุตฺ โปสเน=เลี้ยงดู + ย) มุสฺสตีติ มุสฺสโส^{๒๔๘} ชื่อว่ามุสฺส เพราะสัมผัส
ท้องฟ้า (มุสฺ สมผลเส=สัมผัส-ถูกต้อง + ส)

อุทาหรณ์: ปุสฺสนกขตเตน อุปฺปนํ ตฺรณเวฬุวลฺลฺลิตฺติ^{๒๔๙} หน่อไม้อ่อนงอกขึ้นพร้อมกับดาว
ปุตฺส

น ตถา ตปติ นภสมิ สุริโย จนนโท จ น ภาสติ น มุสฺโส ยถา อตุลมิทํ มหปฺปภาสํ^{๒๕๐} ดวง
อาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวมุสฺสในท้องฟ้าสว่างไสวไม่เทียบเท่าวิมานของเธอซึ่งสว่างไสวมาก หากสิ่ง
เปรียบเทียบมิได้นี้

อชช มุสฺสนกขตตโยเคน สีสํ นหายิตฺตุ อากโตมฺหิ^{๒๕๑} วันนี้ ข้าพเจ้าจักมาสรงเศียร โดย
คลองแห่งมุสฺสนกษัตริย์

๙. **อสิเลส** แปลว่า ดาวอสิเลส, ดาวงู, ดาวเรือน

รูปวิเคราะห์: ฤษคสทิสตตนา น สิสิสยเต นาลิงคยเตติ อสิเลโส ดาวชื่อว่าอสิเลส เพราะ
ไม่ติดกันลอยไปเหมือนงูเลื้อย (น + สิสิส สิเลสเน=ติดแน่น-เกี่ยวข้อง + อ)

๑๐. **มฆา, มาฆา** แปลว่า ดาวมฆา, ดาววานร, ดาวงอนไถ, ดาวงูผู้

รูปวิเคราะห์: มหิยเต การียตฺถิเกหิติ มฆา ดาวชื่อว่ามฆา เพราะผู้ปรารถนาผลสำเร็จพา
กันบูชา (มห ปูชาย=บูชา-นับถือ + อา)

อุทาหรณ์: มาฆนกขตเตนสฺส สวากสนนินาโต จ อโหสิ อายุสงขาโรสฺสชชนญจ^{๒๕๒}
ประชุมพระสาวก และทรงปลงอายุสังขาร โดยฤกษ์มาฆะ

๑๑. **ผคฺคฺนึ, ผคฺคฺนึ** แปลว่า ดาวผคฺคฺนึ, ดาววัวตัวผู้, ดาววัวตัวเมีย, ดาวงูตัวเมีย

รูปวิเคราะห์: ผลํ คณฺหาเปตฺติติ ผคฺคฺนึ ดาวชื่อว่าผคฺคฺนึ เพราะให้สัตว์รับเอาผล (ผล +
คห อุปาทาเน=ถือเอา-รับ-จัด-ยึด-กุม + ยุ + อี) เทวติ ปุพฺพผคฺคฺนึ อุตฺตรผคฺคฺนึ เจติ เทว คำว่า
“เทว” ในคาถาหมายถึงดาว ๒ กลุ่ม คือ ปุพฺพผคฺคฺนึ และอุตฺตรผคฺคฺนึ

อุทาหรณ์: โส ผคฺคฺนึปฺถณฺณมาสิยํ จินฺเตสิ อติกฺกนโต เหมนฺโต^{๒๕๓} ในเดือนที่ประกอบด้วย
ดาวผคฺคฺนึ พระอุทายเป็นเถระนั้นคิดอยู่ว่าฤดูหนาวล่วงไปแล้ว

คยผคฺคฺยาติ คยาผคฺคฺยติ ลทฺธโวหาเร ผคฺคฺนมาสฺสส อุตฺตรผคฺคฺนินกขตเต^{๒๕๔} บทว่า คย-
ผคฺคฺยา มีความว่า ในอุตฺตรผคฺคฺนินกษัตริย์ปลายเดือน ๔ อันได้นามว่า คยาผคฺคฺ

คยผคฺคฺยา คยาผคฺคฺนามเก ผคฺคฺนึมาสฺสส อุตฺตรผคฺคฺนินกขตเต อนุสฺวจฺจโร อุทโก โรหน-

^{๒๔๘} โมค.๗/๒๑๕.

^{๒๔๙} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒๕/๒๑๓.

^{๒๕๐} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๘๘๙/๙๒.

^{๒๕๑} ขุ.ช.อ.(บาลี) ๘/๓๙๗/๔๐๕.

^{๒๕๒} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๒/๒๐.

^{๒๕๓} ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๖.

^{๒๕๔} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๑๙.

มนุญตุโต อโหสินติ^{๒๕๕} เมื่อถึงอุตรผัคคฺนีนักขตฤกษ์ ปลายเดือน ๔ อันได้นามว่าคยผัคคฺ เราได้ประกอบพิธีลงน้ำในแม่น้ำคยผัคคฺ

สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคฺ สุทฺธสฺสโปสโถ สทา สุทฺธสฺส สุจิกมมสฺส สทา สมปฺชชเต วัต^{๒๕๖} คุณฤกษ์เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธ์ มีกรรมสะอาด

๑๒. หตถ แปลว่า ดาวหัตถะ, ดาวศอกคู้

รูปวิเคราะห์: หตถสณฺฐานตาย หตโถ ดาวชื่อว่าหัตถะ เพราะเป็นกลุ่มดาวที่มีลักษณะเหมือนข้อศอก (หตถ + ณ)

๑๓. จิตตา แปลว่า ดาวจิตตา, ดาวตาจระเข้, ดาวใต้ไฟ, ดาวต่อมน้ำ

รูปวิเคราะห์: ตจฺฉณสทิสตตา วิจิตตํ ผลํ ททาตีติ จิตตา ดาวชื่อว่าจิตตา เพราะเป็นดาวที่ให้ผลอันวิจิตรดังเช่นผลงานของช่างแกะสลัก (จิตต + อา)

๑๔. สาทิ แปลว่า ดาวสาติ, ดาวข้างฟ้ง, ดาวงูเหลือม

รูปวิเคราะห์: โสภณา อาติ สาทิ ดาวชื่อว่าสาติ เพราะมีความสวยงาม (สุ + อาติ) สาทิตนุกโรติ สุภาสุภณติ สาทิ ชื่อว่าสาติ เพราะทำความดีและความชั่วให้เบาบาง (สา ตนฺกรณ=ทำให้น้อย-ละเอียด-สุขุม + ติ) สุภาสุภผลทานโต สาทิ ชื่อว่าสาติ เพราะให้ทั้งผลดีและร้าย สาทิศัพทเป็นปงฺลิ่งค์และอิถิลิ่งค์ คัมภีร์นันทตลสังคหะกล่าวไว้ว่า สาทิ ทานาวสานสุ สาทิศัพทใช้ในควาหมายว่า การให้และการสิ้นสุด

๑๕. วิสาขา แปลว่า ดาววิสาขา, ดาวคันฉัตร

รูปวิเคราะห์: วิสทิสํ ผลํ ขณตีติ วิสาขา ดาวชื่อว่าวิสาขา เพราะเป็นกลุ่มดาวที่จำแนกผลให้แตกต่างกัน (วิสทิส +ขณฺ วิทารณ=ผ่า-ขุด-เจาะ-เซาะลง-ทำลาย + อา) วิวิชา สขา มิตตา ยสสาติ วิสาขา ชื่อว่าวิสาขา เพราะเป็นกลุ่มดาวที่มีเพื่อนมาก (วิ + สขา)

อุทาหรณ์: วิสาขนภฺชตเตน ชาโต จ อภิสมพฺพุโธ จ ปรีนิพฺพุโต จ^{๒๕๗} พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยฤกษ์วิสาขะ

โส เตหิ ปรีวุโต ทสมาสเ ปธานจรียํ จริตวา วิสาขปฺณณฺมาย อโนมนิกเม อโนมเสฏฺฐิโน ธีตายนฺ อนุปมาย นาม ทินนํ ปกฺขิตตทิวโพชํ ปายาสํ ปรีภฺยชิตวา^{๒๕๘} พระโพธิสัตว์ อันชนสามสิบกัณฐิ นั้นแวดล้อมแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียร ๑๐ เดือน ณ วันเพ็ญเดือนวิสาขะ เสวยข้าวมธุปายาสอันมีไอชะทิพย์ที่เทวดาใส่ ที่นางอนุปมาธิดาของอนมเศรษฐีในอนมนิคมถวายแล้ว

๑๖. อนุราธา แปลว่า ดาวอนุราธา, ดาวประจำฉัตร, ดาวนกยูง

รูปวิเคราะห์: อนุราธยติ สีสิขมตี สุภาสุภผลเมตตายติ อนุราธา ดาวชื่อว่าอนุราธา เพราะเป็นกลุ่มดาวที่เป็นเหตุให้สำเร็จผลดีและไม่ดี (อนุ + ราธ สิทฺธิย=สำเร็จ + อา)

๑๗. เชฏฐา แปลว่า ดาวเชฏฐา, ดาวข้างใหญ่, ดาวงาข้าง, ดาวแพะ, ดาวคอนาค

รูปวิเคราะห์: คฺณเหติ สพพาสํ วุฑฺฒตตา เชฏฐา ดาวชื่อว่าเชฏฐา เพราะเป็นดาวที่เจริญ

^{๒๕๕} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๖๓.

^{๒๕๖} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒.

^{๒๕๗} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๒/๒๐.

^{๒๕๘} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๒๒๖.

กว่าดาวทั้งปวงด้วยคุณสมบัติ (วุฑฒ + อธิฐ + อา)

อุทาหรณ์: เชษฐมาสสส ปุณณมมย์ เชษฐนภขตต์ มุณนภขตต์ วั โหตีติ อาห เชษฐ-
มุณนภขตตนนาม โหตี^{๒๕๙} ชื่อว่าดาวเชษฐมุละ เพราะมีดาวเชษฐาหรือดาวมุละ ในวันเพ็ญเดือน ๗

๑๘. มุล แปลว่า ดาวมุละ, ดาวข้างน้อย, ดาวแมง

รูปวิเคราะห์: มุลติ ปติภูจชาติ สุภาสุภผลเมตถาติ มุลล์ ดาวชื่อว่ามุละ เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง
ผลดีและไม่ดี (มุล ปติภูจชัย=ตั้ง-ดำรงอยู่ + อ)

๑๙. อาสาพหุ แปลว่า ดาวอาสาพหุ, ดาวราชสีห์, ดาวแดงอน

รูปวิเคราะห์: อาสาโพท นาม ภติน์ ทนโท ตัสนจนาตตา อาสาพหุ นาม ดาวชื่อว่า
อาสาพหุ เพราะเป็นดาวที่มีรูปร่างเหมือนไม้คานของคนรับจ้าง (อาสาพ + อา) เทว นภขตตา
ปุพพาสาพหุอดตราสาพหุเสณ ดาวอาสาพหุมี ๒ กลุ่ม คือ ปุพพาสาพหุและอดตราสาพหุ

อุทาหรณ์: ปาจันทิสาย อาสาพหุนภขตเตน ยุตโต ปุณณจันโท อุกคจจติ^{๒๖๐} พระจันทร์
วันเพ็ญขึ้นเคียงคู่กับดาวอาสาพหุด้านทิศตะวันออก

มหาปุริโส จ อดตราสาพหุนภขตเตเว มาตุ กุจฉิย โอกกมิ มหาภินิกขมนน์ นิกขมิ ฌม-
จกุก ปวตเตสิ ยมกปาภูหาริย อกาลิ^{๒๖๑} พระมหาบุรุษทรงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา เสด็จ
ออกมหาภิเนษกรรม ทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงทำยมปาภูหาริย ในฤกษ์อดตราสาพหุ

๒๐. สวณ แปลว่า ดาวสวณะ, ดาวหลักชัย, ดาวพระฤๅษี

รูปวิเคราะห์: สวติ สุภาสุภผลเมตนาติ สวโณ สวณ วา ดาวชื่อว่าสวณะ เพราะเป็นเหตุ
ช่วยให้ผลดีและไม่ดีไหลออก (สุ ปสเว=ไหลไป + ยุ) สวณศัพท์เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์

๒๑. ธนิภูจ แปลว่า ดาวธนิภูจ, ดาวไช, ดาวเศรษฐี

รูปวิเคราะห์: ธน เอสนติ เอตถาติ ธนิภูจ, ดาวชื่อว่าธนิภูจ เพราะเป็นที่แสวงหาทรัพย์
ธนติ วั วิภูติ นิธานัน ธนิภูจ ชื่อว่าธนิภูจ เพราะเป็นดาวที่สว่างามหรือดาวที่เป็นขุมทรัพย์ (ธ + เอส
มคคเน=แสวงหา + ต + อา)

๒๒. สตภิสช แปลว่า ดาวสตภิสช, ดาวพิมพ์ทอง, ดาวยักษ์

รูปวิเคราะห์: สต ภิสชา เอตถ สตภิสชานัน วั อธิปติ สตภิสช ดาวชื่อว่าสตภิสช เพราะ
เป็นกลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง หรือดาวดวงใหญ่กว่ากลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง (สต + ภิสช)

๒๓. ภททปท แปลว่า ดาวภททปท, ดาวหัวเนื้อทราย, ดาวไม้เท้า

รูปวิเคราะห์: ภทโท โค ตสเสว ปทานิ ปาทา อสส ภททปทา ดาวชื่อว่าภททปท.
เพราะมีรูปเหมือนเท้าโค ปุพพภททปทา เทว, อดตราภททปทา เทว สมุโห เจส จตุสขยาติ พหุจัน
ดาวปุพพภททปทมี ๒ ดวง ดาวอดตราภททปทมี ๒ ดวง รวมกันเป็น ๔ ดวง จึงนับเป็นพหุพจน์เสมอ
(ภทท + ปท)

๒๔. เรวตี แปลว่า ดาวเรวตี, ดาวปลาตะเพียน, ดาวนาง

รูปวิเคราะห์: วั รุจจติ ธน, ตพพนตตาย เรวตี ดาวชื่อว่าเรวตี เพราะเป็นดาวที่มีทรัพย์
วั รุจจติ สุณณัน, ตพพนตตาย เรวตี ดาวชื่อว่าเรวตี เพราะเป็นดาวที่มีสีเหมือนทอง (วั + วนตุ + อี)

^{๒๕๙} สารตถ.ภิกขา (บาลี) ๑/๒๐๐.

^{๒๖๐} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๘๑/๓๗๙.

^{๒๖๑} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๒/๑๙.

อุทาหรณ์: เรเวตินกขตเตน ชาตตดา เรเวโตติ ลทธนาโม พรหมพนธุ พราหมณปุตตภูโต ภวิสสตี^{๒๖๒} พรหมพนธุเทพบุตร ได้ชื่อว่าเรวะตะ เพราะเกิดโดยฤกษ์เรเวตี จักเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์

ตารางเปรียบเทียบเดือนและกลุ่มดาวราศีประจำเดือนทั้ง ๑๒

ที่	ชื่อเดือนบาลี	ชื่อเดือนไทย	ระหว่างกลางเดือน	กลุ่มดาวราศี
๑	จิตตะ	เดือน ๕	เมษายน-พฤษภาคม	เมสสะ แพะ
๒	เวสาชะ, วิสาชะ	เดือน ๖	พฤษภาคม-มิถุนายน	อุสสะ โคน
๓	เชษฐะ	เดือน ๗	มิถุนายน-กรกฎาคม	มิถุนะ คู่หญิงชาย
๔	อาสาฬหะ	เดือน ๘	กรกฎาคม-สิงหาคม	กักกฐะ ปู
๕	สาวณะ	เดือน ๙	สิงหาคม-กันยายน	สีหะ ราชสีห์
๖	โปฏฐปาท, ภัททา	เดือน ๑๐	กันยายน-ตุลาคม	กัญญา หญิงสาว
๗	อัสสยุชะ	เดือน ๑๑	ตุลาคม-พฤศจิกายน	ตุลา ตราช้าง
๘	กัตติกา	เดือน ๑๒	พฤศจิกายน-ธันวาคม	วิจญิกะ แมงป่อง
๙	มาคสิระ, มิคสิระ	เดือน ๑	ธันวาคม-มกราคม	ธนู ธนู
๑๐	มุสสะ	เดือน ๒	มกราคม-กุมภาพันธ์	มกระ มังกร
๑๑	มาฆะ	เดือน ๓	กุมภาพันธ์-มีนาคม	กุมมะ หมี
๑๒	ผัคคณะ	เดือน ๔	มีนาคม-เมษายน	มีนะ ปลา

๒.๙ ดวงอาทิตย์ ๑๙ คัมภีร์

๑๗. อาทิจโจ สุริโย สุโร สตรลี ทิวากร;
เวโรจโน ทินกรโ
๑๘. อัสมาลี ทินปติ ตปโน รวิ ภาณุมา;
รสิมา'ภากรโ ภาณุ อกโก สหสสรลี จ. (๖๓)

มีคัมภีร์ว่า อาทิจจ, สุริย, สุร, สตรลี, ทิวากร, เวโรจน, ทินกร, อุณห์รลี, ปงกร, อัสมาลี, ทินปติ, ตปน, รวิ, ภาณุมนต, รสิมนต, ภากร ภาณุ, อุกก และสหสสรลี

๑. อาทิจจ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: อาภุโส ทิปปตีติ อาทิจโจ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าอาทิจจะ เพราะมีแสงเจิดจ้าอย่างยิ่ง (อา+ ทิปป ทิตตีย=ส่องสว่าง + อ)

อุทาหรณ์: อาทิจโจ ตปต์ มุขี^{๒๖๓} ดวงอาทิตย์เป็นใหญ่แห่งสิ่งมีแสงสว่าง

ทิวา ตปติ อาทิจโจ^{๒๖๔} ดวงอาทิตย์ส่องสว่างกลางวัน

อาทิจโจว วิโรจติ^{๒๖๕} ดุจดวงอาทิตย์ส่องสว่างอยู่

๒. สุริย, สุริย แปลว่า ดวงอาทิตย์, สุริยะ

รูปวิเคราะห์: อนุธการวิธมนเนน สดตทานิ ภยํ สวติ หีสตีติ สุริโย ดวงอาทิตย์ชื่อว่าสุริยะ

^{๒๖๒} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๖๓๗/๓๖๙.

^{๒๖๓} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕.

^{๒๖๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๔/๕๔.

^{๒๖๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๕๓/๑๓๗.

เพราะเบียดเบียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย (สุ หีสาย=เบียดเบียน + อิส) โลกานัม สุรภาวฺ ชนตตี
ติ สุริโย ชื่อว่าสุริยะ เพราะทำให้ชาวโลกเกิดความกล้าหาญ (สุร + อีย)

อุทาหรณ์: นตถิ สุริยสมา อภา^{๒๖๖} แสงสว่างเสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี

อุกฺษหิตฺวา ปน อตถฺจโคโต จนนฺโท วีย สุริโย วีย จ ตถาคตฺสส ปาเทสุ อนตรหิตฺสุม มหาชนโน
มหากนฺทิตฺ กนฺทิตฺ ปรินิพฺพานกาลโต อธิกฺตรํ การุณฺณมโหสิ^{๒๖๗} แต่เมื่อพระยุคลบาทของพระตถาคตเจ้า
ตั้งขึ้นแล้วก็หายวับไป เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อัสดงคต มหาชนพากันร้องไห้ยกใหญ่ นำ
สงสารยิ่งกว่าครั้งเสด็จดับขันธปรินิพพานเสียอีก

๓. สุร แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: อนุธการวิธมเนน สตตํ นํ ภัย สวติ หีสตีติ สุโร ดวงอาทิตย์ชื่อว่าสุระ
เพราะเบียดเบียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย (สุ หีสาย=เบียดเบียน + อูร) โลกานัม สุรภาวฺ ชนตตี
ติ สุโร ชื่อว่าสุระ เพราะทำให้ชาวโลกเกิดความกล้าหาญ (สุร + อ) ปจฺมกปฺปิกานํ สุรตตํ ปสวตีติ สุโร
ชื่อว่าสุระ เพราะหลังความกล้าหาญให้กับมนุษย์ในปฐมกัป (สุ สวเน=ไหลไป + ร)

อุทาหรณ์: อภิโณนฺติ น ตสฺสาภา จนนฺสุรา สตารกา สมฺนตา โยชนสฺเต ปทีโปปฺปิ น
ปชฺชลิ^{๒๖๘} ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พร้อมทั้งดวงดาวครอบงำรัศมีของพระสถูปนั้นไม่ได้ ในที่ประมาณ
๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ แม้ประทีปก็ไม่โชติช่วง

๔. สตรสี แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: สตํ พหฺโว รฺสโย ยสฺส โส สตรสี ดวงอาทิตย์ชื่อว่าสตรังสี เพราะมีรัศมีมาก
(สต + รฺสี)

อุทาหรณ์: โอบาเสติ ทิสฺสา สพฺพา สตรสีว อุกฺคโต^{๒๖๙} พระสถูปรุ่งเรืองอยู่ สองทิศทั้งปวง
ให้สว่างไสวเหมือนดวงอาทิตย์ขึ้น ฉะนั้น ปภา นิทฺธาเวต ตสฺส ยถา จ สตรสีมฺหิ^{๒๗๐} รัศมีของพระองค์
สว่างไสว ในเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว

๕. ทิวากร แปลว่า ดวงอาทิตย์, ทิวากร

รูปวิเคราะห์: ทิวา ทิวสํ กโรตีติ ทิวากรो ดวงอาทิตย์ชื่อว่าทิวากระ เพราะทำให้มี
กลางวัน ทิวเส กโร อภา ยสฺสาติ ทิวากรो ชื่อว่าทิวากระ เพราะมีรัศมีในเวลากลางวัน (ทิวา + กร
กรณ=ทำ + อ) ทิวาสทฺโทยํ สพฺพการกฺวจโน น ตู อาธารกฺวจโน เอว ทิวากรคฺัพทฺนํ ไซในในความหมาย
ของวิภตฺติทั้งหมดไม่ใช่เฉพาะสัตตมวิภตฺติ (แปลว่า กลางวัน ตลอดวัน ทั้งวัน จากกลางวัน ของ
กลางวัน หรือในกลางวัน)

อุทาหรณ์: พยามปฺปภาปริวฺโต สตรสี ทิวากรो^{๒๗๑} มีพระรัศมีแวดล้อมด้านละวา เหมือน
ดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีเป็นร้อย

^{๒๖๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓/๗.

^{๒๖๗} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๓๔/๒๑๒.

^{๒๖๘} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๘๐/๑๐๓.

^{๒๖๙} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๖๘/๑๐๑.

^{๒๗๐} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๗๒/๒๕๑.

^{๒๗๑} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๗๙/๒๕๕.

สารทเว ทิวากโร^{๒๗๒} เหมือนดวงอาทิตย์สว่างไสวในสารทกาล

๖. เวโรจน แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน โรจเต ทิปเตติ เวโรจโน ดวงอาทิตย์ชื่อว่าเวโรจนะ เพราะสว่างเจิดจ้า (วิ + รุจ ทิตติมฺหิ=สว่าง-รุ่งเรือง + ยุ)

อุทาหรณ์: เวโรจนมฺหิ อุกฺคเต^{๒๗๓} เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น

สมนตโต อนุธการ วิธมิตวา กิรณสหัสเสน วิโรจนสภาวตาย เวโรจนนามเก อาทิจเจ อุกฺคิตเต ขชฺชูปนโก หตฺตปโป นิตเตโซ กาทโป โหติ รตฺตณฺธกาโร วีย น ภาสติ ทิปฺปติ^{๒๗๔} เมื่อดวงอาทิตย์อันได้นามว่าเวโรจนะ เพราะมีสภาวะส่องแสงโดยรัศมีแผ่ออกพ้นเท่าก่าจัดความมืดโดยรอบขึ้นแล้ว หิงห้อยหมตรศมี ไร้เดช เป็นสีดำ ไม่มีแสงสว่าง ไม่แผดแสง เหมือนความมืดในเวลากลางคืน

๗. ทินกร แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ทินํ กโรตฺติ ทินกรโร ดวงอาทิตย์ชื่อว่าทินกระ เพราะทำให้มีกลางวันกุ่มหานํ ทินํ มากุลย์ กโรตฺติ ชื่อว่าทินกระ เพราะทำดอกบัวให้บาน (ทิน + กร กรณ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: อาจรณตมิว ทินกรชาลี^{๒๗๕} เหมือนแสงดวงอาทิตย์ที่แผ่กระจายไป

๘. อุณฺหฺรสิ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: อุณฺโห รสิ ยสฺสาติ อุณฺหฺรสิ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าอุณฺหฺรสิ เพราะมีแสงร้อน (อุณฺห + รสิ)

๙. ปภงฺกร แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ปภํ อาโลกํ กโรตฺติ ปภงฺกรโร ดวงอาทิตย์ชื่อว่าปภงฺกระ เพราะทำความสว่าง (ปภา + กร กรณ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: ติสฺสุปี มหาทีเปสุ เอกกฺขเณ อาโลกกรเณน ปภงฺกรโรติ ลทุธนาโม สุริโย ยาว น อุกฺคฺมตี น อุเทติ อนุคฺคเต หิ สุริเย ลทุธโรภาสา ขชฺชูปนกา วิปริวตฺตมานาปี กณฺฏกผลลทิสสา ตมสิ วิชฺโชตฺตุนตี^{๒๗๖} ดวงอาทิตย์อันได้นามว่าปภงฺกร เพราะทำให้มีแสงสว่างในที่เดียวกัน ในมหาทวีปทั้ง ๓ ยังไม่ทอแสง คือยังไม่ขึ้นตราบใด จริงอยู่ เมื่อดวงอาทิตย์ยังไม่ขึ้น พวกหิงห้อยก็ได้โอกาสเปลี่ยนแสง เช่นกับผลไม้มีหนาม ย่อมส่องแสงในที่มืด

๑๐. อํสุมาลี, อํสุมาลิน แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: อํสุโน มาลา อํสุมาลา, สา ยตถ อตถิ อํสุมาลี ดวงอาทิตย์ชื่อว่าอํสุมาลี เพราะมีแสงเป็นระเบียบกระจายออกมา (อํสุ + มาลา + อี, อิน)

อุทาหรณ์: อํสุมาลินมิว วิโรจมานํ^{๒๗๗} เหมือนดวงอาทิตย์ทอแสงอยู่

^{๒๗๒} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๕๙/๓๘๒.

^{๒๗๓} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๖๐/๒๐๑.

^{๒๗๔} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๖๐/๓๘๔.

^{๒๗๕} ขุ.พทุธ.อ.(บาลี) ๔๑๔.

^{๒๗๖} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๖๐/๓๘๔.

^{๒๗๗} ขุ.พทุธ.อ.(บาลี) ๔๔/๗๘.

๑๑. ทินปติ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ทินานํ ปติ ทินปติ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าทินปติ เพราะเป็นเจ้าของกลางวัน (ทิน + ปติ)

๑๒. ตปน แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ตปตีติ ตปโน ดวงอาทิตย์ชื่อว่าตปนนะ เพราะแผดเผา (ตป สนฺตาเป=เร่าร้อน-แผดเผา + ยุ)

๑๓. รวี แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: รวฺนติ เตน สตฺตา ปภาวิตฺตาติ รวี ดวงอาทิตย์ชื่อว่ารวี เพราะทำให้สัตว์ร้อง เหตุถูกแผดเผา (รฺ สหฺเท=ทำเสียง-ออกเสียง + อิ) รวติ ราชตีติ รวี ดวงอาทิตย์ชื่อว่ารวี เพราะแผดเผา (รฺ อุปฺตาเป=ทำให้เร่าร้อน + อิ)

อุทาหรณ์: รวี รัสสิปริกฺณโน^{๒๗๘} ดวงอาทิตย์มีแสงแผ่กระจายออกไป

๑๔. ภาณุมนตุ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ภาณุ อสฺส อตฺถิติ ภาณุมา ดวงอาทิตย์ชื่อว่าภาณุมนตุ เพราะมีแสงสว่าง (ภาณุ + มนตุ)

อุทาหรณ์: วิโรจติ วิตฺมโลว ภาณุมา^{๒๗๙} เหมือนดวงอาทิตย์ปราศจากเมฆบังสว่างจ้าอยู่ จนโท ยถา ราชุมุขฯ ปมฺตโต วิโรจเต ปณฺณรเสว ภาณุมา^{๒๘๐} เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่พ้นจากปากราหุแล้ว ย่อมสว่างไสวในดิถีเพ็ญ ๑๕ คำ

๑๕. รัสสิมนตุ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: รัสสิ อสฺส อตฺถิติ รัสสิมา ดวงอาทิตย์ชื่อว่ารัสสิมนตุ เพราะมีแสงสว่าง (รัสสิ + มนตุ)

อุทาหรณ์: อติโรจติ วณฺเณน อุทฺยโนโตว รัสสิมา^{๒๘๑} ทิพยวิมานนี้มีรัศมีรุ่งโรจน์ เหมือนอาทิตย์กำลังขึ้น

๑๖. ภากร แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ภา อากํ กโรติ, ตาสํ วา อากโร อุปฺปตฺติภูฐานํ ภากรโ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าภากร เพราะทำความสว่างหรือเป็นที่เกิดแสงสว่างนั้น (ภา + กร กรณฺ=ทำ + อ) ภาโย ปภาโย กโรตีติ ภากรโ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าภากร เพราะทำความสว่าง (ภา + กร กรณฺ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: อุทฺยนฺตํ ภากร^{๒๘๒} เหมือนดวงอาทิตย์กำลังขึ้น

๑๗. ภาณุ แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: ภาติ ทิปปตีติ ภาณุ ดวงอาทิตย์ชื่อว่าภาณุ เพราะสว่างไสว (ภา ทิตฺตฺยฺ=รุ่งเรือง-แจ่มแจ้ง + นุ)

^{๒๗๘} วิ.ป.(บาลี) ๘/๕๐๑/๔๖๐.

^{๒๗๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๙/๒๓๖.

^{๒๘๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๙๔/๓๙๔.

^{๒๘๑} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๑๗๒/๑๓๒.

^{๒๘๒} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๓๔๓/๓๓๕.

๑๘. อุกก แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: เทเวหิปี อจจียเต ปุชียเตติ อุกโก ดวงอาทิตย์ชื่อว่าอ๊กกะ เพราะแม่พวก เทวดาก็พากันบูชา (อจจ ปุชาย์=บูชา + ณ) มหาชุติตาย อุกกียติ อภิตถียติ ตปปสนเนหิ ชเนหิตติ อุกโก ชื่อว่าอ๊กกะ เพราะพวกชนพาสรรเสริญ เหตุุมมีความสว่างไสวมาก (อุกก ถวเน=สรรเสริญ-ยกย่อง-ชมเชย + อ)

๑๙. สหสสรลี แปลว่า ดวงอาทิตย์

รูปวิเคราะห์: สหสสรลี พหโว รสโย ยสส โส สหสสรลี ดวงอาทิตย์ชื่อว่าสหัสสร้างลี เพราะมีรัศมีมาก (สหสส + รลี)

อุทาหรณ์: ตตถ สหสสรลีติ สุริโย โส หิ อเนกสหสสรลีมนุตตาย สหสสรลีติ วุจติ^{๒๘๓} บทว่า สหสสรลี หมายถึงดวงอาทิตย์ ชื่อว่าสหัสสร้างลี เพราะมีรัศมีหลายพันเท่า

ยถา ปน อพุกุคโคโต สหสสรลี สพพาปิ ทส ทิสา โอภาเสติ^{๒๘๔} เหมือนดวงอาทิตย์ที่ขึ้นไป แล้วย่อมส่องทิศทั้ง ๑๐ แม้ทั้งหมดให้สว่างไสว

สหสสรลี สตเตโซ สุริโย ตมิวโนทโน^{๒๘๕} ดวงอาทิตย์มีรัศมีและเดชมากมาย สามารถกำจัดความมืดให้หมดไป

๒.๑๐ รัศมี, แสง, แสงสว่าง ๑๔ ศัพท์

๑๙. รลี อภา ปภา ทิตติ

รุจิ ภา ชุตติ ทิธิติ;

มรีจิจ ทวีสุ ภาณวุสุ

มยุโข กิรโณ กโร.

(๖๔)

มีศัพท์ว่า รลี, อภา, ปภา, ทิตติ, รุจิ, ภา, ชุตติ, ทิธิติ, มรีจิจ, ภาณ, อัส, มยุช, กิรณ และกร

๑. รลี แปลว่า รัศมี, รังสี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: รสนติ ต สตตาดิ รลี แสงชื่อว่ารังสี เพราะสัตว์ยินดี (รส อสุสาเท=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: รวี รลีปริกณโณ^{๒๘๖} ดวงอาทิตย์แผ่ผ่านด้วยแสงเจดจ้า

กายา นิจฺจรติ รลี^{๒๘๗} พระรัศมีแผ่ผ่านออกจากพระวรกาย

๒. อภา แปลว่า รัศมี, ประกายแสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: อา ภูโส ภาติ ทิปตติ อภา แสงชื่อว่าอภา เพราะสว่างอย่างยิ่ง (อา + ภา ทิตติ=สว่าง + กวิ)

อุทาหรณ์: ตสฺส โข ปนนานนท มณฺรตนสฺส อภา สมฺนตา โยชนํ ภูฏา อโหสิ^{๒๘๘} อานนท์ แสงสว่างของแก้วมณีดวงนั้น มีรัศมีแผ่ผ่านออกรอบ ๆ ประมาณ ๑ โยชน์

^{๒๘๓} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๐๐๗/๓๑๒.

^{๒๘๔} ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑๕/๖๕.

^{๒๘๕} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๓/๓๙.

^{๒๘๖} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๖๐.

^{๒๘๗} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๖/๕๕๙.

^{๒๘๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๘/๑๕๒.

เตลปทีปสส ฌายโต อจจี ปฏิจจ อภา ปณณายติ^{๒๘๙} เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่
แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ

๓. ปภา แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน ภาตติ ปภา แสงชื่อว่าปภา เพราะส่องไปทั่ว (ป + ภา ทิตติย=
สว่าง + กวิ)

อุทาหรณ์: เสยยถาปี ภิกขเว ยา กาจิ ตารกรูปานํ ปภา สพพา ตา จณทิมปฺปกาย กลั
นาคฆนติ โสหสี จณทปฺปภา ตาสํ อคฺคมกฺขายติ^{๒๙๐} ภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างของดวงดาวทั้งหมด ไม่ถึง
เสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของดวงจันทร์ชาวโลกกล่าวว่าเล็กกว่าแสงสว่างของ
ดวงดาวเหล่านั้น

ปภา นิคคจฺจนเต ตสฺส อุกคจฺจนเตว สุริเย^{๒๙๑} พอเมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น กรุ่งนั้นก็เปล่งรัศมี

๔. ทิตติ แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ทิปตติ ทิตติ แสงชื่อว่าทิตติ เพราะรุ่งเรือง (ทิป ทิตติย=สว่าง + ติ)

อุทาหรณ์: กณฺจนตจสงฺกาโส รวิทิตติสมปฺปโก^{๒๙๒} พระพุทธเจ้าทรงมีพระฉวีวรรณดุจ
ทองคำ มีพระรัศมีเสมอด้วยแสงอาทิตย์

รวิทิตติหฺรณนํ^{๒๙๓} พระพุทธเจ้าทรงมีพระพักตร์โชติช่วงดั่งรัศมีดวงอาทิตย์

๕. รุจि แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: โรจเต ทิปฺเตติ รุจि แสงชื่อว่ารุจิ เพราะสว่างไสว (รุจ ทิตติย=สว่าง + อิ)

อุทาหรณ์: ปรีปฺณณกาโย สุรุจึ^{๒๙๔} พระองค์มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีเรืองงาม

๖. ภา แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ภาติ ทิปฺตติ ภา แสงชื่อว่าภา เพราะสว่างไสว (ภา ทิตติย=สว่าง + กวิ)

อุทาหรณ์: อุทฺยนฺตํ ภากริ^{๒๙๕} พระชินเจ้าผู้ตั้งงามดั่งดวงอาทิตย์อุทัย

๗. ชุติ แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: โชตเต ทิปฺเตติ ชุติ แสงชื่อว่าชุติ เพราะสว่างไสว (ชุติ ทิตติย=สว่าง + อิ)

อุทาหรณ์: อิทฺธิ ชุติ พลวิริยูปฺตติ อิทฺถจ เม ธีร มหาวิมาน^{๒๙๖} ท่านนักปราชญ์ ฤทธิ์
ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร การปฏิบัติ และวิมานใหญ่ของเรานี้

เอโก ตมนุทาสีโน ชุติมา โส ปภงฺกโร^{๒๙๗} พระโคตมพระองค์นั้นทรงเป็นเอกบุรุษ ประทับ
นั่งทำลายความมืดอยู่ ทรงรุ่งเรือง ทรงแผ่พระรัศมี

^{๒๘๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕.

^{๒๙๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๒/๑๒๓.

^{๒๙๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๘/๘๖.

^{๒๙๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒/๑๘๓.

^{๒๙๓} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๐๓/๒๐๕.

^{๒๙๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๒๙๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๔๓/๓๓๕.

^{๒๙๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๕๕๕/๒๙๙.

^{๒๙๗} ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๓.

๘. **ทีธิติ** แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ทีธิติทีธิ ทีธิติ. ทีธิติทีธิ ทีธิติ. แสงชื่อว่าทีธิติ เพราะสว่างไสว หรือส่องสว่าง (ทีป ทีธิติ=สว่าง + อี + ติ)

อุทาหรณ์: ทีธิติ ปาวกมหาเมฆโต ภา จาตุททีปิกมหาเมฆโต ภา นิจจรวติ^{๒๙๘} แสงที่ส่องออกจากก้อนเมฆใหญ่ที่ชื่อปาวกะหรือจากก้อนเมฆใหญ่ประจำทิศทั้ง ๔

๙. **มรีจ** แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: มียยนติ ชุททชนโตโว อเนนาติ มรีจ แสงชื่อว่ามรีจ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เล็ก ๆ ตาย อนุธการ มาเรติ วินาเสตีติ มรีจ ชื่อว่ามรีจ เพราะทำลายความมืด (มร ปาณจาเค=ตาย-สละชีวิต + อีจ)

อุทาหรณ์: ตารามรีจวิกลิต^{๒๙๙} เหมือนท้องฟ้าที่ระยิบระยับด้วยแสงแห่งดวงดาว

๑๐. **ภาณ, ภาณ** แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ภาติ ทีปตีติ ภาณ แสงชื่อว่าภาณ เพราะสว่างไสว (ภา ทีปตีติ=สว่าง + อนุ)

อุทาหรณ์: วิโรจติ วิตมโลว ภาณมา^{๓๐๐} เหมือนดวงจันทร์ไร้มฆหมอกบดบังสว่างไสวอยู่ ภาณ วุจจติ ปภา ภาณ ปภา ยสส โส ภาณมา^{๓๐๑} รัศมี เรียกว่าภาณ คนที่มีรัศมีจึงชื่อว่า ภาณมา

๑๑. **อัส** แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: อมติ คจจติ ทิสนติ อัส แสงชื่อว่าอัส เพราะไปได้สุดทิศทาง (อม คติมติ= ไป-ถึง-บรรลุ + นิคคหิตาคม + อ)

อุทาหรณ์: มชฌณทิกสมเย สิริยา ปฏุตรกรณมาลินี อัสมาลินิมิว วิโรจมาน^{๓๐๒} รุ่งเรือง อยู่จุดดวงอาทิตย์ ที่ส่องแสงเป็นช่อขึ้น ด้วยสิริเวลาเที่ยงวัน

๑๒. **มยฺช** แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: มยติ ยาศิตติ มยฺช แสงชื่อว่ามยฺช เพราะส่องไป (มย คติมติ=ไป-ถึง-บรรลุ + ออวาคม + ช) มาย มานาย อุชตีติ มยฺช ชื่อว่ามยฺช เพราะเป็นไปเพื่อการนับ (มา มาเน=นับ-ชั่ง + ย/อวาคม + ช หรือ มา + อช คติมติ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: อถสส ภควา ภาณปริปาก โอลเถตวา ตํ จานํ คนตวา วิปฺรณตทถณชมณิ มยฺชสมภินนสีตาทายปคฆรณตชาติหิงคฺลทสฺวณนรธารํ วย ชาลาคุณจิตมฺหุตฺลนทิงคฺลิตฺถอ อุตฺตรสฺส สีเส จเปตวา อุตฺตร อิทํ เต ปุริมกมมสฺส ผลํ อูปฺปนํ ตตถ ตยา ปจฺจเวกฺขณพฺเลน อธิวาทนา กาทพฺพาติ วตฺวา อชฺฌาสยานุรูป รมมํ เทเสสิ^{๓๐๓} ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูความแก้รอบแห่งญาณของอุตฺตรสามเณรแล้วเสด็จไปทีนั้น ทรงวางพระหัตถ์ซึ่งมีพระองค์สิยาวอ่อนนุ่มคลุม

^{๒๙๘} อง.ฎีกา.(บาลี) ๓/๑๘๐/๖๘.

^{๒๙๙} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๗๒/๗๕.

^{๓๐๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๙/๒๓๖.

^{๓๐๑} ช.อุป.อ.(บาลี) ๒/๖๒-๓/๑๕๔.

^{๓๐๒} ช.พฺพท.อ.(บาลี) ๔๔/๗๘.

^{๓๐๓} ช.เถร.อ.(บาลี) ๒๕๘/๓๗๒.

ด้วยเปลวรัศมี ประดุจสายธารทองคำสีแดงธรรมชาติที่กำลังลั่งอยู่ เพราะประกอบด้วยรัศมีสีขาว แพรพรรณวไปด้วยแสงแห่งแก้วมณีที่นิ้วมืออันสั้นพริ้วอยู่บนศีรษะของบุตรสามเณรแล้วตรัสว่า ดูก่อน อุตตระ นี่เป็นผลกรรมเก่าที่เกิดขึ้นแก่เธอ เธอต้องทำความอดกลั้นด้วยกำลังแห่งการพิจารณาในผลกรรมนั้น แล้วทรงแสดงธรรมตามสมควรแก่อัธยาศัย

๑๓. กิรณ แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: กิริติ ติมิรนติ กิรโณ แสงชื่อว่ากิรณะ เพราะกำจัดความมืด (กิริ วิกฺเขเป= ชัดไป + ยุ) กิริติ ปตฺถรตีติ กิรโณ ชื่อว่ากิรณะ เพราะแผ่กระจายไป (กิริ วิกิริเณ=กระจายไป-เรียรายไป + ยุ)

อุทาหรณ์: สมณุตโต อนุธการ วิชิตวา กิรณสหัสเสน วิโรจนสภาวตย เวโรจนนามเก อาทิจเจ อฏฺฐิตเ ส ชชชูปนโก หตบโปโก นิตเตโซ กภาพโก โหติ^{๓๐๔} เมื่อดวงอาทิตย์ ที่ชื่อเวโรจนะ เพราะสว่างไสวด้วยแสงตั้งพันลloydเด่นขึ้นแผ่แสงออกไปทำลายความมืดโดยรอบ หิ่งห้อยนั้นก็หมดแสง หมดเดช มืดมืดไป

๑๔. กร แปลว่า รัศมี, แสง, แสงสว่าง

รูปวิเคราะห์: ติมิริ กิริตีติ กรโณ แสงชื่อว่ากระ เพราะกำจัดความมืด (กิริ วิกฺเขเป=ชัดไป + อ)

๒.๑๑ เดือน ๑๒ เดือน

๒๐.	จิตโต เวสาโข เชฏฺโฐ จา- โปฏฺฐปาท'สสุชา จ	สาโหฬ ทวีสุ จ สาวโณ; มาสา ทฺวาทส กตฺติโก	(๗๕)
๒๑.	มาคสิโร ตลา ปุสฺโส กตฺติกสสุชา มาสา	กเมน มาฆมคฺคฺคา; ปจฺฉิมปฺพุทฺทกตฺติกา	(๗๖)

มีศัพท์ว่า จิตต เดือน ๕, เวสาข เดือน ๖, เชฏฐ เดือน ๗, อาสาฬห เดือน ๘, สาวณ เดือน ๙, โปฏฐปาท เดือน ๑๐, อสสุช เดือน ๑๑, กตฺติก เดือน ๑๒, มาคสิร เดือนอ้าย, ผุสฺส เดือนยี่, มาฆ เดือน ๓ และ มคฺคฺคน เดือน ๔

ปริปัญณจนทฺยตฺตตฺตํกฺขตฺตนาฆเสน ทฺวาทสนํ มาसानํ นามานิ เวทิตฺพฺพานิ จิตต-
มาสาทโย มคฺคฺคนมาสปริยนตา ทฺวาทส โภฏฺฐาสา กเมน มาสาทิ เถยฺยา^{๓๐๕} ชื่อของเดือนทั้ง ๑๒ เดือน
พึงทราบว่าเป็นตามชื่อดาวนั้น ๆ ที่ลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์วันเพ็ญ มีเดือนจิตตะ (เดือน ๕) เป็นต้นไป
จนถึงเดือนมคฺคฺคนะ (เดือน ๔) ตามลำดับ

๑. จิตต, จิตร แปลว่า เดือนจิตตะ, เดือน ๕

รูปวิเคราะห์: จิตตย ปริปัญณจนทฺยตฺตย ยุตฺโต อุปลภฺขิตฺโต วา มาโส จิตฺโต เดือนชื่อว่า
จิตตะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยอยู่คู่กับดาวจิตตา (จิตตา + ณ)

อุทาหรณ์: จิตตมาสกภาพกฺขสฺส อุปสถทิวเส ปาโตว^{๓๐๖} รุ่งเช้าวันอุโบสถข้างแรมเดือน
๕

^{๓๐๔} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๖๐/๓๘๔.

^{๓๐๕} อภิชาน.ฎีกา.(บาลี) ๖๕.

^{๓๐๖} สารตถ.ฎีกา.(บาลี) ๑/๒๑๙.

จัตตเวสาขมาสา^{๓๐๗} เดือน ๕ และเดือน ๖

๒. เวสาข แปลว่า เดือนเวสาขะ, เดือน ๖

รูปวิเคราะห์: วิสาขาย ปริปัญณจนทยุตตตาย ยุตโต มาโส เวสาโข เดือนชื่อว่าเวสาขะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาววิสาข (วิสาข + ณ)

อุทาหรณ์: จัตตเวสาขมาสา วสนโต^{๓๐๘} เดือน ๕ และเดือน ๖ เป็นวสันตฤดู

๓. เชฎฐ แปลว่า เดือนเชฎฐะ, เดือน ๗

รูปวิเคราะห์: เชฎฐาย ปริปัญณจนทยุตตตาย ยุตโต มาโส เชฎฐโธ เดือนชื่อว่าเชฎฐะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวเชฎฐา (เชฎฐา + ณ)

อุทาหรณ์: เชฎฐาสาฬหมาสาคิมโห อุตฺตุม^{๓๐๙} เดือน ๗ และเดือน ๘ เป็นคิมหันตฤดู

๔. อาสาฬห แปลว่า เดือนอาสาฬหะ, เดือน ๘

รูปวิเคราะห์: อาสาฬหาย ปริปัญณจนทยุตตตาย ยุตโต มาโส อาสาฬโห เดือนชื่อว่าอาสาฬหะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยอยู่คู่กับดาวอาสาฬหา (อาสาฬหา + ณ) อสยโห รวี อตเรตี อาสาฬโห ชื่อว่าอาสาฬหะ เพราะดวงอาทิตย์แผดแสงร้อนจัด (อสย + ณ)

อุทาหรณ์: คิมหานํ ปจฉิมมาเสตี อาสาฬหมาส^{๓๑๐} คำว่า ในเดือนท้ายของฤดูร้อน หมายถึง ในเดือน ๘

๕. สาวณ แปลว่า เดือนสาวณะ, เดือน ๙

รูปวิเคราะห์: สวณน นกขตเตน ปริปัญณจนทยุตเตน ยุตโต มาโส สวณโณ เดือนชื่อว่าสาวณะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวสาวณะ (สาวณ + ณ)

อุทาหรณ์: โส ปน วสสาโน อุตฺตุม^{๓๑๑} สวณโณปฏิสพาทมาส^{๓๑๒} สำหรับฤดูฝนนั้น มีเดือน ๙ และเดือน ๑๐

๖. โปฏฐปาถ แปลว่า เดือนโปฏฐปาถะ, เดือน ๑๐

รูปวิเคราะห์: โปฏฐปาทย ปริปัญณจนทยุตตตาย ยุตโต มาโส โปฏฐปาโธ เดือนชื่อว่าโปฏฐปาถะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวโปฏฐปาถ (โปฏฐปาถ + ณ)

๗. อสสยฺซ แปลว่า เดือนอัสสยฺซะ, เดือน ๑๑

รูปวิเคราะห์: อสสยฺเซน ปริปัญณจนทยุตเตน ยุตโต มาโส อสสยฺโซ เดือนชื่อว่าอัสสยฺซะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวอัสสยฺซะ (อสสยฺซ + ณ) อสสยฺซมาโส ปุพพกตติโก นาม เดือนอัสสยฺซะชื่อว่าปุพพกตติกะ (เดือนกัตติกะแรก)

อุทาหรณ์: อสสยฺซมาสกาฬกขสส จาตุททสีอุโปสเถ^{๓๑๓} ในวันอุโปสธแรม ๑๔ คำ เดือน ๑๑

^{๓๐๗} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๐๘} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๐๙} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๑๐} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๑.

^{๓๑๑} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๑๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๒๘.

๘. กตติกา แปลว่า เดือนกัตติกะ, เดือน ๑๒

รูปวิเคราะห์: กตติกาย ปริปัญณจนทยุตตาย ยุตโต มาโส กตติโก เดือนชื่อว่ากัตติกะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวกัตติกา (กตติกา + ณ) กตติกมาโส ปจฉิมกตติโก นาม เดือนกัตติกะชื่อว่าปจฉิมกัตติกะ (เดือนกัตติกะหลัง)

อุทาหรณ์: กตติกเตมาสิปุณณมนติ ปวารณา กตติกา วุจจติ^{๓๑๓} คำว่า วันเพ็ญเดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันครบไตรมาส ท่านกล่าวหมายเอาวันปรารณาเดือน ๑๑

อัสสยุกตติกมาสา สรโท^{๓๑๔} เดือน ๑๑ และ เดือน ๑๒ เป็นสรทฤดู

๙. มาคสิร, มิคสิร แปลว่า เดือนมาคสิระ, เดือนอ้าย

รูปวิเคราะห์: มคสิเรน ปริปัญณจนทยุตเตน ยุตโต มาโส มาคสิโร เดือนชื่อว่ามาคสิระ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมาคสิระ (มคสิร + ณ)

อุทาหรณ์: มาคสิรปุณณมา มาคสิรนทชุตตเมว^{๓๑๕} วันเพ็ญเดือนอ้าย ได้นัก্ষัตรในเดือนอ้ายเท่านั้น

มิคสิรปุตสมาสา เหมนโต^{๓๑๖} เดือนอ้ายและเดือนยี่ เป็นเหมันตฤดู

๑๐. ปุสส, ผุสส แปลว่า เดือนปุสสะ,เดือนผุสสะ, เดือนยี่

รูปวิเคราะห์: ปุสเสน นทชุตเตน ปุณณจนทยุตเตน ยุตโต มาโส ปุสโส ผุสโส วา เดือนชื่อว่าปุสสะหรือผุสสะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวปุสสะ (ปุสส + ณ)

อุทาหรณ์: ปุสสมาสสส ปชมทิวเส มหาภิกขุสงขปริวารรา นิทขมิตวา วุตตนเยเนว อนติมมณฑลเส สตตหิ มาเสหิ จาริกัม ปริโยสาเปนติ^{๓๑๗} ในวันที่ ๑ ของเดือนยี่ พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ได้เสด็จจาริกไปในอันติมมณฑล เป็นเวลา ๗ เดือน

ผุสสมาสปุณณมายิ ราชคหิ คนตวา เทว มาเส ตตเถว วสิ^{๓๑๘} ในเดือนยี่ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเมืองราชคฤห์ เสด็จประทับอยู่ที่นั่นเป็นเวลา ๒ เดือน

๑๑. มาฆ แปลว่า เดือนมาฆะ, เดือน ๓

รูปวิเคราะห์: มฆาย ปริปัญณจนทยุตตาย ยุตโต มาโส มาโฆ เดือนชื่อว่ามาฆะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมฆา (มฆา + ณ)

อุทาหรณ์: มาฆผคคุณมาสา สิสสิโร^{๓๑๙} เดือน ๓ และเดือน ๔ เป็นสิสิรฤดู

๑๒. ผคคุณ, ผคคุณ แปลว่า เดือนผคคุณะ, เดือน ๔

รูปวิเคราะห์: ผคคุณิยา ปริปัญณจนทยุตตาย ยุตโต มาโส ผคคุณโน เดือนชื่อว่าผคคุณะ เพราะมีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวผคคุณี (ผคคุณี + ณ)

^{๓๑๓} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๖๔๙/๙๔.

^{๓๑๔} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๑๕} อัง.ทูกาทิ.อ.(บาลี) ๒/๗๐/๓๕๘.

^{๓๑๖} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๓๑๗} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๒/๒๐๓.

^{๓๑๘} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๕.

^{๓๑๙} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

อุทาหรณ์: เถโร ผคคุณมาสปุณณมมายัง จินเตสิ อติกุกนโต ทานิ เหมนโต วสนตสมโย อนุปปโต มนุสเสหิ สสสาทีนิ อุทธริตวา สมมุขสมมุขญฺจนาเนหิ มคคา ทินนา หริตติณสยฉนนา ปจวี สุปฺปิตา วนสนทา ปฏิปชชนกฺขมา มคคา กาลิ ทสพลสส ณาติสงคหิ กาทุนฺติ^{๓๒๐} ในวันเพ็ญเดือน ๔ พระเถระคิดว่า บัดนี้ ฤดูเหมันต์ล่วงไปแล้ว วัสันทฤดูกำลังย่างเข้ามา ผู้คนถอนข้าวกล้าเป็นต้นเสร็จแล้ว ให้นำหนทางตามที่ตรงหน้า ๆ พื้นดินก็ปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี ราวป่าก็มีดอกไม้บานสะพรั่ง หนทางเหมาะแก่การเดินทาง เป็นเวลาเหมาะที่พระพุทธเจ้าจะทรงโปรดพระญาติ

๒.๑๒ ฤดู ๖ ศัพท์

๒๒.	จตุโร จตุโร มาสา กมา เหมนตคิมหาน-	กตติกาฬปุกฺขโต; วสฺसानา อุตุโย ทฺวิสุ.	(๓๘)
๒๓.	เหมนโต สิริรมฺตุ สรโทติ กมา มาสา	ฉ วา วสนโต จ คิมหวสฺसानา; เทว เทว วุตตานุสาเรน.	(๓๙)

มีศัพท์ว่า เหมนต ฤดูหนาว-น้ำค้าง, สิริ ฤดูหนาว, วสนต ฤดูใบไม้ผลิ, คิมหาน ฤดูร้อน, วสฺसान ฤดูฝน และ สรท ฤดูอับลม

อุตุ แปลว่า ฤดู ปุนปุณฺ์ เอตีติ อุตุ ฤดูชื่อว่าอุตุ เพราะผ่านไป ๆ (อิ คติมิหิ=ไป + ตุ)

วิธีการนับฤดูมี ๒ นัย คือปีหนึ่ง มี ๓ ฤดู และมี ๖ ฤดู ดังนี้

กตติกาฬปุกฺขโต ปจฉิมกตติโกโต ปฏฺจาย จตุโร จตุโร มาสา กมา กมโต เหมนตคิมหาน-
วสฺसानสยฉิตา อุตุโย นาม โหนติ

ปีหนึ่งมี ๓ ฤดู ๆ ละ ๔ เดือน เริ่มนับจากเดือนปัจฉิมกตติกะ คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นเหมันตะ ฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหานะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็น วัสฺसानะ ฤดูฝน

อุตุเภทิ ทสเสตุ อริยสามณฺณมาท เหมนโต อิจฺจาที. อถวา วุตตานุสาเรน อุตุตตยปเกท
วุตตวจนสฺसानุสาเรน. อิหิ ปน กตติกาฬปุกฺขโตติ วจฺนํ สนธาย วุตฺตํ, ตสฺมา กตติกาฬปุกฺขโต ปฏฺติ
เทว เทว มาสา กมา กมโต เหมนโต สิริโร วสนโต คิมโหว วสฺसानโน สรโท อุตุติ ฉ อุตุ ภาวนติ

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวเป็นอริยสามัญญาถาว่า เหมนโต สิริรมฺตุ เป็นต้น เพื่อแสดงชนิด
ของฤดู คล้อยตามฤดู ๓ อย่างที่กล่าวแล้ว โดยแบ่งเป็น ๖ ฤดู ๆ ละ ๒ เดือน คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ
เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนยี่ เป็นเหมันตะ ต้นฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือนยี่ ถึงวันขึ้น
๑๕ ค่ำเดือน ๔ เป็นสิริระ ปลายฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖
เป็นวสันตะ ฤดูใบไม้ผลิ, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ เป็นคิมหะหรือ
คิมหานะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นวัสฺसानะ ฤดูฝน,
ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นสรทะ ฤดูใบไม้ร่วง

๑. เหมนต แปลว่า ฤดูเหมันต์, ต้นฤดูหนาว

รูปวิเคราะห์: หิมานิ เอตถ สนตฺตีติ เหม, โส เอว เหมนโต, “สุตฺตนโต วนฺนโต”ติ ยถา ฤดู

^{๓๒๐} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๐๙.

ชื่อว่าเหมะ เพราะมีหิมะตก (หิม + ณ) ฤดูเหมะนั่นแหละ ชื่อว่าเหมันตะ (เหม + อนาคต) อนาคตศัพท์ใส่ให้เต็มบทเท่านั้นไม่มีความหมาย เหมือนกับคำว่า “สุดตุนต วนนต” หิโนติ หานี คจจติ สพพเมตถาติ เหมนโต ชื่อว่าเหมันตะ เพราะเป็นที่เสื่อมถ้อยของทุกสิ่ง (หิ หานีย=เสื่อม + มอาคม + อนาคต)

อุทาหรณ์: อตุปุจฉาติ เหมนเต วา คิเมห วา วสเส วา^{๓๒๑} คำว่า ถามถึงฤดู หมายถึง ฤดูหนาว ฤดูร้อน หรือฤดูฝน

สกล เหมนโต อติกนโต ฤดูหนาวทั้งหมดได้ผ่านไปแล้ว^{๓๒๒}

๒. คิมห, คิมหาน แปลว่า ฤดูคิมหันต์, ฤดูร้อน

รูปวิเคราะห์: คิริติ ปิพยตีติ คิมหาโน ฤดูชื่อว่าคิมหานะ เพราะเปียดเปียนสัตว์ (คิริ ปิพเน=เปียดเปียน + มาน)

อุทาหรณ์: आयस्मा पन र्णियो गुम्भकारपुतो तत्तदेव वस्स वสิ तत्तถ เหมนโต ตถถ คิมहि^{๓๒๓} ส่วนพระธัญยกุมภการบุตรยังพักอยู่ที่นั่น ตลอดฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน

อทตมาเส เสเส คิมหाने กत्वा निवासेत्^{๓๒๔} เมื่อฤดูร้อนยังเหลืออยู่ครึ่งเดือน ภิภษุพึงทำผ้าอาบน้ำฝนนุ่งได้

๓. วสฺसान แปลว่า ฤดูฝน

รูปวิเคราะห์: วสฺสติ ऐतथाति वससानो ฤดูชื่อว่าวัสสานะ เพราะเป็นฤดูที่มีฝนตก (วสฺสเสเก=รด-รด + ยุ)

อุทาหรณ์: จีวรกาลสมโย नाम अन्तगत गचिन् वससानसु पञ्चिमा मासो अत्तते गचिन् पद्य मासा^{๓๒๕} สมัยแห่งจีวรกาล คือ เมื่อยังไม่ได้กรานกฐิน มีกำหนด ๑ เดือน ท้ายฤดูฝน เมื่อได้กรานกฐินแล้วมีกำหนด ๕ เดือน

วสฺसानसु पञ्चिमा मासो चानिदपो^{๓๒๖} รู้จักเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

๔. สิริ แปลว่า ปลายฤดูหนาว

รูปวิเคราะห์: สิริ สิตล, ตโยคา สิริ สิริระคือฤดูหนาว, ฤดูชื่อว่าสิริระ เพราะมีความหนาวเย็น (สิริ + ณ) อิจฉยตีติ สิริโร ชื่อว่าสิริระ เพราะถูกปรารภนา (สิริ อิจฉย=ปรารภนา + อิริ)

อุทาหรณ์: อิตราสุ ปน नञ्जन्तिसु सिरिका ले गोगिला विय तुण्हिภูता नิสित्सु^{๓๒๗} ก็เมื่อเทพธิดานอกนี้พื่อนอยู่ พวกเทพบุตรต่างนั่งนั่งเหมือนนกคู้เหว่าในปลายฤดูหนาว

๕. วสนต แปลว่า ฤดูใบไม้ผลิ

รูปวิเคราะห์: วสฺยเตติ वसन्तो ฤดูชื่อว่าวสันตะ เพราะผู้คนยินดี (วส กนตฺย=ยินดี-ร่าเริง + อนาคต) ปุပ္พวตตตา วสติ กาโม ऐतथाति वसन्तो ชื่อว่าวสันตะ เพราะเป็นที่อยู่พัก ของผู้มีความรัก เพราะมีดอกไม้แบ่งบาน (วส นิวาเส=อยู่ + อนาคต)

^{๓๒๑} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๐๑/๓๕๘.

^{๓๒๒} ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๕.

^{๓๒๓} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๘๔/๕๕.

^{๓๒๔} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๖๒๘/๘๓.

^{๓๒๕} วิ.ภิกขุณี.(บาลี) ๓/๙๒๒/๑๒๐.

^{๓๒๖} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๑๒/๓๖๖.

^{๓๒๗} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๓๑๕/๑๔๙.

อุทาหรณ์: อติกนโต เหมนโต วสนตกาโล อนุปตโต สมโย ตถาคตสส กปิลปूरु คนตุ^{๓๒๘} เมื่อฤดูหนาวล่องไป ฤดูใบไม้ผลิก็ย่างเข้ามา เป็นเวลาที่พระตถาคตเจ้าควรเสด็จไปเมือง กปิลพัสดุ์

๖. สรท แปลว่า ฤดูใบไม้ร่วง

รูปวิเคราะห์: สรติ ปิพยติ อสมินติ สรโท ฤดูชื่อว่าสรทะ เพราะเปียดเปียนสัตว์ (สร ปิพ เน=เปียดเปียน + ต) สา สุนขา รมนติ เอตถาติ สรโท ชื่อว่าสรทะ เพราะเป็นฤดูที่สุนัขพากันยินดี (ผสมพันธุ์) (สา + รุม ก็หาย=เล่น + อ)

อุทาหรณ์: วสฺสานํ ปจฺฉิเม มาเส สรทสมเย วิสุทฺเธ อุปวิทฺเธ วิคตวลาหเก เทเว^{๓๒๙} ใน สารทกาลคือเดือนท้ายฤดูฝน เมื่ออากาศแจ่มใสไร้เมฆหมอก

เสยยถาปี ภิกฺขเว วสฺสานํ ปจฺฉิเม มาเส สรทสมเย ภิกฺขสมพาธ โคปาลโก คาโว รุกฺเขยฺย โส ตา คาโว ตโต ตโต ทนฺเทน อาโฏญฺเอยฺย ปฏฺโฏญฺเอยฺย สนนฺริทฺเธยฺย สนนฺวาเรยฺย^{๓๓๐} ในสารทสมัย เดือนท้ายแห่งฤดูฝน คนเลี้ยงโคต้องคอยระวังโคทั้งหลายในที่ที่มีข้าวกล้าหนาแน่น เขาต้องต้อนโคทั้งหลายไปจากที่นั้น ๆ กันไว้ ห้ามไว้

๒.๑๓ ปาป, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ ศัพท์

๒๔. **ปาปี จ กิพฺพิสฺส เวรา- อปฺปญฺญา'กฺุสฺสํ กณฺหํ** **ขฺมํ ทุจฺจริตฺตํทุกฺกตํ; กฺุสฺสํ ทฺริตา'คฺ จ.** (๘๔)
มีศัพท์ว่า ปาป, กิพพิส, เวร, อฆ, ทุจจริต, ทุกกฏ, อปฺปญ, อกุศล, กณห, กุส, ทฺริต และ อาคู

๑. ปาป แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: ปานติ รุกฺขณฺติ สุขฺณา อตฺตานํ อสฺมาติ ปาปี กรรมชื่อว่าปาปะ เพราะเป็นแดนอกุศลที่คนตีพากันรักษาตนไว้ให้ออกห่าง อปายํ ปาติ รุกฺขตีติ ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะเป็นกรรมที่รักษาอบายภูมิไว้ (ปา รุกฺขเน=รักษา + ปอคม + อ) ทุกฺคตี ปาปนโต ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะให้ถึงทุกฺติ (ป + อป ปาปฺปนเน=ถึง + อ) ทุกฺคตี ปาเปตีติ ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะทำให้คนชั่วเข้าถึงทุกฺติ (ป + อป ปาปฺปนเน=ถึง + อ) ปสทฺโท เอตถ อปายวจฺโน ปศฺพทฺทฺกล่าวหมายถึงอบาย ปี อปายํ เปติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงอบาย (ป + เป คติย=ไป + ณ)

อุทาหรณ์: ก็ ปน ตฺเมห อวฺโส นิคฺคณา ชานาถ เอวรฺูปิ วา เอวรฺูปิ วา ปาปกมฺมํ อกรรมหาติ^{๓๓๑} นิครนถ์ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายทราบหรือว่า พวกเราได้ทำบาปกรรมไว้อย่างนั้น บ้าง อย่างนี้บ้าง

๒. กิพฺพิส แปลว่า บาป, อกุศล, โทษ, ความผิด

รูปวิเคราะห์: กโรติ อนิฏฺฐผลนฺติ กิพฺพิสฺสํ กรรมชื่อว่ากิพพิสสะ เพราะสร้างผลอันไม่น่าปรารถนา (กร กรณ=ทำ + อิพพิส) กิลียเต สิลิสิ กเรียเต อนเเนาติ กิพฺพิสฺสํ ชื่อว่ากิพพิสสะ เพราะเป็นเหตุให้ต่ำทราม (กิล กรณ=ทำ + อิส)

^{๓๒๘} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๖.

^{๓๒๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๕๘/๑๕๙.

^{๓๓๐} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๒๐๘/๑๗๗.

^{๓๓๑} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑/๒.

อุทาหรณ์: เวย์ กตทิพพิส นรํ น หิ นํ โสธเย ปาปกมมิน^{๓๓๒} แม่น้ำจะพึงชำระคนมีเวร
ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมช้วนนั้น ให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย

๓. เวย์ แปลว่า บาป, อกุศล, เวย์

รูปวิเคราะห์: วิรูปเอน อร์ติ คจฉติติ เวย์ กรรมชื่อว่าเวย์ เพราะเป็นไปโดยนารังเกียจ (วิ + อร์ คติมิหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: มา โข ตวั ตาต ทีฆาธุ ทีฆิ ปสส มา รสสํ น หิ ตาต ทีฆาธุ เวเรน เวรา
สมมนติ อเวเรน หิ ตาต ทีฆาธุ เวรา สมมนติ^{๓๓๓} พ่อทีฆาธุ เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรย่อม
ไม่ระงับด้วยการจงเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จงเวร

๔. อฆ แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: สาธุหิ น หนตพพนติ อฆิ กรรมชื่อว่าอฆะ เพราะคนดีไม่ควรเข้าหา น
หนติ ธณณนติ อฆิ ชื่อว่าอฆะ เพราะไม่ถึงโฆคลาภ (น + หน คติยิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: ฉนทซ์ อฆิ ฉนทซ์ ทุกซ์ ฉนทวินยา อฆวินโย^{๓๓๔} บาปเกิดจากฉันทะ ทุกซ์เกิด
จากฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะได้ จึงกำจัดบาปได้

สพเพ โภคา วินสสนติ รณโย ตํ วุจเจต อฆิ^{๓๓๕} โภคะทั้งปวงย่อมพินาศ ชื่อนั้นท่านกล่าว
ว่า เป็นความทุกข์ของพระราชา

๕. ทุจจริต แปลว่า บาป, อกุศล, ทุจจริต, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: ทุ กุจฉิต จริตํ ทุจจริตํ กรรมชื่อว่าทุจจริตะ เพราะเป็นความประพฤดิอัน
นารังเกียจ (ทุ + จร จรณ=ประพฤดิ-เที่ยว + อ + ต) ทุจจริตํ จริตํ กิเลสเสหิ วา ทุสิตํ จริตนติ ทุจจริต^{๓๓๖}
ชื่อว่าทุจจริตะ เพราะเป็นความประพฤดิที่ชั่ว หรือที่บุคคลผู้ถูกกิเลสครอบงำแล้วประพฤดิ

อุทาหรณ์: ตปนียาหิ พราหมณ ปาปกเ อกุสเล ธมเม วทามิ กายทุจจริตํ วจิจุจจริตํ มโน
ทุจจริต^{๓๓๗} พราหมณ์ เรากล่าวถึงบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ กายทุจจริต วจิจุจจริต และมโนทุจจริตว่า
เป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ

๖. ทุกกฏ, ทุกกต แปลว่า บาป, อกุศล, ทุกกฏ, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: อโสกณิ กตํ ทุกกฏิ กรรมชื่อว่าทุกกฏะ เพราะบุคคลทำไม่ดี (ทุ + กต) ทุ
นินทิตํ กรณมสส ทุกกฏิ ชื่อว่าทุกกฏะ เพราะมีการกระทำอันน่าตึเตียน (ทุ + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: อกตํ ทุกกตํ เสยโยปจฉา ตปปติ ทุกกฏิ^{๓๓๘} ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า
เพราะทำแล้วย่อมเดือดร้อนในภายหลัง

^{๓๓๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒.

^{๓๓๓} วิ.ม.(บาลี) ๕/๔๖๓/๒๔๕.

^{๓๓๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๔/๒๖.

^{๓๓๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๓๓๕/๔๒๒.

^{๓๓๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๙๔.

^{๓๓๗} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๙/๔.

^{๓๓๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

โส ปาปกมโม ทุมเมโร ชานํ ทุกกฏมตตโน^{๓๓๙} เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราวม รู้การทำ
ชั่วของตน

๗. อปฺยณ แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: น ปุณาตตีติ อปฺยณํ กรรมชื่อว่าอปฺยณฺญะ เพราะไม่ชำระผู้ทำให้สะอาด (น +
ปุ ปวเน= ชำระ-ทำให้หมดจด-สะอาด + นวาคม + ณฺย) ปฺยณปฏิกุขํ อปฺยณํ ชื่อว่าอปฺยณฺญะ เพราะ
เป็นกรรมที่ตรงข้ามกับบุญ (น + ปฺยณ)

อุทาหรณ์: พหุ วต มยา อปฺยณํ ปสฺสฺโต โยหํ ภิกฺขุ สีลวณฺเต กลฺยาณธมฺเม ซีวิตา
โวโรเปสฺส^{๓๔๐} เราสร้างบาปไว้มากที่ได้ฆ่าภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม

อปฺยณลาภํ น นิแกมเสยฺยํ นินฺหํ ตตฺติยํ นิริยํ จตฺตลํ^{๓๔๑} ชายผู้ประมาท คบชู้ ย่อมถึงฐานะ
๔ อย่าง คือ ๑ ได้บาป ๒ ไม่ได้นอนตามต้องการ ๓ ถูกนินทา และ ๔ ตกนรก

๘. อกุสฺส แปลว่า บาป, อกุศล, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: กุสฺสานํ ปฏิกุขํ อกุสฺสํ กรรมชื่อว่าอกุสฺสละ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศล (น
+ กุสฺส) น กุสฺสํ อกุสฺสํ ชื่อว่าอกุสฺสละ เพราะเป็นธรรมที่ไม่ใช่กุศล

อุทาหรณ์: ตถาคตสฺส โข พฺราหฺมณฺ ตปณียา ปาปกกา อกุสฺสลา ธมฺมา ปหีนฺา อุจฺฉินฺน-
มูลา^{๓๔๒} ตถาคตละบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ที่ควรเผาผลาญได้หมดสิ้น

๙. กณฺห แปลว่า บาป, อกุศล, ธรรมดา

รูปวิเคราะห์: กํ สุขํ หนตฺติติ กณฺหํ กรรมชื่อว่ากัณหา เพราะเบียดเบียนความสุข (ก +
หน หีสาย=เบียดเบียน + อ) อปภสฺสรภาวกรณตฺตา ปณฺชิตฺเตหิ กุจฺฉิตพฺพํ ครหิตพฺพนฺติ กณฺหํ ชื่อ
ว่ากัณหา เพราะบัณฑิตรังเกียจ เหตุทำให้เศร้าหมอง (กุ กุจฉาย=นินทา-รังเกียจ-ชัง + ณา + อ)

อุทาหรณ์: กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํ กมฺมํ กณฺหสุกฺกํ กณฺหสุกฺกวิปากํ^{๓๔๓} กรรมดำ มีวิบาก
ดำ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว

อหิริกญฺจ อนฺตตฺตปฺยญฺจ อิเม โข ภิกฺขเว เทว ธมฺมา กณฺหา^{๓๔๔} ภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่าย
ดำ ๒ ประการ คือ อหิริกะ ความไม่อายบาป และ อนตตตฺตปฺยะ ความไม่กลัวบาป

๑๐. กลฺล แปลว่า บาป, อกุศล, โทษ, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: กลฺลิตฺเต อนเณนตฺติ กลฺลํ กรรมชื่อว่ากลฺลสะ เพราะเป็นเครื่องตัดความสุข (กล
เนทเน=ตัด + อฺส) กํ สุขํ ลุนนฺโต เสตติ ปวตฺตตฺติติ กลฺลํ ชื่อว่ากลฺลสะ เพราะเผ่าตัดความสุขไป (ก + ล
เนทเน=ตัด + อฺส)

อุทาหรณ์: วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปสฺมา อิหํ สมปฺสาทนํ น กิเลสกาฬฺลิสฺยสฺส กิเลสสงฺขาตสฺส
กลฺลสฺสภาวสฺส วุปสฺมา อิหํ ฌานํ สมปฺสาทนํ^{๓๔๕} ทุติยฌานนี้ ชื่อว่าสัมปสาทนะ เพราะสงบวิตกและ

^{๓๓๙} อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๔๕/๓๔๐.

^{๓๔๐} วิมฺหา.(บาลี) ๑/๑๖๓/๙๔.

^{๓๔๑} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๐๙/๗๐

^{๓๔๒} วิมฺหา.(บาลี) ๑/๙/๔.

^{๓๔๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๓๔๔} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๗/๕๑.

^{๓๔๕} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๔๕.

วิจารณ์ได้ หาใช่เพราะความเข้าไปสงบความฟุ้งขึ้นแห่งโทษกล่าวคือกิเลสไม่

๑๑. ทุริต แปลว่า บาบ, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: ทุ นิหิตต์ อิตฺ คมนมสสาติ ทุริตฺ กรรมชื่อว่าทุริตตะ เพราะมีความเป็นไปน่า
ติเตียน (ทุ + รวาคม + อิตฺ คติมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต)

๑๒. อาคฺ แปลว่า บาบ, อกุศล, ความชั่ว, โทษ, ความผิด

รูปวิเคราะห์: อคนตพพฺ คจฺจติ เอเตนาติ อาคฺ กรรมชื่อว่าอาคฺ เพราะเป็นเหตุนำไปสู่ที่
ไม่ควรไป (น + คมฺ คติมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + กฺวิ) อา ปิพฺยํ คจฺจตีติ อาคฺ ชื่อว่าอาคฺ เพราะเป็นกรรมที่
ถึงความบีบคั้น (อา + คมฺ คติมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + กฺวิ)

อุทาหรณ์: อัย เต เทว โจรโร อาคฺจฺจโร อิมสฺส ยํ อิจฺฉสิ ตํ ทณฺฑํ ปณฺเฑหิ^{๓๔๖} ขอเดชะ ผู้
เป็นโจรประพฤติผิดต่อพระองค์ พระองค์ทรงประสงค์จะลงพระราชอาชญาสถานใดแก่โจรนั้น

อาคฺ วุจฺจนฺติ ปาปกํ อกุสลา ธมฺมา สงฺกิลฺลิกา โปโนพฺภวิกา สทฺธา ทุกฺขวิปากา อายตี
ชาติชฺรามณฺณิยา^{๓๔๗} บาบอกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวน
กระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ตรัสเรียกว่าอาคฺ (ความชั่ว)

๒.๑๔ บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม ๖ ศัพท์

๒๕. กุสลํ สุกตํ สุกกํ

สุจฺริตมโถ ทิฏฺฐ-

มีศัพท์ว่า กุศล, สุกต, สุกก, บุญ, ธรรม และ สุจริต

๑. กุศล แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม, ธรรมฝ่ายขาว

รูปวิเคราะห์: กุจฺฉิเตนากาเรน สนฺตฺตานเณ สฺเสนตีติ กุสฺสา รากาทยเณ กุเส ลุณาติ ฉินฺทตีติ กุสลํ
กรรมชื่อว่ากุสละ เพราะตัดกิเลสมีรากเป็นต้นที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน โดยอาการนำรังเกียจ (กุ + ส
สเย=นอน + อล = กุส + ลฺ เณเน=ตัด + อ) กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สลยตี จลยตี กมฺเบตี วิทฺธเสตีติ กุสลํ
ชื่อว่ากุสละ เพราะทำให้บาปธรรมอันนำรังเกียจให้หวั่นไหว (กุ + สล จลเน=หวั่นไหว + อ) กุจฺฉิต
อปายทวารํ สลนฺติ สํวรฺนตี ปิทฺหนฺตี สารโว เอเตนาติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะเครื่องปิดประตูอบายที่
นำรังเกียจของคนดี (กุ + สล สํวรฺเน=สํรวม-ระวัง-ป้องกัน-ปิด + อ) กุ ปาปิ สาทิ ตนฺ กโรตีติ กุส
ถาณํ เตน ลาทพฺพํ คเหตุพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะถือเอาได้ด้วยปัญญาที่ทำให้บาป
เบาบาง กุจฺฉิตานํ วา สานฺโต ตนฺกรณฺโต กุสํ, ถาณํ. เตน กุเสน ลาทพฺพา คเหตุพฺพา ปวตฺเตตพฺพาติ กุ
สลา. ชื่อว่ากุสละ เพราะทำอกุศลอันน่าเกลียดให้เบาบางด้วยปัญญานั้น (กุส + ลา อาทาเน=ถือเอา +
อ) กุโส วิย ปาปธมฺเม ลุณาตีติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะตัดบาปธรรมได้เหมือนหย้าคา ยถา วา กุสา
อุภยภาคคตฺ หตฺถปฺปเทสํ ลุณฺนตี, เอวมิเมปิ อุปฺปนฺนानุปฺปนฺนภาเวณ อุภยภาคคตฺ สงฺกิลฺลสฺส กุสลํ ลุณฺนตี
ตสฺมา กุสา วิย ลุณฺนตีติ กุสลา อิกนฺยหนึ่ง หย้าคาย่อมบาปที่ส่วนมือทั้ง ๒ ข้าง ฉันฺโต กรรมเหล่านี้
ย่อมตัดอกุศลกรรมที่เป็นไปพร้อมกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย คือที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้น ฉันฺนํ, เหตุนี้
กรรมที่ตัดอกุศลเหมือนกับหย้าคา จึงชื่อว่ากุสละ (กุส + ลฺ เณเน=ตัด + อ)

^{๓๔๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๒๑/๓๐๒.

^{๓๔๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๐/๑๖๗.

อุทาหรณ์: เอรุ วิหระมาตาปี อโหระตมตนะทีโต ภาวยั กุสลั ฌมม^{๓๔๘} ภิกษุมีความเพียรอยู่
อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดคืนและวัน ชื่อว่าบำเพ็ญกุศลธรรม

อารทวิริโย วิหระติ อกุสลาณั ฌมมานั ปหานาย กุสลาณั ฌมมานั อุปสมปทาย ฌามวา
ทพหปรกโม อนิกขิตตธโร กุสเลสุ ฌมเมสุ^{๓๔๙} เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศล
ธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๒. สุกต แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี

รูปวิเคราะห์: สุขิ กโรตตีติ สุกตัม กรรมชื่อว่าสุกตะ เพราะทำให้มีความสุข โสภณั กรณ-
มสสาติ สุกตัม ชื่อว่าสุกตะ เพราะทำให้ดีงาม (สุ + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: กตถจ กมมึ สุกตัม ภาเวย^{๓๕๐} กรรมที่ทำแล้ว เป็นบุญ
สุกตผลวิปากมโนภุสิ^{๓๕๑} มหาบุรุษเสวยวิบากอันเป็นผลบุญแล้ว

๓. สุกก แปลว่า บุญ, กุศล, ธรรมชา

รูปวิเคราะห์: สุขิ กโรตตีติ สุกกัม กรรมชื่อว่าสุกกะ เพราะทำความสุขให้ (สุ + กร กรณ=
ทำ + กวิ)

อุทาหรณ์: กมมึ สุกกั สุกกวิปากั กมมึ กณหสุกกั กณหสุกกวิปากั^{๓๕๒} กรรมชา มีวิบาก
ชา กรรมทั้งดำทั้งชา มีวิบากทั้งดำทั้งชา

๔. ปุณณ แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี

รูปวิเคราะห์: ปุณาตตีติ ปุณณัม กรรมชื่อว่าปุณณะ เพราะชำระคนผู้ทำให้สะอาด อดตโน
การกั ฌนั อดตสนตนาณั วา ยตถ สยั อุปปนณั ตั สนตนาณั ปุณาติ โสเธตตีติ ปุณณัม ชื่อว่าปุณณะ เพราะ
ชำระคนผู้ทำหรือสันดานที่เกิดในตนให้สะอาด ฌนั อดตการั ปุณาตตีติ ปุณณัม ชื่อว่าปุณณะ เพราะชำระ
คนผู้ทำให้สะอาด อเสสิ อปุณณัม ปุณาตตีติ ปุณณัม ชื่อว่าปุณณะ เพราะขจัดบาปให้หมดไปไม่เหลือ (ปุ
ปนเน=ชำระ-ทำให้หมดจด-สะอาด + นา + ณย) ปรี ปุชชภวั ฌเนตตีติ ปุณณัม ชื่อว่าปุณณะ เพราะ
ก่อให้เกิดภพที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง (ปุชช + ฌน ฌนเน=เกิด + ณย) สทา ปุชิตั เนตตีติ ปุณณัม ชื่อว่า
ปุณณะ เพราะนำความนำบุญมาให้ตลอดกาลทุกเมื่อ (ปุชิต + นิ ปาปุณเน=นำไป + ณย)

อุทาหรณ์: ททโต ปุณณัม ปวฑฒติ^{๓๕๓} บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้

๕. ฌมม แปลว่า ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล

รูปวิเคราะห์: ฌรติ สพพนติ ฌมมึ กรรมชื่อว่าฌัมมะ เพราะทรงไว้ซึ่งความดี (บุญ) ทุก
อย่าง (ฌร ฌาณ=ทรงไว้ + ฌมม) อปาเยสวปตมานเ อธิคตมคคาทีเก สตเต ฌาเรติ, ฌรณติ เตนาติ วา,
สลกขณั ฌาเรติ, ปจเจยหิ ฌริยตีติ วา ฌมโม^{๓๕๔} ชื่อว่าฌัมมะ เพราะเป็นเครื่องป้องกันสัตว์ผู้บรรลุมรรค
เป็นต้น ไม่ให้ตกไปในอบาย หรือทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือถูกปัจจัยทรงไว้ อดตนาณั ฌาเรนเต อปา

^{๓๔๘} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๗/๔๕.

^{๓๔๙} อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๑/๑๒.

^{๓๕๐} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๓.

^{๓๕๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๐๘/๑๓๐.

^{๓๕๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๓๕๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๙๗/๑๒๐.

^{๓๕๔} ปทรูปสิทธิ ๕๘๘/๔๒๙.

เย วฏฏทุกเข จ อปตมานเ กตวา ชาเรตีติ ฌมโม, ปริยตยาที^{๓๕๕} ชื่อว่าอัมมะ เพราะทรงตน (ผู้มีธรรม) ไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกข์ในวัฏฏะ คือปริยัตติธรรมเป็นต้น ฌมโมติ อเนกวิเธสุ ฌมเมสุ โลกุตตโร อูปาทีโต สจฉิกโต จ, จตุสุ อปาเยสุ สัสสาเร วา สตเต อปตมานเ ชาเรตีติ ฌมโม. อถวา โสตาปนนาทีท อริเยที ชาริยตี น ปุณฺณชเนทีติ ฌมโม. จตุฏมิโก ปน สกลกขณฺ์ ชาเรตีติ ฌมโม, กกขพตตาทินา ผุสนาทินา สนตือาทินา สกสกภาเวน ปณฺฑิตเทที ชาริยตี สลลกขียตีตีปี ฌมโม. เตปีฏโก ปน ปาฬิมโม, สกตถปรตถาทิเถเท อตเถ ชาเรตีติ ฌมโม. เกจิจ ทุ วิฑู “ปาปก อกุสเล ฌมเม ฌุนาติ กมปตี วิฑูเสตีติ ฌมโม^{๓๕๖}” คำว่า ฌมม หมายถึง โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและทำให้แจ้งในธรรมมีอเนกประการ มี ว่า ชื่อว่าอัมมะ เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร, ชื่อว่าอัมมะ เพราะพระ อริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นทรงไว้ มิใช่ปุณฺณชนทรงไว้, ส่วนธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ทรงไว้ซึ่งลักษณะ ของตน ก็ชื่อว่าอัมมะ, ชื่อว่าอัมมะ เพราะเป็นธรรมที่บัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบ สัมผัส และสงบ, ส่วนพระบาลีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าอัมมะ เพราะรักษาไว้ซึ่งพระพุทธรูป, เพราะทรงไว้ซึ่งประโยชน์ต่างกัน มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน เป็นต้น, ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่าอัมมะ เพราะกำจัดบาปอกุศล

อุทาหรณ์: มยฺ ปาณาติปาตา วิรเมยยาม อิทิ กุสลํ ฌมฺมํ สมายาย วตเตยยาม^{๓๕๗} พวก เราคควรงดเว้นจากปาณาติบาต ควรสมานานประพฤติกุศลธรรมนี้

๖. สุจริต แปลว่า บุญ, กุศล, ความสุจริต, กรรมดี

รูปวิเคราะห์: สุนฺทรํ จรณฺ์ จริตมสฺสาตี สุจริตํ กรรมชื่อว่าสุจริตเต เพราะมีการประพฤติดี (สุ + จร จรณ=ประพฤติ + อี + ต)

อุทาหรณ์: โส กาเยน สุจริตํ จริตวา วาจาเยน สุจริตํ จริตวา มนสา สุจริตํ จริตวา กายสฺส เกทา ปรมมรณา สุกตี สุกคํ โลกํ อูปปชเชยเย เทวานํ ตาวตีสานํ สหพยตี^{๓๕๘} เขาประพฤติกายสุจริต วลีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายไปจะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จะพึงไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ เตน โส สุจริเตน สคคคมมาลี^{๓๕๙} มหาบุรุษได้เสด็จไปสู่สวรรค์ เพราะกรรมที่เป็นบุญนั้น

๒.๑๕ โลกนี้, ภาพปัจจุบัน, ชาตินี้ ๓ ศัพท์

๒๖. **สนทิจฺจิก’มโถ ปาร-** **โลกิโก สมปรายิก;**
ตทกาลี ตุ ตทาทวํ โจ- **ตตรกาลโถ ตุ อายติ.** (๘๖)

มีศัพท์ว่า ทิฏฐธมมิก, อิโโลกิก และ สนทิจฺจิก

๑. ทิฏฐธมมิก แปลว่า โลกนี้, ภาพปัจจุบัน, ชาตินี้

รูปวิเคราะห์: ทิฏฐธมโม นาม ปจจกขออตตภาโว ตตถ นิพพตฺตํ ทิฏฐธมมิกํ ชื่อว่าทิฏฐธมมิกะ เพราะเกิดขึ้นในอรรถภาพที่ปรากฏอยู่ ทิฏฐโ จ โส ฌมโม จาตี ทิฏฐธมโม ปจจกขภูโต อตตภาโว ตี อตโถ ทิฏฐธมเม ปวตตํ ทิฏฐธมมิกํ ชื่อว่าทิฏฐธมมิกะ เพราะเป็นอรรถภาพประจักษ์อยู่ที่บุคคลเห็น และกำหนดไว้ (ทิฏฐธมม + อิก)

^{๓๕๕} โม.ค.๗/๑๓๖.

^{๓๕๖} นีตี.ชาตุ.๓๓๖-๓๓๗.

^{๓๕๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๕/๖๓.

^{๓๕๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๑๒/๑๘๗.

^{๓๕๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๐๘/๑๓๐.

อุทาหรณ์: กิณฺณ โข อหํ พรหมานํ สนงฺกุมารํ ปุจฺเจยฺยํ ทิฏฺฐชฺมมิกํ วา อตฺถํ สมฺปรายิกํ วา^{๓๖๐} เราควรถวามประโยชน์ในปัจจุบันหรือประโยชน์ในอนาคตกับสนงฺกุมารพรหมอย่างไหนหนอ

น โว อหํ จุณฺท ทิฏฺฐชฺมมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ฌมฺมํ เทเสมิ น ปนาหํ จุณฺท สมฺปรายิกานํเยว อาสวานํ ปฏิฆาตาย ฌมฺมํ เทเสมิ^{๓๖๑} จุนฺท เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบันเท่านั้นก็หามิได้ และแสดงธรรมเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคตเท่านั้นก็หามิได้

๒. อิหโลกิก แปลว่า โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้

รูปวิเคราะห์: อิห โลก ชาตํ อิหโลกิกํ ชื่อว่าอิหโลกิกะ เพราะเกิดแล้วในโลกนี้ (อิหโลก + ฌิก)

๓. สนฺทิสฺสจฺจิก แปลว่า โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้, สิ่งที่เห็นเอง

รูปวิเคราะห์: สนฺทิสฺสจฺจ ปจฺจกฺเข อตฺตภาเว ชาตํ สนฺทิสฺสจฺจิกํ ชื่อว่าสนฺทิสฺสจฺจิกะ เพราะเกิดขึ้นในอรรถภาพที่เห็นปรากฏอยู่ (สนฺทิสฺส + ฌิก)

อุทาหรณ์: กิตฺตาวตฺตา นฺ โข โภ โคตฺม สนฺทิสฺสจฺจิกํ นิพพานํ โหติ อกาลิกํ เอหิปสฺสสิกํ โอปนยิกํ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพํ วิญญูหิ^{๓๖๒} ข้าแต่ท่านพระโคตม ด้วยเหตุเพียงไรหนอ พระนิพพานจึงชื่อว่า เป็นสภาวะธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

๒.๑๖ โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ปรโลกิก และ สมปรายิก

๑. ปรโลกิก แปลว่า โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ, ภายหน้า

รูปวิเคราะห์: ปรโลก ชาตํ ปรโลกิกํ ชื่อว่าปรโลกิกะ เพราะจะเกิดขึ้นในโลกหน้า (ปรโลก + ฌิก)

๒. สมปรายิก แปลว่า โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติน้ำ, ภายหน้า

รูปวิเคราะห์: สมปราย ชาตํ สมปรายิกํ ชื่อว่าสมปรายิกะ เพราะจะเกิดขึ้นในโลกหน้า (สมปราย + ฌิก)

อุทาหรณ์: ทิฏฺฐชฺมมิกานํ เจวาทํ จุณฺท อาสวานํ สํวราย ฌมฺมํ เทเสมิ สมฺปรายิกานํ จ อาสวานํ ปฏิฆาตาย จุนฺท แต่เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบันและเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต^{๓๖๓}

โหติ อุตฺราโส โหติ ฌมฺมิตตฺตํ โหติ สมฺปรายิกํ มรณภยํ^{๓๖๔} ย่อมสะดุ้ง หวาดหวั่น กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า

^{๓๖๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๑๘/๒๐๕.

^{๓๖๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๘๒/๑๑๒.

^{๓๖๒} อง.ตฺก.(บาลี) ๒๐/๕๖/๑๕๔.

^{๓๖๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๘๒/๑๑๒.

^{๓๖๔} ส.ม.(บาลี) ๑๘/๑๐๒๓/๓๓๕.

๒.๑๗ ขณะนั้น, เวลานั้น ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ตกกาล และ ตทาทว

๑. ตกกาล แปลว่า ขณะนั้น, เวลานั้น

รูปวิเคราะห์: ตสฺมีเยว กาลเ ชาตํ นาสนฺนกาลาที่สูติ ตกกาลํ ชื่อว่าตักกาละ เพราะเกิดขึ้นในเวลานั้น มิใช่เกิดในเวลาใกล้เคียงเป็นต้น (ต + กาล)

๒. ตทาทว, ตทาทต แปลว่า ขณะนั้น, เวลานั้น

รูปวิเคราะห์: ตทา ตสฺมีเยว กาลเ ชาตํ ตทาทวํ, ตทาทตํ ชื่อว่าตทาทวะ และตทาทตะ เพราะเกิดขึ้นในเวลานั้นเช่นกัน (ตทา + ตว,ตต)

๒.๑๘ กาลข้างหน้า ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า อุตตรกาล และ आयติ

๑. อุตตรกาล แปลว่า กาลข้างหน้า, กาลต่อไป

รูปวิเคราะห์: อุตตรกาโล ปจฺฉิมो กาลो ชื่อว่าอุตตรกาละ เป็นกาลภายหลัง (อุตตร + กาล)

อุทาหรณ์: อรหตฺตผลูปตฺติโต อุตตรกาลเ อิกฺษานิกฺษาที่สุ ตาทิลกฺขนูปตฺตสฺส ชีนาสวสฺส ปจฺจเวกฺขนญาณํ อุปฺปชฺชติ^{๓๖๕} ในเวลาต่อจากการบรรลุอรหัตผล ปัจจเวกขนญาณ จะเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ ผู้ถึงลักษณะของผู้คงที่ในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณเป็นต้น

๒. आयติ แปลว่า กาลข้างหน้า, กาลต่อไป, ต่อไป

รูปวิเคราะห์: อาคมิสฺสตีติ आयติ ชื่อว่าอายติ เพราะเป็นกาลที่จะมาถึง (อา + อิ คติมิหิ =ไป-ถึง-บรรลุ + ติ)

อุทาหรณ์: ยโต จ โข ตวํ มหาราช อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรสิ ตนฺเต มยํ ปฏิกคณฺหา มุชฺชติ เหาสา มหาราช อริยสฺส วินยเ โย อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ आयตี สํวรํ อาปชฺชติ^{๓๖๖} มหาบพิตร แต่พระองค์ทรงเห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วทรงสารภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น อาตมภาพขอรับทราบความผิดนั้นของพระองค์ ก็ผู้ที่เห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพออกมาตามความเป็นจริง รับว่าจะสำรวมต่อไป วิธีนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยเจ้า

ตํ โส มคฺคกาวนา ย ปหฺนิกิเลเส ปจฺจเวกฺชิตฺวา กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ आयตี อุปฺปฏิสฺสนฺธิกัว โหตีติ ชานนฺโต ปชานาติ^{๓๖๗} ภิกษุนั้นพิจารณากิเลสที่ตนละได้ด้วยมรรคภาวนา เมื่อรู้ว่าการกรรมแม้ยังมีอยู่ ก็ไม่ทำปฏิสนธิต่อไป เพราะไม่มีกิเลส ดังนี้ ชื่อว่าย่อมรู้ชัดซึ่งชาตินั้น

สงฺขารานญจ आयติภาวสฺส จ อนฺตเร เอโก สฺนฺธิ^{๓๖๘} ระหว่างสังขารกับภพต่อไป เป็นสนธิ

หนึ่ง

^{๓๖๕} ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๖๒/๒๓๘.

^{๓๖๖} ที.สี.(บาลี) ๘/๒๕๑/๘๖.

^{๓๖๗} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^{๓๖๘} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๖๔/๑๐๓.

๒.๑๙ ความยินดี, ความร่าเริง ๑๓ ศัพท์

๒๗.	หาโส'ตตมนตา ปิติ อานนโท ปมฺหา'โมโท	วิตติ ตฺภูจฺ จ นาริย; สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท. (๘๗)
๒๘.	ปาโมชฺช จ ปโมโท'ถ ภทฺทํ เสยโย สุภํ เขมํ	สุขํ สาทํ จ ผาสว'ถ; กลฺยาณํ มงฺคลํ ลิวํ. (๘๘)

มีศัพท์ว่า หาส, อตตมนตา, ปิติ, วิตติ, ตฺภูจฺ, อานนท, ปมฺหา, อาโมท, สนฺโตส, นนฺทิ, สมฺมท, ปาโมชช และ ปโมท

๑. **หาส** แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ

รูปวิเคราะห์: หสตี เยนาคี หาโส ชื่อว่าหาสะ เพราะเหตุแห่งความยินดี (หส หาส=รื่น
เริง-ร่าเริง + ณ)

อุทาหรณ์: โโก นุ หาโส กิमानนฺโท นิจจํ ปชฺชลิเต สติ^{๒๖๙} เมื่อโลกสันนิวาส อันไฟลุก
โพลงอยู่เป็นนิตย์ พวกเธอยังจะร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ

ตํ เม คิริ สุนฺนตสสหาโส เม วิบุโล อหุ อุตฺทคฺคจิตฺโต สุมฺโน อภิสฺสี ตทา อหิ^{๓๗๐} เมื่อ
ข้าพเจ้าฟังพระดำรัสนั้น มีความพระราชร่าเริงมาก คราวนั้นข้าพเจ้ามีใจยินดีเบิกบานรับพระดำรัส

๒. **อตตมนตา** แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความมีใจเป็นของตน, ความสบายใจ

วิเคราะห์: อตตา มโน ยสฺสาตี อตตมโน ชื่อว่าออตตมนะ เพราะเป็นผู้มีใจเป็นของตน
ทฺภูจฺสส หิ มโน อตตา นาม น โหติ, ตสฺส ภาโว อตตมนตา, ปาโมชฺช เพราะว่ามีใจเสียแล้ว ย่อมไม่มี
ใจเป็นของตน ชื่อว่าออตตมนตา เพราะความเป็นผู้มีใจเป็นของตน คือความปราโมทย์ใจ (อตตมน+ตา)

อุทาหรณ์: อตตมนตฺถจ อนตตมนตฺถจ ตฺทุภยํ อภินิวชฺเชตฺวา อุเปกฺขโก วิหฺรติ สโต
สมฺปชาโน^{๓๗๑} ตถาคตวันความยินดีและความไม่ยินดีทั้ง ๒ อย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้วางเฉย มีสติ
สัมปชัญญะอยู่

ยทา ปน มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สุนฺนาม มคฺเชหิ กาสีสุ จาริกํ ปกฺกนฺโตติ โหติ โน ตสฺมี สมฺเย
อตตมนตา โหติ โสมนสฺสํ อาสนฺเน โน ภควาตี^{๓๗๒} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง เมื่อใด ข้าพระองค์
ทั้งหลาย ได้ทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้เสด็จจาริกจากแคว้นมคธมาแคว้นกาสีแล้ว เมื่อนั้น ข้า
พระองค์ทั้งหลายก็ตั้งใจและปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้อยู่ใกล้เราทั้งหลาย

๓. **ปิติ** แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ปิติ

รูปวิเคราะห์: ปีเณติ ตปฺเปตีติ ปิติ ชื่อว่าปิติ เพราะยินดี (ปี ตปฺเปเน=อิมใจ + ติ)

อุทาหรณ์: ตสฺสา เม ตทฺนุสฺสรนฺติยา ปามุชฺชํ ชายิสฺสติ ปมฺทิตาย ปิติ ชายิสฺสติ ปิติมนาย
กาโย ปสฺสมภิสฺสติ ปสฺสทฺธกฺกายา สุขํ เวทยิสฺสามิ สุขินิยา จิตฺตํ สมาริยิสฺสติ^{๓๗๓} เมื่อหม่อมฉันระลึกถึง
บุญคุณนั้นก็เกิดความปลื้มใจ เมื่อหม่อมฉันปลื้มใจก็จะเกิดอิมใจ เมื่ออิมใจ ภายจะสงบ หม่อมฉันมี
กายสงบจะมีความสุข จิตของผู้มีความสุขจะตั้งมั่น

^{๒๖๙} ชุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๑๔๖/๔๓.

^{๓๗๐} ชุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๑๘๘/๑๓๓.

^{๓๗๑} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๓๑๑/๒๘๕.

^{๓๗๒} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๐๒/๓๐๒.

^{๓๗๓} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๕๑/๑๕๖.

เตปิ ตตถ โหนติ มโนมยา ปีติภกขา สยมภา อนตลิกขจรา สุภฏฐายิโน จิรั ทิมมทานัน
ติฏฐนติ^{๓๗๔} แม้สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจาก
ร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

๔. วิตติ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: วินทติ สุขิ เอตายาติ วิตติ ชื่อว่าวิตติ เพราะเป็นเหตุให้มีความสุข (วิท
ลาภ=ได้ + ติ)

อุทาหรณ์: ภาตินี ปุพเพเตตานิ ทิฏฐเฐ ฆมเม จ ชีวิตัง สมณานัง พราหมณานัง เทเวตานุญ
ปนุทิตโต วิตติสยชนโน โหติ ฆมเมน ฆรรมาวสี^{๓๗๕} ฤๅบุตรผู้เป็นบัณฑิตเมื่ออยู่ครองโดยธรรม ทำความ
ยินดีให้เกิดขึ้นแก่ญาติทั้งที่ล่วงลับไปแล้วและที่ยังมีชีวิตอยู่ แก่สมณพราหมณ์และเทวดา

ปีตติ ยา ปญจกามคุณปฏิสยญุตตา ปีติ ปามุชชัง อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตติ
ตุฏฐิ โอทคยั อตตมนตา อภิปุรณตา จิตตสสุ^{๓๗๖} คำว่า ปีติ คือ ความอímเอิบ ความปราโมทย์ ความ
เบิกบาน ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความมีใจสูง ความมีใจเข้ม
ขึ้น ความเต็มใจ ที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

๕. ตุฏฐิ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ

รูปวิเคราะห์: โตสนัง ตุฏฐิ ความยินดี ชื่อว่าตุฏฐิ ตุสสนติ เอตายาติ ตุฏฐิ ชื่อว่าตุฏฐิ
เพราะเหตุแห่งความยินดี (ตุส ปีติมहि=เอímเอิบ-ยินดี + ติ)

อุทาหรณ์: ตุฏฐิ โหติ สุขาวหา ทูลลภา ภควา ยทิทัง ตุฏฐิ^{๓๗๗} ความยินดี ย่อมนำสุขมาให้
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สิ่งที่ได้ยากนี้ คือ ความยินดี (สันโดษ)

๖. อานนุท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: อาภุโส นนุทยตติ อานนุโท ชื่อว่าอานนุท เพราะเป็นสิ่งที่บุคคลยินดีเนื่อง
ๆ (อา + นนุท ตุฏฐินนุเท=อímใจ, ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: โโก นุ หาโส กิमानนุโท นิจจัน ปชชลิเต สติ^{๓๗๘} เมื่อโลกสันนิวาส อันไฟลูก
โพลงอยู่เป็นนิตย์ พวกเธอยังจะร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ

อานนุทนุติ เอเตนาติ อานนุโท ปีติยา เอตัง อธิวจัน^{๓๗๙} คำว่า อานนุโท มีวิเคราะห์ว่า
เหตุมายินดีแห่งใจ คำนี้เป็นชื่อของปีติ

๗. ปมุท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: ปมุทนุเต เอเตนาติ ปมุโท ชื่อว่าปมุทะ เพราะเป็นเหตุแห่งความร่าเริง (ป
+ มุท หาเส=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: ตสสา เม ตทนุสสรนุติยา ปามุชชัง ชายิสสติ ปมุทิตาย ปีติ ชายิสสติ ปีติมนาย

^{๓๗๔} ที.สี.(บาลี) ๘/๔๑/๑๘.

^{๓๗๕} อง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๕๘/๓๒.

^{๓๗๖} ขุ.ม.(บาลี) ๒๘/๑/๒.

^{๓๗๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๗/๕๕.

^{๓๗๘} ขุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๑๔๖/๔๓.

^{๓๗๙} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๖/๕๓.

กาโย ปสฺสมภิสฺสติ ปสฺสททกาเย สุขํ เวทยิสฺสามิ สุขินิยา จิตฺตํ สมานิยิสฺสติ^{๓๘๐} เมื่อหม่อมฉันระลึกถึงบุญกุศลนั้นก็เกิดความปลื้มใจ เมื่อหม่อมฉันปลื้มใจก็จะเกิดอิมใจ เมื่ออิมใจ ภายจะสงบ หม่อมฉันมีกายสงบจะมีความสุข จิตของผู้ความสุขจะตั้งมั่น

๘. อาโมท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: อาโมทหนเต อเนนาติ อาโมโท ชื่อว่าอาโมทะ เพราะเหตุแห่งความร่าเริง (อา + มุท หาส=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: สุภิกขวาโจ ปุริโส สพฺพภูตานุภมโปโก อาโมทมาโน ปกิเรติ เทถ เทถาติ ภาสติ^{๓๘๑} บุรุษผู้มีวาจาว่า ภิกษาคือ ผู้อ่อนเคราะห์สัตว์ทั่วหน้า มีใจยินดีประดุจไพรไทยธรรมกล่าวอยู่ ว่า จงให้ ๆ ดังนี้

๙. สนโตส แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความพอใจ, สันโดษ

รูปวิเคราะห์: สนตุสสนํ สนโตโส ความยินดี ชื่อว่าสันโตสะ (ส + ตส ตุญฺญิย=เอิบอิม-ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: ปจฺจยสนฺโตสวเสน สนตุญฺโฐ โหติ^{๓๘๒} เป็นผู้สันโดษด้วยความยินดีในปัจจุบัน เอตดาวตปิ จ สนโตสํ อกตวา อจาริเย ปยฺรุปาสิตวา วินิจฺฉโย เวทิตฺตฺโพ^{๓๘๓} แต่ไม่ควรทำความยินดีแม้ด้วยคำอธิบายเพียงเท่านั้น พึงเข้าไปหาอาจารย์ทั้งหลายแล้วทราบข้อวินิจฉัยแล

๑๐. นนฺทิ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: นนฺทํ นนฺทิ ความร่าเริง ชื่อว่านนฺทิ (นนฺท ตุญฺญินฺนเท=อิมใจ, ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: อถ โข อภิญญาตานิ อภิญญาตานิ โยธานํ เอตทโหสิ มยํ โข ยุทธาภินฺนฺทิโน คจฺฉนฺตา ปาปญจ กมฺมิ กโรม พหุญจ อปฺยุถิํ ปสฺวาม เกน นุ โข มยํ อฺุปาเยน ปาปา จ วิรเมยฺยาม กลฺยาณญจ กเรยฺยามาติ^{๓๘๔} ขณะนั้น พวกทหารที่มีชื่อเสียงต่างมีความปริวิตกว่า พวกเรายินดีในการรบ จะไปทำบาปกรรม และจะประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ด้วยอุบายอย่างไรหนอ พวกเราจะพึงเว้นจากกรรมชั่ว และทำกรรมดีได้เล่า

๑๑. สมฺมท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: สมฺมทํ สมฺมโท, สมฺมทา ความเบิกบาน ชื่อว่าสัมมทและสัมมทา (ส + มุท หาส=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: เสยฺยถาปิ อานนฺท คหปติสฺส วา คหปติปฺุตตสฺส วา มนฺยุถิํ โภชนํ ภูตฺตาวิสฺส ภตฺตสมฺมโท โหติ^{๓๘๕} เหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดี ผู้บริโภคโภชนะที่ชอบใจแล้วก็ย่อมยินดีในรสอาหาร ฉะนั้น

ภตฺตสมฺมทวิโนทนต์ถิํ สยิต^{๓๘๖} หลังแล้ว เพื่อจะบรรเทาความยินดีในอาหาร

^{๓๘๐} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๕๑/๑๕๖.

^{๓๘๑} ขุ.อติ.(บาลี) ๒๕/๗๕/๒๙๐.

^{๓๘๒} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๘/๒๐๕.

^{๓๘๓} วิ.อ. (บาลี) ๑/๙๔/๓๔๘.

^{๓๘๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๙๐/๑๐๗.

^{๓๘๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๖๘/๑๖๘.

^{๓๘๖} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๒/๑๑๙.

๑๒. ปาโมชช แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความเบิกบานใจ, ความปราโมทย์

รูปวิเคราะห์: ปโมทิตสส ปุคคสส จิตตสส วา ภาโว ปาโมชชช ชื่อว่าปาโมชชช เพราะบุคคลผู้ยินดีหรือจิตที่ยินดี ปกฏโจ โมโท ปโมโท, โสเยว ปาโมชชช ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ, ปโมทะ นั้นแหละ ชื่อว่าปาโมชชช (ป + มุท หาส=ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: โส ตโตนิทานํ ลเถถ ปาโมชชช อธิคฺจเฉยย โสมนสฺส^{๓๘๗} เพราะความไม่มีหีนนั้นเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจ และความสุขใจ

ตสสิเม ปญจ นีวรณ ปหิเน อตตนิ สมนุสฺสโต ปาโมชชช ชายติ ปมุทิตสส ปิติ ชายติ ปิติมนสฺส กาโย ปสฺสมภฺติ ปสฺสทฺธกาโย สุขํ ปฏิสฺสเวเทติ สุขิโน จิตฺตํ สมายิตฺติ^{๓๘๘} เมื่อภิกษุผู้นั้นพิจารณาเห็นนิวรณ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น

๑๓. ปโมท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: ปกฏโจ โมโท ปโมโท ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ (ป + มุท หาส=ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: อคฺคสฺส ทาตา เมธาวิ อคฺคธมฺมสมาหิตฺโต เทวภูโต มนุสฺโส วา อคฺคปฺตโต ปโมทติ^{๓๘๙} นักปราชญ์ผู้ตั้งมั่นในธรรมที่เลิศ ให้ท่านแก่ท่านผู้เลิศ เกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมถึงความเป็นผู้เลิศ บันเทิงอยู่

ภาวนาย ปุพฺเพนาปรํ วิเสสภาวทสฺสเนน จิตตสส ปโมททาปนวเสน สฺกุฏฺฐ ปหฺสเสสิ^{๓๙๐} พระพุทธเจ้าทรงให้ร่าเริงด้วยดี โดยทำจิตให้เบิกบาน ด้วยการแสดงภาวะแห่งภาวนามิคุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย

๒.๒๐ ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ ๓ ศัพท์

มีศัพท์ว่า สุข, สาท และ ผาสุ

๑. สุข แปลว่า ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ

รูปวิเคราะห์: สฺกุฏฺฐ ทุกฺขํ ขณตฺติ สุขํ ธรรมชฺชิวาสฺสชช เพราะขุดความทุกข์ได้ดี (สุ + ขนฺ อวทารณ=ผ่า-ขุด-เจาะ-เจาะลง-ทำลาย + กฺวิ) สุกฺรํ ขโมกาสทาตุเมสฺสชาติ สุขํ ชื่อว่าสุขช เพราะมีการให้โอกาสทำได้ง่าย (สุ + ข) สุขยตฺติติ สุขํ ยสฺสอุปฺขยติ ตํ สุขิตํ กโรตฺติติ อตฺถโธ ชื่อว่าสุขช เพราะทำชนที่มีตนเกิดขึ้นให้สุขสบาย (สุข ตกิริยาย=ทำให้มีความสุขนั้น-ทำให้เป็นสุขนั้น + อ) สฺกุฏฺฐ ทุกฺขํ ขาทตฺติติ สุขํ ชื่อว่าสุขช เพราะเคี้ยวกินความทุกข์ด้วยดี (สุ + ขาท ภกฺขเน=กิน + กฺวิ)

อุทาหรณ์: อหํ ทิ ทุคฺคตา ทุกฺขิตา น สุขํ ลภามิ มาสฺสเยว มํ สฺถนิสาโกเคน ภูณชฺชิสฺส^{๓๙๑} ลูกตกระกำลำบาก หาความสุขไม่ได้เลย พวกเขาเลี้ยงดูลูกในฐานหญิงสะใภ้เดือนเดียวเท่านั้น

สุโข วิเวโก ตฺถุจฺจสฺส^{๓๙๒} ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ

^{๓๘๗} ที.สี.(บาลี) ๘/๒๑๘/๗๓.

^{๓๘๘} ที.สี.(บาลี) ๘/๒๒๕/๗๔.

^{๓๘๙} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๔/๔๐.

^{๓๙๐} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๓/๒๕๗.

^{๓๙๑} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๒๕๗/๒๓๑.

^{๓๙๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕/๕.

๒. สาท แปลว่า ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ

รูปวิเคราะห์: สาทียติ อสสาทียตีติ สาทํ ความสุขชื่อว่าสาตะ เพราะบุคคลยินดี (สาท อสสาทเน=ยินดี-สบายใจ-เปล็ดเปล็นใจ + ต) สทณํ อารมณสส อสสาทณํ สาทํ ชื่อว่าสาตะ เพราะ ยินดีอารมณ์ (สท สทเน=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: กายิกํ สุขํ กายิกํ สาทํ กายสมผลสขํ สุขํ สาทํ เวหยิตํ อิหํ วุจจติ ภิกขเว สุขินทริย^{๓๙๓} ภิกขุทั้งหลาย ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกายสัมผัส นี้เรียกว่า สุขินทริย

อภิตติยา อาวุโส สติ อิหํ สุขํ ปาฏิกขัง คจจนโตปิ สุขํ สาทํ อธิคจจติ ฯเปฯ ภิกขุขมขม-คโตปิ สุขํ สาทํ อธิคจจติ อภิตติยา อาวุโส สติ อิหํ สุขํ ปาฏิกขัง ผู้มีอายุ เมื่อมีความยินดี สุขนี้เป็นอันพึงหวังได้ คือ บุคคลผู้มีความยินดี แม้เดินอยู่ ก็ประสบความสุขสำราญ ฯลฯ แม้ไปสู่ท่ามกลางภิกษุก็ประสบความสุขสำราญได้ ผู้มีอายุ เมื่อมีความยินดี สุขนี้เป็นอันพึงหวังได้

๓. ผาสุ แปลว่า ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ, ผาสุก

รูปวิเคราะห์: ผสสติ สนิยหตีติ ผาสุ สภาวะชื่อว่าผาสุ เพราะสบาย (ผส สนิเนเน=ติด-ชุ่มชื้น + ณ) ผสสติ พาทติ ทุกขนติ ผาสุ ชื่อว่าผาสุ เพราะเบียดเบียนความทุกข์ (ผส พาทเน=เบียดเบียน + อ)

อุทาหรณ์: เตนหิ ภิกขเว ภิกขุณํ สิกขาบทํ ปณญาเปสสามิ ทส อตถวเส ปฏิจจ สงฆ-สฎฐุตาย สงฆผาสุตาย^{๓๙๔} ภิกขุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความร่ำว่าดีแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

สมคโค หิ สงโฆ สมโมทมาโน อวิทมาโน เอกุทเทโส ผาสุวิหริติ^{๓๙๕} เพราะสงฆ์ ผู้พร้อมเพรียงกัน ประองตอง ไม่วิวาท มีอุทเทสเดียวกัน ย่อมอยู่ผาสุก

๒.๒๑ ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล ๗ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ภาท, เสยย, สุภ, เขม, กลยาณ, มงคล และ สิว

๑. ภาท แปลว่า ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล

รูปวิเคราะห์: ภาทตีติ ภาทํ ความดีชื่อว่าภัททะ เพราะเจริญ (ภาทิ กลยาณ=ดี-งาม + นิคคหิตาคม + อ)

อุทาหรณ์: สตีมโต สทา ภาท^{๓๙๖} ความเจริญย่อมมีแก่คนผู้มีสติทุกเมื่อ

ตํ เถรา ภิกขุ อาสเนน นิมนเตนติ เอหิ ภิกขุ โภ นามายํ ภิกขุ ภาทโก วตายํ ภิกขุ สพรหมจาริกาโม วตายํ ภิกขุ เอหิ ภิกขุ อิหํ อาสนํ นิสีทาหิติ^{๓๙๗} ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระพากันนิมนต์ให้เรอนั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษुरुปนีชื่อไร ช่างเจริญจริงหนอ ประรณนาแต่เพื่อนพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด

^{๓๙๓} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๕๐๗/๑๘๕.

^{๓๙๔} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๙/๒๖.

^{๓๙๕} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๔๑๑/๓๑๑.

^{๓๙๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๘/๒๕๐.

^{๓๙๗} ส.น.(บาลี) ๑๖/๑๕๑/๒๐๑.

๒. เสยย แปลว่า ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล

รูปวิเคราะห์: ปสตุถตตตา เสยโย ความดีชื่อว่าเสยยะ เพราะเป็นความประเสริฐสุด (ปสตุถ + อีย)

อุทาหรณ์: สติมโต สุเว เสยโย เวรา น ปริมัจจติ^{๓๙๘} ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย์ แต่คนมีสติยังไม่หลุดพ้นจากเวร

๓. สุก แปลว่า ความดี, ความงาม, ความประเสริฐ, มงคล

รูปวิเคราะห์: โสภตติ สุก ความดีชื่อว่าสุกะ เพราะงดงาม (สุก โสภณ=งาม + อ)

อุทาหรณ์: ยสมิ สมเย สุก วิโมกข์ อุปสมปชช วิหริติ สุกนเตวว ตสมิ สมเย สมป-
ขานาติ^{๓๙๙} ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าวิโมกข์อันประเสริฐอยู่ ย่อมรู้ชัดแต่สิ่งที่งามเท่านั้น

สหสยุตต์ หยวหาหนิ สุก อารุยหิมิ สนหนิ เนกจิตติ^{๔๐๐} ท่านขึ้นรถเทียมด้วยม้า ๑,๐๐๐ ตัวเป็นพาหนะ งามวิจิตรอเนกประการ

๔. เขม แปลว่า ความดี ความหมดจด มงคล

รูปวิเคราะห์: ขียเตตถ อสุภนติ เขม ธรรมชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งความไม่งาม อสุขิ เขเปตติ เขม ชื่อว่าเขมะ เพราะทำให้ความทุกข์สิ้นไป เขมนิ นิรูปททวกรณตยาติ เขโม ชื่อว่า เขมะ เพราะทำให้ไม่มีอันตราย (ขี ขเย=สิ้นไป + ม) ขียนติ เอตถ อุปททูปสคคาทโยติ เขโม ชื่อว่า เขมะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปัทวะและอุปสรรค (ขี ขเย=สิ้นไป + มน)

อุทาหรณ์: สุภูจิกา ภวิสสติ พุพภูจิกา ภวิสสติ สุกิกิ ภวิสสติ พุพภิกิ ภวิสสติ เขม
ภวิสสติ ภยิ ภวิสสติ^{๔๐๑} ฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความ
สงบร่มเย็น จะมีภัย

สมุหโต โข เม โภ โส ทุสสุขิล โภโต สวีธาน อาคम्म มหา จ เม ราสิโก เขมภูจिता
ชนปทา อกณฎกา อนุปปีหา มนุสสา มุทา โมทมานา อูเร ปุตเต นจเจเนตา อปารุตชมรา มถเเว วิหริติ
อิจฉามหิ พุราหมณ มหายถญญิ ยชิตุ อนุสาสตุ มิ ภวิ ยมม อสส ทิมรตต หิตาย สุขาย^{๔๐๒} ท่านผู้เจริญ
เราได้กำจัดเสี้ยนหนามคือโจรจนหมดสิ้นด้วยวิธีการของท่าน และได้มีกองราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่
บ้านเมืองอยู่ร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนต่างชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับ
ครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตูบ้าน เราปรารถนาจะบูชามหาภัย ขอท่านผู้เจริญโปรดแนะนำวิธี
บูชาภัยที่จะอำนวยประโยชน์สุขแก่เราตลอดกาลนาน

๕. กลยาณ แปลว่า ความดี, ความงาม, มงคล, ไพเราะ

รูปวิเคราะห์: กลย นิโรคิ อนติ คจจตติ กลยาณิ ความดีชื่อว่ากัลยาณะ เพราะถึงความ
ปราศจากโรค กลยิ หิติ อนยติ ปาปยตติ กลยาณิ ชื่อว่ากัลยาณะ เพราะให้ถึงประโยชน์แก่กุล (กลย
+ อน คมน=ไป-ถึง-บรรลุ + ณ)

^{๓๙๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๘/๒๕๐.

^{๓๙๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๗/๒๙.

^{๔๐๐} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๐๑๕/๑๐๙.

^{๔๐๑} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๕/๑๑.

^{๔๐๒} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๓๘/๑๓๖.

อุทาหรณ์: อธิ ฆนเต เอกจโจ สจโจ จสส สหโร จ น จ กุหโก น จ ลปโก น จ เนมิตติโก น จ นิปเปสิโก น จ ลาเภณ ลากั นิชิตีสนโก อินทริเยสุ คุตตทวารโร โภขเนสฺ มตตถญญ สมการี ชาคริยานุโยคมนุญตโต อตนะทิตโต อารทฐวีริโย ฉายี สติมา กลยาณปฏิภาโน คติมา ธิติมา มติมา น จ กามเสสุ คิโทโร สโต จ นิปโก จ^{๔๐๓} บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่พูดหลอกลวง ไม่พูดบ้อยอ ไม่ทำนิมิต ไม่พูดบิบบังคับ ไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ คัมครองทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค ทำพอเหมาะพอดี ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ ไม่เกียจคร้านปรารถนาความเพียร เฟื่องฉาน มีสติ พุดมีปฏิภาณดี มีคติ มีปัญญาทรงจำ มีความรู้ ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญาเครื่องรักษาตน

๖. มงคล แปลว่า ความดี, มงคล

รูปวิเคราะห์: มงคลติ ธณฺณนฺติ มงคลํ ความดีชื่อว่ามงคล เพราะเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ (มคิ คตยตเถ=ไป-ถึง-บรรลุ + นิคคหิตาคม + อล) มงฺคนฺติ สตฺตา เอเตน สุทฺธิ คจฺจนฺตฺติ มงคลํ ชื่อว่ามงคล เพราะเป็นเหตุให้เหล่าสัตว์ถึงความบริสุทธิ์ มงฺคํ ปาปํ ลุณาติ ฉินฺทตฺติ มงคลํ ชื่อว่ามงคล เพราะเป็นเหตุตัดบาปที่ทำให้สัตว์ไปอบาย (มงฺค + ลุ เชนเน=ตัด + อ)

อุทาหรณ์: สุนกฺขตฺตํ สุขมฺงคฺลํ สุขปภาตํ สุขญฺจฺจิตฺตํ^{๔๐๔} เป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี ลูกขึ้นด้วยดี

มณฺี ปคฺคยห มงฺคลยํ สาธุ วิตตํ มโนรมํ เสลํ พยฺยชนสมฺปนฺนํ โก อิมํ มณฺิมชฺฉมคฺคา^{๔๐๕} แก้วมณีอันเป็นมงคล เป็นของดี เป็นเครื่องปลื้มใจ นำรื่นรมย์ใจ เกิดแต่หิน สมบูรณ์ด้วยลักษณะที่ท่านถืออยู่นี้ ใครให้มา

๗. สิว แปลว่า ความดี, มงคล, ประเสริฐ

รูปวิเคราะห์: สเมติ ทุกฺขนฺติ สิวํ ความดีชื่อว่าสิวะ เพราะระงับความทุกข์ได้ (สมฺ อุปสเม =เข้าไปสงบ-ระงับ + ว)

อุทาหรณ์: ปปฺปยุย สมโพธิมนุตฺตรํ สิวํ^{๔๐๖} บรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมประเสริฐสุดแล้ว

๒.๒๒ ความทุกข์, ความลำบาก ๖ ศัพท์

๒๙. ทุกฺขํ จ กสิริ กิจจํ นิโฆ จ พยสนํ อฆํ;
ทพฺเพ ตฺว ปาปปฺญณานิ ติสฺวา กิจจํ สุขาทิ จ. (๘๙)

มีศัพท์ว่า ทุกข, กสิริ, กิจจ นีฆ, พยสน และ อฆ

๑. ทุกข แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก

รูปวิเคราะห์: ทุกฺกํ ขมนเมตถาติ ทุกฺขํ ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นสภาวะที่อดทนได้ยาก (ทุ + ขมฺ ขนฺติยํ=อดทน-อดกลั้น + กฺวิ) กุจฺฉิตฺตํ ขิ สุขนฺติ ทุกฺขํ ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นความทุกข์ที่น่ารังเกียจ (กุจฺฉิตฺ + ข) ทฺวิธา จิตฺตํ ขณฺตฺติ ทุกฺขํ ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นอาการที่ขุดจิตเป็น ๒ อย่าง (ทฺวิ + ขนฺ อวทารณ=ผ่า-ขุด-เจาะ + กฺวิ) ทุกฺขยตฺติ ทุกฺขํ ยสฺสุปฺปชฺชติ ตํ ทุกฺขิตํ กโรตฺติ อตฺถิ ชื่อว่าทุกข์

^{๔๐๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๕๓/๙๒.

^{๔๐๔} อง.ตฺก.(บาลี) ๒๐/๑๕๖/๒๘๗.

^{๔๐๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๒๑/๒๐๙.

^{๔๐๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐๔/๒๑๘.

เพราะทำคนที่มีความสุขขึ้นให้เป็นทุกข์ (ทุกข์ ตักิริยาย=ทำให้มีความสุขทุกข์นั้น-ทำให้เป็นทุกข์นั้น + อ) สุกข์ สุข ขาพตีติ ทุกข์ ชื่อว่าทุกข์ เพราะเคี้ยวกินความสุขด้วยดี (ทุ + ขาพ ภกขเน=กิน + กวิ) สุกข์ สุข ขนตีติ ทุกข์ ชื่อว่าทุกข์ เพราะขุดความสุขได้ดี (ทุ + ขน อวทารณ=ผ่า-ขุด-เจาะ + กวิ) ทวิธา สุข ขนตีติ ทุกข์ ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นอาการที่ขุดความสุขเป็น ๒ อย่าง (ทวิ + ขน อวทารณ=ขุด-เจาะ + กวิ)

อุทาหรณ์: ตั ปกาเสสิ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มคต^{๔๐๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศสา มุกกัสังสิกเทศนานั้น คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

กตม ปนาวุโส ทุกข์ ขาตีปี ทุกขา ชราปี ทุกขา มรณมปี ทุกข์ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุ ปายาสาปี ทุกขา อปปีเยหิ สมปโยโค ทุกโข ปีเยหิ วิปโยโค ทุกโข ยมปิจฉ น ลภติ ตมปี ทุกข์^{๔๐๘} ท่านผู้มีอายุ ความทุกข์ เป็นอย่างไร คือ ขาตีเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสภะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจาก อารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

๒. กสิริ แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก

รูปวิเคราะห์: กสตี อปุณณติ กสิริ ความทุกข์ชื่อว่ากสิริ เพราะนำไปสู่สิ่งอันไม่ใช่บุญ (กส คมเน=ไป + อิริ) กุจฉิตนากาเรน เสตีติ กสิริ ชื่อว่ากสิริ เพราะนอนเนื่องอยู่โดยอาการที่น่า เกลียด (กุ + สี สเย=นอน + อิริ) กสิยติ ทุกเขน คมียตีติ กสิริ ชื่อว่ากสิริ เพราะผ่านพ้นไปด้วยความ ลำบาก (กส คมเน=ไป + อิริ)

อุทาหรณ์: เอรูปิยา กลาย น นิคามลาภี โหติ กิจฉลาภี กสิริลาภี^{๔๐๙} ภิกษุผู้เป็นเสขะ ไม่ได้กถาตามความปรารถนาอย่างนั้น ได้โดยยาก ได้โดยลำบาก

สเจ ปนายี พยคฆปชช กุลปุตโต มหาโย สมานิ กสิริ ชีวิกิ กปเปติ ตสส ภวนติ วัตตาโร อเชฏฐมรณิ กุลปุตโต มริสสตีติ^{๔๑๐} พยคฆปชช ถ้ากุลบุตรนี้ มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างลำบาก ก็ จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ

๓. กิจฉ แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก

รูปวิเคราะห์: กิริติ สุขนติ กิจฉ ความทุกข์ชื่อว่ากิจฉ เพราะทำลายความสุขให้กระจาย ไป (กิริ วิกเขปวิริณสุ=ชั้ตไป, กระจายไป-เรียรายไป + ฉ) กตา ปุณณกรณฉฉา เยนาคิ กิจฉ ชื่อว่า กิจฉ เพราะเป็นเหตุให้ต้องการทำบุญ (ก + อิจฉา [อิสุ อิจฉากนตีสุ=ปรารถนา-อยากได้, ยินดี-รัก ไคร้ + อ + อา] + ฉ)

อุทาหรณ์: กิจฉโน มนุสสุปฏิลลาโก^{๔๑๑} การได้เป็นมนุษย์ เป็นสิ่งได้ยาก

๔. นิฆ แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก

รูปวิเคราะห์: นตถิ อธิคมนตรี อีหา เอตถาติ นิฆ ความทุกข์ชื่อนิฆ เพราะไม่มีความ พยายามเพื่อบรรลุมรรคผล (น + อีหา [อีห อุตสาเห=พยายาม + อ + อา] + ฉ) นิหนติ ปุณณิ หีสตีติ

^{๔๐๗} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๕๕/๑๔๙.

^{๔๐๘} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๙๑/๖๕.

^{๔๐๙} อง.ปณจก.(บาลี) ๒๒/๙๐/๑๐๘.

^{๔๑๐} อง.อฏฐก.(บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๕.

^{๔๑๑} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘๒/๔๙.

นีโฆ ชื่อว่านีฆะ เพราะเปียดเบียนความดี (นิ + หน หีสาย=เปียดเบียน + อ) ปุณณํ น หนติ น คจฉตติ
นีโฆ ชื่อว่านีฆะ เพราะไม่ไปสู่ความดีงาม (น + หน คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: ราโค นีโฆ โทโส นีโฆ โมโห นีโฆ โกโธ นีโฆ อุปนาโห นีโฆ ฯเปฯ สพพากุสลา
ภิสงขารา นีฆา ยสเสเต นีฆา ปหีนา สมุจฉินนา วุปสนตา ปฏิปุตสทธา อภพพุตตติกา ญาณคคินา
ททตมา โส วุจจติ อนีโฆ^{๔๑๒} ราคะเป็นทุกข์ โทสะ โมหะ โภระ อุปนาหะ เลฯ อกุสลาภิสังขารทุก
ประเภทเป็นทุกข์ ความทุกข์เหล่านี้ผู้ใดละได้แล้ว คื ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำ
ให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้นั้นตรัสเรียกว่า ไม่มีทุกข์

๕. พยสน แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก, พิณาศ, เสื่อม

รูปวิเคราะห์: วิรูปมสติ เยนาคิ พยสนํ ความทุกข์ชื่อว่าพยสนะ เพราะเป็นเหตุเสวย
ความแปรปรวน (วิ + อส ภกฺขเน=กิน + ยุ) วิสิฏฺฐํ อสติ เขเปตติ พยสนํ ชื่อว่าพยสนะ เพราะละทิ้ง
ความประเสริฐ (วิ + อส เขปน=ทิ้ง + ยุ)

อุทาหรณ์: ปญจ พยสนานิ ภาติพยสนํ โภคพยสนํ โรคพยสนํ สีสพยสนํ ทิฏฺฐิพยสนํ^{๔๑๓}
ความเสื่อมมี ๕ อย่างคือ ความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคสมบัติ ความเสื่อมคือโรค ความเสื่อมศีล
และความเสื่อมทิลุฐิ

๖. อฆ แปลว่า ความทุกข์, ความลำบาก

รูปวิเคราะห์: น หนติ ธณฺณนฺติ อฆํ ความทุกข์ชื่อว่าอฆะ เพราะไม่ถึงโฆคลาภ (น + หน
คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: อิทมายสมโต อานนทสส สุตวา มลลา จ มลลปุตตา จ มลลสุณิสสา จ มลล-
ปชาปติโย จ อฆาวินอ ทุมมนา เจโตทุกขสมปปีตา^{๔๑๔} พวกเจ้ามัลละ โอรส สุณิสสา และปชาปติของ
พวกเจ้ามัลละ พอสดับคำของท่านพระอานนทฺ์ ทรงเศร้าเสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยโทมนัส

๒.๒๓ ผลกรรมเก่า, วิบาก, โโชค ๕ ศัพท์

๓๐. **ภาคย์ นียติ ภาคโค จ** **ภาคเธยย์ วิธิ'ริโต;**
อโถ อุปตติ นิพพตติ **ชาติ ชนน'มฺพุกโว.** (๔๐)

มีศัพท์ว่า ภาคย, นียติ, ภาค, ภาคเธยย และ วิธิ

๑. ภาคย แปลว่า ผลกรรมเก่า, วิบาก, โโชค

รูปวิเคราะห์: อิกฺขณานิกฺขวิปากภาคโค เอตถ อตถิติ ภาคย์ กรรมชื่อว่าภาคยะ เพราะมีการ
จำแนกผลทั้งนำปรารถนาและไม่นำปรารถนา (ภาค + ญ)

อุทาหรณ์: อตถิ นุ ขวสส รชชํ กาคู ภาคย์^{๔๑๕} โโชคที่จะได้ราชสมบัติของพราหมณ์นี้มีอยู่
หรือหนอ

๒. นียติ แปลว่า ผลกรรมเก่า, วิบาก, โโชค

รูปวิเคราะห์: สุภาสุภผลํ เนตติ นียติ กรรมชื่อว่านียติ เพราะนำไปสู่ผลทั้งที่ดีและไม่ดี (นี
ทรณ=นำไป + ติ)

^{๔๑๒} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๗/๖๕.

^{๔๑๓} วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๕/๒๗๗.

^{๔๑๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๑/๑๓๐.

^{๔๑๕} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๔๑๔/๔๑๕.

อุทาหรณ์: นียตี นาติวตตาม เวลนตมิว สาคโร^{๔๑๖} พวกเราย่อมไม่ล่วงเลยกรรมทั้งดีและไม่ดี เหมือนสาครไม่ล้นฝั่งไป

สุขุ ฺว ยทิว ฺว ทุกุขุ นียตียา กิร ลพุกติ^{๔๑๗} ได้ทราบว่ สุขหรือทุกข์อันสัตว์ย่อมได้ด้วยผลกรรม

๓. ภาค แปลว่า ผลกรรมเก่า, โโชค

รูปวิเคราะห์: สุภาสุภผล ภาเชตตี ภาโค กรรมชื่อว่าภาคะ เพราะส่งผลทั้งดี และไม่ตีให้มากขึ้น (ภช ปุถกฺกรณ=จำแนก + ณ)

อุทาหรณ์: สมณนตรานุสิฏฺฐเจ ชรานิ อุปฺปชฺชิสฺสุ กุฎฺฐาคารา นิเวสนา วิภตฺตา ภาคโส มิตา^{๔๑๘} ในขณะที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้ตนเอง เรือนทั้งหลาย คือ ปราสาท และที่อยู่อาศัยอย่างอื่น ซึ่งถูกเนรมิตไว้ โดยผลบุญ ก็เกิดขึ้นมา

๔. ภาคเธยย แปลว่า ผลกรรมเก่า, โโชค

รูปวิเคราะห์: อิกฺุฐานิฏฺฐวิปากภาโค ธียตี เอตฺถาติ ภาคเธยฺย กรรมชื่อว่าภาคเธยยะ เพราะทรงไว้ซึ่งการจำแนกผลทั้งนำปรารถนาและไม่นำปรารถนา (ภาค + ธา ธารณ=ทรงไว้ + เธยย)

อุทาหรณ์: ภาคีติ ภาคเธยฺยวา^{๔๑๙} มีผลกรรมเก่า

๕. วิธิ แปลว่า ผลกรรมเก่า, โโชค

รูปวิเคราะห์: สุภาสุภผล วิธชาติติ วิธิ กรรมชื่อว่าวิธิ เพราะสร้างผลทั้งดีและไม่ดี (วิ + ธา ธารณ=ทรงไว้ + อิ)

อุทาหรณ์: วิปากวิธิ นามรูปเณ สงฺขิปิตฺวา นามรูปสงฺขารานํ อนฺตเร เอโก สนฺธิ^{๔๒๐} ท่านสงเคราะห์ผลคือวิปากเข้ากับนามรูป ระหว่างนามรูปกับสังขาร เป็นสนธิหนึ่ง

๒.๒๔ การเกิด, การอุปติ ๕ ศัพท์

มีศัพท์ว่า อุปฺปตฺติ, นิพฺพตฺติ, ชาติ, ชนฺน และ อุพฺภาว

๑. อุปฺปตฺติ แปลว่า การเกิด, การอุปติ

รูปวิเคราะห์: อุปฺปชฺชนํ อุปฺปตฺติ การเกิด ชื่อว่าอุปฺปตฺติ (อุ + ปท คติมฺหิ=ไป + ติ)

อุทาหรณ์: ตถา หิ นานาวชฺชน เปรณชฌานูปจारे นินฺรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺชินฺทริยสฺส ทํส-มกฺสาทิสฺมผลเสณ วา วิสฺมาสนฺนูปตาเปณ วา สียา อุปฺปตฺติ^{๔๒๑} จริงอย่างนั้น ทุกฺชินฺทริยแม้ดับแล้วในอุปจารแห่งปฐมฌานซึ่งมีอวชฺชนะต่าง ๆ กัน แต่พึงเกิดขึ้นได้อีก เพราะสัมผัสมีเหลือบและยุงเป็นต้น หรือเพราะความเดือดร้อนอันเกิดจากการนั่งไม่สม่ำเสมอ

สมมานาวมานารเห กุเล กมฺมวเสน อุปฺปตฺติ โหติ อญฺญาปิ หินฺนปฺปณฺตีตฺตา หินฺนปฺปณฺตีเต กมฺเม วิปฺจฺจมาเน โหติ^{๔๒๒} การเกิดย่อมมีในตระกูลอันควรแก่การนับถือและไม่นับถือ เพราะอำนาจ

^{๔๑๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๑๙๗/๒๕๐.

^{๔๑๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๒๑๕/๒๕๒.

^{๔๑๘} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๔๒๘/๒๐๐.

^{๔๑๙} วิสุทฺธิมหาฎีกา.(บาลี) ๑/๑๔๓/๒๙๙.

^{๔๒๐} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๖๔/๑๓๐.

^{๔๒๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๕๑.

^{๔๒๒} วิ.อ.(บาลี) ๑/๔๖๐/๓๑๖.

กรรม ความเลวและความประณีตแม้อื่น ๆ ย่อมมีในเมื่อกรรมเลวและประณีตให้ผล

๒. นิพพตติ แปลว่า การเกิด

รูปวิเคราะห์: นิปฺปชฺชนํ นิพพตติ การเกิด ชื่อว่านิพพตติ (นิ + ปท คติมฺหิ=ไป + ติ)

อุทาหรณ์: ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สุตตนิกาเย ชาตี สญฺชาตี โอภฺกนฺตี นิพพตติ
อภินิพพตติ ฆนฺธานํ ปาตุภาโว อายตฺตานํ ปฏฺฐาโก อยฺ วุจฺจติ ภิกฺขเว ชาตี^{๔๒๓} ภิกฺขุทั้งหลาย ความเกิด
ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งชั้นธ์ ความ
ได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาตี

๓. ชาตี แปลว่า การเกิด, ชาตี

รูปวิเคราะห์: ชนฺนํ ชาตี การเกิด ชื่อว่าชาตี (ชน ชนเน=เกิด + ติ)

อุทาหรณ์: กตฺมา จ ภิกฺขเว ชาตี^{๔๒๔} ภิกฺขุทั้งหลาย ก็ ชาตี เป็นอย่างไร

๔. ชนน แปลว่า การเกิด

รูปวิเคราะห์: ชนฺนํ การเกิด ชื่อว่าชนน (ชน ชนเน=เกิด + ยู)

อุทาหรณ์: สํเวคชนนตถาย สทฺธมฺมสฺส จ วุฑฺฒินฺยา อาตุรฺสสา ว เภสชฺชํ เอวํ พุฑฺฺเรน
เทสิตี^{๔๒๕} พระพุทธเจ้าทรงแสดงชั้นชณะนี้ไว้เพื่อให้เกิดความสังเวช และความเจริญแห่งพระสัทธรรม
เหมือนเภสัชสำหรับบรรงับความกระวนกระวาย

๕. อุพฺภว แปลว่า การเกิด

รูปวิเคราะห์: อุทฺธํ ภาวนํ อุพฺภโว การเกิดขึ้น ชื่อว่าอุพภวะ (อุ + ภู สุตตฺตายฺ=เกิด-เป็น +
ณ)

๒.๒๕ นิमित, เหตุ, ปัจจัย, เครื่องหมาย ๑๒ ศัพท์

๓๑. นิमितต์ การณ์ จานํ
นิทานํ ปภโว เหตุ

ปหฺ มึชฺ นินฺนรณํ;

สมภโว เสตุ ปจฺจโย. (๙๑)

มีศัพท์ว่า นิमितต์, การณ์, จาน, ปท, พึช, นินฺนรณ, นินทาน, ปภว, เหตุ, สมภว, เสตุ และ
ปจฺจโย

๑. นิमितต แปลว่า นิमित, เหตุ, ปัจจัย, เครื่องหมาย

รูปวิเคราะห์: อดตฺโน ผลํ นิมนฺนํ ติตติ นิमितต์ เหตุชื่อว่านิमितต เพราะให้ผลของตน
เกิดขึ้น (นิ + มา ปริมาณ=ปริมาณ-นับ-ซัง + ต) นิमितติ ปกฺขิปปิตติ เอตฺถ ผลํ ตททายตตฺวุดติตฺตายตี
นิमितต์ ชื่อว่านิमितต เพราะเป็นที่อันเขาใส่ผลไว้แล้ว เพื่อให้เป็นไปตามที่หวัง (นิ + มิ ปกฺขิปน=ใส่-
สอดแทรก-เพิ่ม + ต)

อุทาหรณ์: อถโข อายสมฺโต สุทินฺนสฺส ภาตทาสิ ตํ อภิทิสสิ กุมฺมาสิ อายสมฺโต
สุทินฺนสฺส ปตเต อากิรนฺตี ทตถานนฺจ ปาทานนฺจ สรສส จ นิमितต์ อคฺคฺเหล็ก^{๔๒๖} ขณะที่ทาสหญิงกำลัง
เกลี้ยขมกุมมาสค้ำคั่นลงบตร นางจำเค้ามือ เท้า และน้ำเสียงของท่านพระสุทินได้

^{๔๒๓} ส.น. (บาลี) ๑๖/๒/๓.

^{๔๒๔} ส.น. (บาลี) ๑๖/๒/๓.

^{๔๒๕} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๕/๒๗๓.

^{๔๒๖} วิ.มท. (บาลี) ๑/๓๑/๑๙.

อณฺณตโร ภิกขุ ทิวา ภณฺฑํ ปสฺสตีวา นิमितฺตํ อกาสิ^{๔๒๗} ภิกษุรูปหนึ่งพบสิ่งของตอนกลางวัน ได้ทำเครื่องหมายไว้

๒. การณ แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: กโรติ ผลนฺติ การณฺ เหตุชื่อว่าการณะ เพราะทำผล (กร กรณ=ทำ + ยุ)

อุทาหรณ์: อปี นุ เต ทนฺตาว ทนฺตการณํ คจฺเจยฺย ทนฺตาว ทนฺตภูมึ สมปาปุญฺเญยฺยุนฺติ^{๔๒๘}
สัตว์คู่หนึ่งที่ฝึกแล้วเท่านั้น ฟังถึงเหตุของสัตว์ที่ฝึกแล้ว ฟังบรรลุมิของสัตว์ที่ฝึกแล้ว มิใช่หรือ

๓. ฐาน แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: ติฏฺฐติ ผลเมตฺถาติ ฐานํ เหตุชื่อว่าฐานะ เพราะเป็นที่ตั้งของผล (ฐา คติ นิวตฺติมิหิ=การถอยกลับ-ตั้ง + ยุ)

อุทาหรณ์: ปสฺสสิ โน ตวํ วปฺป ตณฺฐานํ ยโตนิทานํ ปุริสํ ทุกฺขเวทนิยา อาสวา อสฺสเวยฺย อภิสฺมปราย^{๔๒๙} เจ้าวัปปะ ท่านเห็นฐานะอันเป็นเหตุให้อาสวะที่เป็นปัจจัยแห่งทุกข์เวทนาพึงไปตามบุคคลในสัมปรายภพหรือไม่

ตํ ฐานนฺติ ตํ การณํ^{๔๓๐} คำว่า ตํ ฐานํ คือ ซึ่งเหตุ นั้น

๔. ปท แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: ปชฺชติ ผลเมตฺถาติ ปทํ เหตุชื่อว่าปทะ เพราะทำให้ผลเป็นไป (ปท คติมิหิ =ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: ปมาโท มจฺจุโน ปทํ^{๔๓๑} ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย

๕. พีช แปลว่า เหตุ, ปัจจัย, พันธุ์พีช

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ชายเตติ พีชํ เหตุชื่อว่าพีชะ เพราะทำให้ผลเกิดขึ้น (วิ + ชน ชนเน=เกิด + ภาวิ) วิชายนฺติ วิรุหนฺติ เอเตนาติ พีชํ ชื่อว่าพีชะ เพราะเป็นเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลาย (วิ + ชนนิ ปาตุภาเว=ปรากฏ + ภาวิ)

อุทาหรณ์: เตนฺหิ ตาต สฺหิณฺน พีชกฺมปิ เทหิ^{๔๓๒} มาเกิดลูกสุทิน ลูกจงให้ผู้สืบเชื้อสายไว้ สเจ ตวํ อภิรโต พุรหมจฺริยํ จรฺสสิ จริตฺวา อากาเส นิสฺสิตฺวา ปรีนิพฺพายิตา โหหิ อมฺหากํ ปน กุลวํสพีชกํ เอกํ ปุตฺตํ เทหิ^{๔๓๓} ถ้าพ่อยังมียินดีจะประพฤติพรมจรรยไซรั ขอพ่อจงประพฤติ นั้ง ปรีนิพพานอยู่บนอากาศเถิด แต่ว่า พ่อจงให้บุตรชายคนหนึ่งผู้จะเป็นเหตุสำหรับดำรงสกุลของเราไว้

๖. นิพฺพณฺ แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: นิสฺเสเสน อตฺตโน ผลํ พนฺธติ ปวตฺเตตฺติ นิพฺพณฺ เหตุชื่อว่านิพฺพณะ เพราะที่ผูกผลของตนไว้โดยไม่มีเหลือ (นิ + พธ พนฺธเน=ผูก-พัน + ยุ)

^{๔๒๗} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๓๔/๗๗.

^{๔๒๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๗๙/๓๖๑.

^{๔๒๙} อ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๕/๒๒๑.

^{๔๓๐} อ.ทูกาที.อ.(บาลี) ๒/๑๙๕/๔๑๔.

^{๔๓๑} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๔๓๒} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๕/๒๒.

^{๔๓๓} วิ.อ.(บาลี) ๑/๓๕/๒๒๐.

อุทาหรณ์: ชิวหานิพนธ^{๔๓๔} ร่ายมนต์ทำให้สิ้นเชิง

เอว สพฺพธาปิ กมฺมนิพนฺธนา สุตฺตา กมฺเมเนว วา พฺพธา หุตฺวา ปวตฺตฺนฺติ^{๔๓๕} สัตว์
ทั้งหลายผู้มีกรรมเป็นเหตุ หรือเป็นผู้อันกรรมผูกพันไว้ เป็นไปอยู่แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้

๗. นิทาน แปลว่า เหตุ, ต้นเหตุ, นิทาน

รูปวิเคราะห์: นิทียเต นิจฺฉียเต อเนนาติ นิทานํ เหตุชื่อว่านิทานะ เพราะเป็นเครื่อง
กำหนด นิททาติ ผลนฺติ นิทานํ ชื่อว่านิทานะ เพราะแสดงผล (นิ + ทา ทาเน=ให้ + ยุ)

อุทาหรณ์: ตสมฺมาติทานนฺท เอเสว เหตุ เอตํ นิทานํ เอส สมฺทโย เอส ปจฺจโย ชรามรณสฺส
ยทิทํ ชาติ^{๔๓๖} อานนํ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั้นเอง

๘. ปภา แปลว่า เหตุ, ที่เริ่มต้น, แดนเกิด, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: ปภาติ ผลํ เอตสมฺมาติ ปภาโว เหตุชื่อว่าปภาวะ เพราะเป็นแดนเกิดของผล (ป
+ ภู สุตฺตํ=เกิด-เป็น + ณ)

อุทาหรณ์: ปุพฺพกรรมํ ปโยคนิทานํ ปโยคสมฺมทฺยํ ปโยคชาติกํ ปโยคปฺปภาวํ ปโยคสมฺภาโร
ปโยคสมฺภูฏานํ^{๔๓๗} ปุพฺพกรรมํ มีปโยคะเป็นนิทาน มีปโยคะเป็นสมุทฺย มีปโยคะเป็นชาติ มีปโยคะเป็น
แดนเกิดก่อน มีปโยคะเป็นองค์ มีปโยคะเป็นสมุฏฐาน

๙. เหตุ แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: หิโนติ คจฺจติ ปริณมตี การิยรูปตฺตฺนฺติ เหตุ สภาวํชื่อว่าเหตุ เพราะเปลี่ยน
แปลงไปเป็นผล (หิ คตฺมิหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ตฺ) หิโนติ ปติฏฺฐาติ ผลํ เอตฺถาติ เหตุ ชื่อว่าเหตุ เพราะเป็น
ที่ตั้งของผล (หิ ปติฏฺฐายิ=ตั้งอยู่ + ตฺ) หิโนติ ปวตฺตฺติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ ชื่อว่าเหตุ เพราะเป็นเหตุ
ให้ผลเป็นไป (หิ ปวตฺตฺเน=เป็นไป + ตฺ)

อุทาหรณ์: โโก นฺุ โข ฆนฺเต เหตุ โโก ปจฺจโย เยน มิเรกฺจโจ กายสฺส ฆาธา ปรี มรณา
วลาหกกายิกานํ เทวานํ สพฺพหฺยตํ อุปฺปชฺชติ^{๔๓๘} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้
บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่
เทพพวกวลาหก

๑๐. สมภา แปลว่า เหตุ, ปัจจัย, การเกิด

รูปวิเคราะห์: สมภาติ อเนน ผลนฺติ สมภาโว เหตุชื่อว่าสมภาวะ เพราะทำให้เกิดผล (ส +
ภู สุตฺตํ=เกิด-เป็น + อ)

อุทาหรณ์: ยโต โข โภ อยํ อตฺตา รูปิ จาตุมฺมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภาโว กายสฺส ฆาธา
อฺจุฉิขฺชติ วินสฺสตี น โหตี ปรมฺมรณา เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา สมฺมา สมฺภูฉินฺโน โหตี^{๔๓๙} ท่านผู้

^{๔๓๔} ที.สี.(บาลี) ๘/๒๖/๑๒.

^{๔๓๕} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๖๐/๓๑๖.

^{๔๓๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๘๘/๕๑.

^{๔๓๗} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๐๕/๓๖๓.

^{๔๓๘} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๕๕๑/๒๑๗.

^{๔๓๙} ที.สี.(บาลี) ๘/๘๕/๓๓.

เจริญ อุตตานี้มีรูปร่างมาจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากการดาบิดา หลังจากตายแล้ว อุตตาย่อมขาดสูญพิณาศ
ไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น อุตตานี้จึงขาดสูญเด็ดขาด

๑๑. เสตุ แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: สีนฺติ ผล พนฺตตีติ เสตุ เหตุชื่อว่าเสตุ เพราะผูกพันถึงผล (สี พนฺตเน=ผูก-
พัน + ตฺ) สีนฺติ ผล ปวตตตีติ เอตสมฺมาติ เสตุ ชื่อว่าเหตุ เพราะเป็นแดนที่ผลเป็นไป (สี ปวตตเน=เป็นไป
+ ตฺ)

อุทาหรณ์: สีสฺ เสตุ มฺเสทฺโก ^{๔๔๐} คีลเป็นเหตุให้มีศักดิ์ใหญ่

ราคาทีโก จตฺนํ วิจฺจฺจฺจิตานํ ปจฺจโย วฏฺฏสฺมี ปุคฺคํ สีนฺติ พนฺตตีติ เสตุ ^{๔๔๑} กิเลสมี
ราคาเป็นต้นเป็นเหตุแห่งวิจฺจฺจิต ๔ ย่อมผูกบุคคลไว้ในวิฏฺฏะ เพราะเหตุนี้ กิเลสมีราคาเป็นต้นจึง
ชื่อว่าเสตุ (เป็นเหตุ)

๑๒. ปจฺจย แปลว่า เหตุ, ปัจจัย

รูปวิเคราะห์: ปฏฺจฺจ ผลเมตสมฺมา เอตตีติ ปจฺจโย เหตุชื่อว่าปจฺจย เพราะเป็นแดนที่ผล
อาศัยเป็นไป (ปติ + อิ คตฺมิหิ=ไป-ถึง-บรรลฺ + ณ)

อุทาหรณ์: อโย โข สารีปุตฺต เหตุ อโย ปจฺจโย เยน ภควโต จ วิปสฺสิสฺส ภควโต จ สิชฺสิส
ภควโต จ เวสฺสภุสฺส พุทฺทมจฺริยํ น จิรฺภูจฺติโก อโหสิ ^{๔๔๒} สารีบุตร นี้คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พหฺมจฺรยฺของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าวิปสฺสิ พระผู้มีพระภาคเจ้าสิขี พระผู้มีพระภาคเจ้าเวสฺสภุ ดำรงอยู่ไม่นาน

๒.๒๖ เหตุใกล้ผล, ปทฺฐฐาน

๓๒. การณ์ ยํ สฺมาสนฺนํ

ชีโว ตฺ พุริโส'ตฺตา'ถ

ปทฺฐฐานนฺติ ตํ มตฺ;

ปธานํ ปกตี'ตฺถิโย.

(๙๒)

ปทฺฐฐาน แปลว่า เหตุใกล้ผล, ปทฺฐฐาน

รูปวิเคราะห์: ปทานํ เหตุญํ ฐานํ ปทฺฐฐานํ เหตุชื่อว่าปทฺฐฐานะ เพราะเป็นที่ตั้งของเหตุ
ยํ การณ์ สฺมาสนฺนํ อาสนนฺตรํ ฝเลน, ตํ ปทฺฐฐานนฺติ ชื่อว่าปทฺฐฐานะเพราะใกล้กับผล ปทฺถจ ตํ
ฐานญจฺติ ปทฺฐฐานํ ชื่อว่าปทฺฐฐานะ เพราะเหตุเป็นที่ตั้ง (ปท + ฐาน) เหตุใกล้ผล มี ๓ อย่าง คือ

(๑)อุปาทานการณะ เหตุที่ถือเอาผล เช่น พืช องฺกุสฺส เชื้อของหน่อ

(๒)สหการีการณะ เหตุที่เข้าร่วมกับผล เช่น ภูมิซล น้ำและดิน

(๓)การณการณะ เหตุที่ทำให้เป็นเหตุ เช่น กมปสฺส การณ์ ชโร, ตสฺส การณ์ กโผ เหตุ
แห่งอาการหนาวสั่น คือความเจ็บป่วย เหตุบ่งบอกถึงความเจ็บป่วยนั้นคือเสลดเหนียว

อุทาหรณ์: หิโรตฺตปฺปยจ ปน ตสฺส วิญฺญฺหิ ปทฺฐฐานนฺติ วณฺณิตํ อาสนนการณนฺติ อตฺโถ
หิโรตฺตปฺเป หิ สติ สีสฺ อุปฺชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จ ^{๔๔๓} เพราะว่า หิริและโอตตฺปปะ ท่านผู้รู้ทั้งหลายพรรณนา
ว่าเป็นเหตุผลของกันและกัน คือเป็นเหตุใกล้ผลของศีล ดังนั้น เมื่อมีหิริและโอตตฺปปะ ศีลจึงเกิดขึ้น
และตั้งขึ้น

^{๔๔๐} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๖๑๕/๓๕๘.

^{๔๔๑} อภ.สง.อ.(บาลี) ๒๙๙/๒๗๖.

^{๔๔๒} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๑๙/๑๐.

^{๔๔๓} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๑๙.

๒.๒๗ ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา ๓ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ชีว, ปุริส และ อตต

๑. ชีว แปลว่า ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: ชีวนติ สตตะ อเนนาติ ชีโว อัตตาชื่อว่าชีวะ เพราะเป็นเหตุทำให้สัตว์เป็นอยู่ (ชีว ปาณธารณ=ความมีอายุยืน + อ)

อุทาหรณ์: อิเธว ชีโว วิภว อูเปติ^{๔๔๔} อัตตาย่อมถึงความขาดสูญในภพนี้เท่านั้น

อิเธว ชีวติ ชีโว เปจจ เปจจ วินสสติ^{๔๔๕} อัตตาย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ละไปแล้ว ล่วงลับไปแล้ว ย่อมพินาศ

๒. ปุริส แปลว่า ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: ปุเรติ นิสสยสสาภิลาสนติ ปุริโส อัตตาชื่อว่าปุริส เพราะทำความอยากของสิ่งที่อาศัยตนให้สมบูรณ์ (ปุร ปุรณ=เต็ม-ทำให้เต็ม + อิส) ปุริ อูจเจ จาเน เสติ ปวตตตีติ ปุริโสชื่อว่าปุริส เพราะเป็นไปในฐานะที่สูง (ปุริ + สึ ปวตตเน=เป็นไป + อ)

๓. อตต แปลว่า ตัวตน, ตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: อตฺนติ สตตํ คจฺจนฺติ สตตะ อเนนาติ อตตะ ตัวตนชื่อว่าอัตตา เพราะทำให้สัตว์ดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ภาวภว ฐาวันโต ขาติชรามรณาภิเกห อเนกวิหิตํ สํสารทุกฺขํ อตติ สตตํ คจฺจนฺติ ปาปุณาติ อธิคจฺจตีติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะท่องเที่ยวไปภพน้อยใหญ่ ประสบทุกขในสังสารมากมายมีชาติ ชรา และมรณะเป็นต้น (อต สาทจฺจคมเน=ไปต่อเนื่อง + ต) อาหิตโ อหฺมาโน เอตถาติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความถือตัวว่าเป็นเรา (อา + ธา ธารณ=ทรงไว้ + ต) สุขทุกฺขํ อหติ อนุภวตีติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะเสวยทั้งสุขและทุกข์ (อห ภกฺขณ=กิน + ต) อาพาธา นิรฺนตฺรํ อตติ ปวตตตีติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะมีอาพาธเป็นไปอย่างต่อเนื่อง (อต ปวตตเน=เป็นไป + ต) สุขทุกฺขํ อหติ ขาหตีติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะกิน (รับ) สุขและทุกข์ ชาติชรามรณาภิหิ อาทียเต ภกฺขียเตติ อตตะ ชื่อว่าอัตตา เพราะถูกชาติ ชรา และมรณะเป็นต้นกิน (อห ภกฺขณ=กิน + ต)

อุทาหรณ์: ภิกฺขุ สเกน กาเยน อฏฺฐิยนฺตา หรายฺนตา ชิกฺจฺจนฺตา อตตนาปี อตตนาปี ชีวิตา โวรฺโรเปตี^{๔๔๖} ภิกษุทั้งหลายเกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน จึงฆ่าตัวตายเองบ้าง

อาตุมา วุจฺจติ อตตะ^{๔๔๗} ตัวเอง ตรัสเรียกว่าอัตตา

๒.๒๘ ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้ ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ปธาน และ ปกติ

๑. ปธาน แปลว่า ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้, รากเหง้า, ธรรมดา, กฎ, สภาพทั่วไปของลักษณะ ๓ อย่าง คือ โมหะ ราคะ โทสะ

^{๔๔๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๔๙/๓๐๙.

^{๔๔๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๔๙/๒๑.

^{๔๔๖} วิมพา.(บาลี) ๑/๑๖๒/๙๓.

^{๔๔๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๗/๕๖.

รูปวิเคราะห์: ปิยนเต ผลียนเต อตรุ คุณา สตรุชโตโมรูปาติ ปธานั สภาพชื้อว่าปธานะ เพราะเป็นที่ตั้งอยู่ตัวของราคะ โทสะ โมหะ (ป + ธา ธารณ=ทรงไว้ + ยุ)

อุทาหรณ์: ปกติ ปธานนติ วุจจติ^{๔๔๘} สภาพปรกติ เรียกว่าปธานะ

๒. ปกติ แปลว่า ปกติ, ชาติเดิม, ชาติแท้, รากเหง้า, ธรรมดา, กฎ, สภาพทั่วไปของ ลักษณะ ๓ อย่าง คือ โมหะ ราคะ โทสะ

รูปวิเคราะห์: ปกโรติ ปุริโสโปภคตถั สหทาทิการิยนติ ปกติ สภาพชื้อว่าปกติ เพราะ เริ่มต้นทำเสียงเป็นต้น เพื่อการใช้สอยของผู้คน (ป + กร กรณ=ทำ + ติ)

อุทาหรณ์: ปกติ โข เอสา กสสป โลกสมิ ทุกกริ สามณณิ ทุกกริ พรหมณณิ^{๔๔๙} กัสสปะ ข้อที่สามัญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก พรหมัญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก เป็นเรื่องปกติในโลก

๒.๒๙ สัตว์, บุคคล ๑๓ ศัพท์

๓๓. ปาโณ สรีริ ภูตึ วา

สตโต เทหิ จ ปุคคโล;

ชีโว ปาณิ ปชา ชนตุ

ชโน โลโก ตถาคโต.

(๙๓)

มีศัพท์ว่า ปาณ, สรีริ, ภูต, สตต, เทหิ, ปุคค, ชิว, ปาณิ, ปชา, ชนตุ, ชน, โลโก, ตถาคต

๑. ปาณ แปลว่า สัตว์, ผู้มีปราณ

รูปวิเคราะห์: ปาณนติ ชิวนติ สตตา เอเตนาติ ปาโณ, โส อสสาตถิติ ปาโณ สัตว์ชื้อว่า ปาณะ เพราะมีลมปราณที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ (ปาณ ชิวเน=เป็นอยู่ + อ, ป + อน ปาณเน=หายใจ + อ)

อุทาหรณ์: เอกาหิ ภนเต ปาณิ อภินิมมิเนสสามิ เสยยถาปิ มหาปจวิ เย ปจวินิสสิตา ปาณา เต ตตถ สงกาเมสสามิ เอเกน หตถเนน ปจวิ ปวิตเตสสามิ^{๔๕๐} ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจักเนรมิตฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นเช่นแผ่นดินใหญ่ ย้ายเหล่าสัตว์ที่อาศัยแผ่นดินอยู่ไปรวมกันที่ฝ่ามือนั้น แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งพลิกแผ่นดิน พระพุทธเจ้าข้า

๒. สรีริ แปลว่า สัตว์, ผู้มีร่างกาย

รูปวิเคราะห์: สรีรสงขาโต กาโย ยสสทธิ, โส สรีริ สัตว์ชื้อว่าสรีริ เพราะมีร่างกาย (สรีร + อี)

๓. ภูต แปลว่า สัตว์, ผู้เป็นไปตามกรรม

รูปวิเคราะห์: กมเมเน ภวตติ ภูตึ สัตว์ชื้อว่าภูตะ เพราะเป็นไปตามกรรม(ภู สตตาย= เกิด-เป็น + ต)

อุทาหรณ์: ภูเต ภูตโต สณชานาติ^{๔๕๑} หมายรู้สัตว์ โดยความเป็นสัตว์

ตตรายั ภูตสทโท ปญจกชนธ อมนุสส ธาตุ วิชชมาน ชีณาสวสตรุกขาทีสุ ทิสสติ จาตุม มหาราชิกานั หิ เหฎฐา สตตา อธิ ภูตาทิ อธิปะเตตา^{๔๕๒} ภูต ศัพท์นี้ หมายถึงชั้น ๕ อมนุษย์ สิ่งที่มีอยู่ พระชีณาสพ สัตว์ และต้นไม้เป็นต้น แต่ในที่นี้ หมายถึงสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ต่ำกว่าชั้นจาตุมหาราช

^{๔๔๘} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๖๗๑/๓๙๕.

^{๔๔๙} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๙๘/๑๖๘.

^{๔๕๐} วิมพา.(บาลี) ๑/๑๗/๙.

^{๔๕๑} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๓/๒.

^{๔๕๒} ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๓/๓๔.

๔. สัตต แปลว่า สัตว์, ผู้ติดอยู่ในอารมณ์

รูปวิเคราะห์: รูปาทีสุ สลชตตี สตโต สัตว์ชื่อว่าสัตตะ เพราะติดข้องอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ มีรูปารมณ์เป็นต้น (สลช สงเค=ติด-ข้อง + ต) รูปาทีสุ สตตวิสตตตาย ประสมจ สขขาปนญฺเจน สตต-คุณโยคโต วา สตโต ชื่อว่าสัตตะ เพราะติดข้องหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ มีรูปารมณ์เป็นต้น หรือเพราะทำให้ผู้อื่นติดข้อง หรือเพราะประกอบด้วยคุณลักษณะของผู้ติดข้อง (สตต สมพนธ=ผูก-ติด + ณ) นิฉนฺทราโคปิ รูปุหิยา สตตตติ วุจจติ แม้นท่านผู้ปราศจากฉันทราคะแล้ว ท่านก็เรียกว่าสัตว์ตามสำนวนที่ใช้กัน

อุทาหรณ์: อลฺ โมคคฺลลาน มา เต รุจฺจิ ปจฺวี ปริวตเตตฺ วิปลลาสิปิ สตตทา ปฏิลเกยฺยุ^{๔๕๓} อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมู่สัตว์จะเข้าใจผิดได้
อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภูตํ วต โภ เอวรูโปปิ นาม สตโต ภวิสฺสติ^{๔๕๔} น้าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏที่มีสัตว์รูปร่างอย่างนี้

๕. เทหี แปลว่า สัตว์, ผู้มีร่างกาย

รูปวิเคราะห์: เทโห กายิ อสฺสชาติติ เทหี สัตว์ชื่อว่าเทหี เพราะมีร่างกาย (เทห + อี)
อุทาหรณ์: วิสุทฺธิยา สีลาทีปฏิปตฺติยา สพเพปิ เทหิโน โหนตุ วิมุตฺตริสภาคิโน^{๔๕๕} ด้วยการรักษาศีลเป็นต้นอันบริสุทธิ์ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุตตริสภาคิโน^{๔๕๖} ขอสัตว์ทั้งหลายในอนันตจักรวาล จงเป็นผู้มีความสุข มีอายุยืน เห็นแต่สิ่งดี ๆ ทุกเมื่อเทอญ

๖. ปุคฺคฺล แปลว่า สัตว์, บุคคล

รูปวิเคราะห์: ปุเรตฺติ ปุติ, ปุติสงฺขาตํ อาหารํ คลฺติ อทตฺติ ปุคฺคฺโล ของเนาที่เต็มอยู่ ชื่อว่าปุติ (ปุร ปุรณ=เต็ม-ทำให้เต็ม + ต) สัตว์ชื่อว่าปุคคละ เพราะกินอาหารคือของเนา (ปุติ + คลคฺลเน=กิน + อ) สตตทานํ आयุ ปุเรนฺโต คจฺฉตฺติ ปุคฺโค, ตํ ลาทิ ภกฺขตฺติ ปุคฺคฺโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะกินอาหารที่ทำให้อายุของสัตว์ให้เต็มแล้วจึงเป็นไป (ปุคค + ลา ภกฺขเน=กิน + อ) ปุ นิรยํ คลฺติ คจฺฉตฺติ ปุคฺคฺโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะไปสู่นรก (ปุ + คล คมเน=ไป + อ) สตตนิกายสฺส ปุรณฺโต จวนฺนุปฺชชนมฺมตฺย คฺลนฺโต จ ปุคฺคฺโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะทำหมู่สัตว์ให้เต็มและเคลื่อนไปสู่ธรรมาคือความเกิดและความตาย (ปุร + คล)

อุทาหรณ์: ตโย ปุคฺคฺลา เสกฺโข ปุคฺคฺโล อเสกฺโข ปุคฺคฺโล เนวเสกฺขานาเสกฺโข ปุคฺคฺโล^{๔๕๗} บุคคล ๓ จำพวก คือ ๑. เสขบุคคล ๒. อเสขบุคคล ๓. เนวเสขานาเสขบุคคล
จตฺตารอเม ภิกฺขเว ปุคฺคฺลา สนฺโต สวีชฺชมานา โลกสฺมี^{๔๕๘} ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก

^{๔๕๓} วิมฺหา.(บาลี) ๑/๑๗/๙.

^{๔๕๔} วิมฺหา.(บาลี) ๑/๒๓๐/๑๖๓.

^{๔๕๕} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๘๐/๔๖๕.

^{๔๕๖} มงคลตฺถที่ปฺน.๒/๒๘๐. (ภาค ๒ คาถาที่ ๑๑)

^{๔๕๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕.

^{๔๕๘} อจฺ.จตฺกฺก.(บาลี) ๒๑/๖/๗.

๗. ชีว แปลว่า สัตว์, ผู้มีชีวิต

รูปวิเคราะห์: ชีว นติ เยน นติ ชีว, ตม สส สติ ตติ ชีโว สัตว์ชื่อว่าชีวะ เพราะมีลมปราณที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ (ชีว ปาณธารณ=มีอายุยืน + อ)

อุทาหรณ์: มจฺเจติ สติโต นโร มานโว โปโส ปุคฺคโล ชีโว ชาตุ ชนฺตุ อินฺทคุ มนุโช^{๕๕} คำว่า สัตว์ ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

๘. ปาณ แปลว่า สัตว์, ผู้มีปราณ

รูปวิเคราะห์: ยถาวุตฺตโต ปาโณ ยสส สติ ตติ ปาณิ สัตว์ชื่อว่าปาณิ เพราะมีลมปราณ (ปาณ + อ)

อุทาหรณ์: ยปี ภิกฺขเว ตถาคโต ปุริมฺ ชาตี ปุริมฺ ภวฺ ปุริมฺ นิเกตฺ ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมานโน อตฺถุปฺสยหิตํ ฌมฺมุปฺสยหิตํ วาจํ ภาสิตา อโหสิ พุทฺชนํ นินฺทเสสิ ปาณินํ หิตฺสุชาวโห ฌมฺมายาคี^{๕๖} ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มาก เป็นผู้แนะนำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ

๙. ปชา แปลว่า สัตว์, ประชา

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน ชาตตฺตา ปชา สัตว์ชื่อว่าปชา เพราะเกิดมาโดยแตกต่างกัน (ป + ชน ชนเน=เกิด + กวิ + อา)

อุทาหรณ์: นาหนตฺ พฺราหฺมณ ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพรหฺมเก สสสมณ-พฺราหฺมณียา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ยมฺหํ อภิวาเทยยิ^{๕๗} พฺราหฺมณฺ ในโลก ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พฺราหฺมณฺ เทพ และมนุษย์ เราไม่เห็นใครที่เราควรจะไหว้

สเทวโก เจปิ ทิฆ โลก สมารโก สพรหฺมโก สสสมณพฺราหฺมณิ ปชา สเทวมนุสฺสา^{๕๘} ทีฆะ ถ้ามนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพฺราหฺมณฺ เทวดาและมนุษย์

๑๐. ชนฺตุ แปลว่า สัตว์, ผู้เกิด, บุคคล

รูปวิเคราะห์: ชายตติ ชนฺตุ สัตว์ชื่อว่าชนฺตุ เพราะเป็นผู้เกิดมา ชนียเต กมฺมกิลเสหิ ชายติ กมฺมกิลเสหิติ วา ชนฺตุ ชื่อว่าชนฺตุ เพราะกรรมกิลเสให้เกิดมา หรือเพราะเกิดมาด้วยกรรมกิลเส (ชน ชนเน=เกิด + ตฺ)

อุทาหรณ์: โย ฌมฺมลทฺธสฺส ททาติ ทานํ อุฏฺฐานวิริยาธิตฺตสฺส ชนฺตุ^{๕๙} บุคคลใดให้ทานแก่ท่านผู้บรรลุธรรม ผู้มีความขยันหมั่นเพียรอันตนบรรลุแล้ว

อุปฺธิ วิทิตฺวาน สงฺโคติ โลเก ตสฺเสว ชนฺตุ วินายย สิภฺเขตติ^{๖๐} บุคคลทราบอุปฺธิว่าเป็นเครื่องข่องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปฺธินั้น

^{๕๕} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑/๓.

^{๖๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๖๑} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๒/๒.

^{๖๒} ม.ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๓๑/๒๕๕.

^{๖๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๓/๒๔.

^{๖๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๕๖/๑๔๑.

๑๑. **ชน** แปลว่า สัตว์, ชน

รูปวิเคราะห์: กุสลา กุสลั ชนตตี ชโน สัตว์ชื่อว่าชนะ เพราะทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมให้เกิด (ชน ชนเน=เกิด + อ)

อุทาหรณ์: ตเมณ ชโน ทิสวา เอว วเทยย อมโห กิเมวิท หริยติ ชณณชณณ วิยาตี^{๑๖๔} คนเห็นภาชนะสำริดนั้นแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ท่านนำไปนี้คืออะไร ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง

เสยยถาปี ภิกขเว ย อิมสมิ เขตวเน ติมกฏฐสาขาปลาสิ ต ชโน หเรยย วา พเทยย วา ยถาปัจจย วา กรเอย^{๑๖๖} เปรียบเหมือนคนนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเขตวันนี้ไป เผาหรือจัดการไปตามเรื่อง

๑๒. **โลก** แปลว่า สัตว์, สัตว์โลก

รูปวิเคราะห์: ลุขชตีติ โลโก สัตว์ชื่อว่าโลกะ เพราะเป็นผู้จะพินาศ (ลุข วินาเส=พินาศ + ณ)

อุทาหรณ์: อถโข ภควา พรหมุโน จ อชฌสน วิทิตวา สตเตสุ จ การุณยต ปฏิจจ พุทธจกขุณา โลกั โวลเกสิ^{๑๖๗} ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ

๑๓. **ตถาคต** แปลว่า สัตว์

รูปวิเคราะห์: ยถา ปุริมกา สตตา ซาติชรามรณ คจจณติ ตถา อยมปี คจจตีติ ตถาคโต สัตว์ชื่อว่าตถาคตะ เพราะเป็นผู้พากันไปสู่ความเกิด ความแก่และความตายเหมือนพวกที่เกิดมาก่อน (ตถา + คม คติมหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: สสโต โลโกติปี อสสโต โลโกติปี อนตวา โลโกติปี อนนตวา โลโกติปี ต ชิว ต สรีรติปี อณณ ชิว อณณ สรีรติปี โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติปี น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติปี โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติปี เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมมรณาติปี ตานิ เม ภควา น พยากโรติ^{๑๖๘} โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว สัตว์เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์เกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงตอบทีปฏิฐิเหล่านั้นแก่เรา

ตถาคโตติ สโต^{๑๖๙} บทว่า ตถาคโต หมายถึง สัตว์

๒.๓๐ อารมณ ๖ อย่าง

๓๔. **รูป สทโท คนธ-รสา**
อาลมพา วิสยา เต ฉา-

ผลโส ธมโม จ โคจโร
รมมณา'ลมพณานิ จ. (๙๔)

^{๑๖๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๖๑/๓๙-๔๐.

^{๑๖๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๓/๒๘.

^{๑๖๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๙/๙.

^{๑๖๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๒/๙๗.

^{๑๖๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๒/๑๐๕.

๑. รูป แปลว่า รูป

รูปวิเคราะห์: รูปเปติ ปกาเสติ อตตโน สภาวนติ รูปิ ธรรมชาติชื่อว่ารูปะ เพราะประกาศสภาพของตน (รูป ปกาสะเน=ประกาศ-บอก + อ) รูปปติ วิการมาปชชตีติ รูปิ ชื่อว่ารูปะ เพราะเป็นสภาพที่ถึงความเสื่อมไป (รูป รูปุเน=เสื่อม-วอดวาย-กำเริบ-เบียดเบียน-กระทบกระทั่ง + อ) รูปยังมี ความหมายว่า กุปน์-ความกำเริบ ฆฎฎน-การเสียดสี ปิพน-ความบีบคั้น

อุทาหรณ์: อนุชริ นาม รูปิ อนิจจันติ วุจจมาโน รูติ โอปาเตติ^{๔๗๐} ที่ชื่อว่า กล่าวเป็นอนุ อักษระ คือเมื่อภิกษุสอนว่า รูปิ อนิจจ-รูปไม่เที่ยง แต่อนุสัมบันสวดพร้อมกันว่า “รู” แล้วหยุด

รูปปตีติ โห ภิกขเว ตสมา รูปนติ วุจจติ เกน รูปปติ. สีเตนปิ รูปปติ อุณเหนปิ รูปปติ ชิฆฉายปิ รูปปติ ปิปาสายปิ รูปปติ ทสมกสวาตาทปสิริสพสมผลเสนปิ รูปปติ ตสมา รูปนติ วุจจติ^{๔๗๑} ภิกษุทั้งหลาย เพราะสลายไป จึงเรียกว่ารูป สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระจายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไป จึง เรียกว่ารูป

๒. สัทท แปลว่า เสียง

รูปวิเคราะห์: สปปติ อัจจารียตีติ สทโท สภาพชื่อว่าสัททะ เพราะเป็นเสียงที่บุคคลพูด (สปป อัจจารเณ=พูด-สวด-ออกเสียง + อ) สปปเต ฌายเต อเนนาติ สทโท ชื่อว่าสัททะ เพราะเป็น เสียงให้รู้เนื้อความ (สปป ฌาเณ=รู้ + อ) สปนติ อเนนาติ สทโท ชื่อว่าสัททะ เพราะเป็นเสียงที่ทำให้ได้ ยิน (สปป สทเท=ออกเสียง-กล่าว + ท) สททียตีติ สทโท สททียติ อตโถ อเนนาติ วา สทโท ชื่อว่าสัททะ เพราะถูกกล่าวหรือเพราะเป็นเครื่องแสดงเนื้อความ (สทท สททเน=ออกเสียง-กล่าว + อ)

อุทาหรณ์: น ภิกขเว โส สทโท จิริ ภวิสสตี สตตาทเมว ภวิสสตี สตตาทสส อัจเจน อนุตธายิสสตี^{๔๗๒} ภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้น คงอยู่ไม่นาน จักมีเพียง ๗ วันเท่านั้น พัน ๗ วัน จักหายไป

๓. คนธ แปลว่า กลิ่น

รูปวิเคราะห์: คนธยติ อตตโน วตถุ สุขยติ อิหิ สุขนธิ อิหิ ทุกคนธนติ ปกาเสตีติ คนธโส สภาพชื่อว่าคันธะ เพราะประกาศคือแสดงที่ตั้งของตนว่า สิ่งนี้มีกลิ่นดี สิ่งนี้มีกลิ่นไม่ดี ปฏิจฉนณ ปุพผ-ผลาหิ อิหเมตถ อตถิติ เปสฺสุณณิ อุปสฺหรนโต วีย ปกาเสตีติ คนธโส ชื่อว่าคันธะ เพราะเป็นสภาวะแสดง เหมือนเข้าไปสู่อเสียดดอกไม้และผลไม้เป็นต้นที่ถูกปกปิดไว้ว่า มีของสิ่งนี้อยู่ที่นี่ (คนธ ปกาสะเน= ประกาศ-แสดง + อ) คนธยติ ฉินทติ มนาปคนธโส สุขนธภาเวน ทุกคนธิ อมนาปคนธโส จ ทุกคนธ ภาเวน สุขนธนติ คนธโส ชื่อว่าคันธะ เพราะกลิ่นหอม ย่อมตัดความเหม็นออกด้วยความหอม และกลิ่น เหม็น ย่อมตัดความหอมออกด้วยความเหม็น (คนธ เหนเน=ตัด + อ) วายุนา นียมาโน คจฉตีติ คนธโส ชื่อว่าคันธะ เพราะถูกลมพัดพาไป (คนุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + ก) อตตโน นิสสยสส คนธนโต สุขนโต คนธโส ชื่อว่าคันธะ เพราะแสดงที่อยู่อาศัยของตน (คนุ สุขเน=ประกาศ-แสดง + ก) คจฉนโต ธรียเต โส ติ คนธโส ชื่อว่าคันธะ เพราะถูกทรงไว้เมื่อไปอยู่ (คนุ คติย=ไป + ธา ธารเณ=ทรงไว้ + อ)

^{๔๗๐} วิมพา.(บาลี) ๒/๔๖/๑๓๐.

^{๔๗๑} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๗๙/๗๑.

^{๔๗๒} วิม.(บาลี) ๔/๖๓/๕๕.

อุทาหรณ์: คนุโธ นาม โย โภจิ คนุโธ^{๔๗๓} ที่ชื่อว่าของหอม ได้แก่ ของที่มีกลิ่นหอมชนิดใดชนิดหนึ่ง

๔. รส แปลว่า รส

รูปวิเคราะห์: รสนติ ตํ สตตา อสสาเทนตีติ รโโส สภาพชื่อว่ารส เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายยินดี (รส อสสาเทเน=สบายใจ-เปล็ดเปล็น-ยินดี + อ) รมนตา ตํ อสนติ ภกฺขณตีติ รโโส ชื่อว่ารส เพราะสัตว์ทั้งหลายเปล็ดเปล็นเคี้ยวกิน รมนานา นสนตีติ รโโส (นํ + อสนตีติ) ชื่อว่ารส เพราะเป็นที่เปล็ดเปล็นเคี้ยวกิน (ร [รมุ ก็ฬายั=เล่น-เปล็ดเปล็น-ยินดี-รื่นรมย์ + กฺวิ] + อส ภกฺขณ=กิน + อ) เทวมนุสสาทยอ สตตา ยสมา รมนานา นํ รมมชาตํ อสนติ ภกฺขณตีติ ตสมา ตํ รมมชาตํ รโโส นาม สัตว์ทั้งหลายมีเทวดาและมนุษย์เป็นต้น เปล็ดเปล็นอยู่ ย่อมเคี้ยวกินธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่ารส รสียเต อสสาทียเตติ รโโส ชื่อว่ารส เพราะสัตว์ทั้งหลายยินดี (รส อสสาเทเน=สบายใจ-เปล็ดเปล็น-ยินดี + อ) รเสติ สินเหติ เอเตนาติ รโโส ชื่อว่ารส เพราะเป็นเหตุให้ติดใจ (รส สินเห=ติดใจ-ชอบใจ + อ)

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกฺขเว ยสมึ เตลปาเก มชฺชสฺส น วณฺโณ น คนุโธ น รโโส ปถณายติ เอวรูปิ มชฺชปกฺขิตตํ เตลํ ปาตุ^{๔๗๔} ภิกฺขุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มน้ำมันเจือด้วยน้ำเมาชนิดที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรสน้ำเมา

๕. ผสฺส แปลว่า สัมผัส, ผัสสะ

รูปวิเคราะห์: ผสฺสียตีติ ผสฺโส สภาพชื่อว่าผัสสะ เพราะถูกสัตว์กระทบ อารมมณํ ผสฺนติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตน สยํ วา ผสฺสตี ผสฺสนมตฺตเมว วา เอเตนตี ผสฺโส ชื่อว่าผัสสะ เพราะเป็นสภาวะทำให้สัมปยุตตธรรมกระทบอารมณ์ หรือเป็นสภาวะกระทบอารมณ์ หรือเป็นเพียงการกระทบอารมณ์ (ผสฺ สมผสฺเส=ถูกต้อง-จับต้อง-สัมผัส-กระทบ + อ)

อุทาหรณ์: ผสฺโส ภิกฺขเว กามานํ นิทานสมภโว^{๔๗๕} ภิกฺขุทั้งหลาย ผัสสะ เป็นเหตุเกิดแห่งกามทั้งหลาย

๖. ธรรม แปลว่า ธรรม

รูปวิเคราะห์: ธรรมตีติ ธรรมโม สภาพชื่อว่าธรรม เพราะทรงไว้ (ธฺร ธาเรน=ทรงไว้ + รมม) ธรรมตี สพพณตี ธรรมํ ชื่อว่าธรรม เพราะทรงความดีทุกอย่างไว้ อปาเยสฺวปตฺมานเ อธิคตฺมคคาทิกเ สตเต ธาเรตี ธรรมตี เตนาตี วา สลกฺขณํ ธาเรตี ปจฺจเยหิ ธรรยตีติ วา ธรรมโม^{๔๗๖} ชื่อว่าธรรม เพราะเป็นเครื่องป้องกันบุคคลผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้เกิดไปในอบาย หรือทรงลักษณะของตนไว้ หรือถูกปัจจัยทรงไว้

อตฺตานิ ธาเรนเต อปาเย วฏฺฏทุกฺเข จ อปตฺมานเ กตฺวา ธาเรตีติ ธรรมโม ปริยตฺยาทิตี^{๔๗๗} ชื่อว่าธรรม เพราะทรงผู้มีธรรมไว้ไม่ให้เกิดไปในอบายและทุกข์ในวัฏฏะ คือปริยัตติธรรมเป็นต้น

ธรรมโมติ อเนกวิเรสุ รมเมสุ โลกุตฺตโร อุปาทิตโต สจฺฉิกฺโข จ จตุสฺส อปาเยสุ สฺสาเร วา สตเต อปตฺมานเ ธาเรตีติ ธรรมโม คำว่า ธรรม หมายถึงโลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและธรรมอีกมากมายที่

^{๔๗๓} วิ.ภิกฺขุณี.(บาลี) ๓/๑๒๐๐/๒๑๔.

^{๔๗๔} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๖๗/๓๕.

^{๔๗๕} อง.ฉกฺก.(บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๒.

^{๔๗๖} ปทฺรฺอุปฺสฺสฺสฺสฺส ๕๘๙/๒๘๗

^{๔๗๗} โมค. ๗/๑๓๖.

ต้องทำให้แจ้งชัด มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าธรรม เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร
 อถวา โสตาปนนาทีหิ อริเยหิ ธารียติ น ปุณฺณชเนหิติ ธมฺโม ชื่อว่าธรรม เพราะพระอริยบุคคลมีพระ
 โสตาบันเป็นต้นทรงไว้ มิใช่ปุณฺณชเนหิติ จตุภูมิโก ปน สกลกฺขณฺโณ ธารีตติ ธมฺโม ส่วนธรรมที่มีอยู่ในภูมิ
 ๔ ทรงลักษณะของตนไว้ ชื่อว่าธรรม กกขพตตาทินา ผุสนาทินา สนฺตืออาทินา สกสกภาเวน ปณฺฑิตีเตหิ
 ธารียติ สลลฺกฺขียตตีปิ ธมฺโม ชื่อว่าธรรม เพราะบัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า
 หยาบกระด้าง กระทบบสัมผัส และสงบ เตปิฏโก ปน ปาฬิธมฺโม สกตถปฺรตถาทิเกเท อตเถ ธารีตติ
 ธมฺโม ส่วนพระบาฬีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่รักษาพระพุทพจนไว้ ธรรมที่ทรงประโยชน์
 ต่างกันไว้มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น เกจิ ตู วิฑู ปาปเก อุกุสเล ธมฺเม ธฺนาติ กมฺปติ
 วิทุสเสตติ ธมฺโม^{๔๗๘} ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่าธรรม เพราะกำจัดบาปอกุศล (ธฺ กมฺปน=หวั่นไหว +
 รมม)

อุทาหรณ์: กุสลา ธมฺมา อุกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา^{๔๗๙} สภาวธรรมอันเป็นกุศล
 สภาวธรรมอันเป็นอกุศล สภาวธรรมอันเป็นอัพฺยากต

๒.๓๑ อารมณฺ ๕ ศัพท์

มีศัพท์ว่า โคจร, อาลมพ, วิสย, อารมมณ และ อาลมพณ

๑. โคจร แปลว่า อารมณ

รูปวิเคราะห์: คาโว อินฺทฺริยานิ จรฺนเตยเตสุ โคจฺรา อารมณฺชื่อว่าโคจระ เพราะเป็นที่
 เทียวไปแห่งอินฺทฺริย (โค + จร จรณ=เทียวไป + อ)

อุทาหรณ์: ปฏิสงฺขา สนฺตฺถุจฺนา ปณฺญา อญฺจ จิตฺตสฺส โคจฺรา^{๔๘๐} ปัญญาที่พิจารณาแล้ว
 ดำรงมั่นอยู่ ๘ ประการ เป็นอารมณฺของสมาธิจิต

๒. อาลมพ แปลว่า อารมณ, ที่ยึดเหนี่ยวของจิต

รูปวิเคราะห์: จิตฺตเจตฺตสิเกหิ อาลมพียเตติ อาลมโป อารมณฺชื่อว่าอาลมพะ เพราะจิต
 และเจตสิกยึดเหนี่ยว (อา + ลพ อวสฺสเน=ห้วงไว้-ยึดเหนี่ยว + อ)

อุทาหรณ์: อารมมณฺ อาลมพณฺ นิสฺสยํ อูปนิสฺสยํ พฺรหฺมิ^{๔๘๑} ขอพระองค์โปรดตรัสอารมณ
 เครื่องยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย

๓. วิสย แปลว่า อารมณ, วิสัย

รูปวิเคราะห์: วิสฺโนติ วิพฺนฺตติ อินฺทฺริยานีติ วิสโย อารมณฺชื่อว่าวิสยะ เพราะผูกอินฺทฺริย
 ไว้ วิสเสน สฺโนติ พฺนฺตติติ วิสโย ชื่อว่าวิสยะ เพราะผูกโดยพิเศษ วิสยติ ปวตฺตติ เอตถาติ วิสโย ชื่อว่า
 วิสยะ เพราะเป็นที่ไปของอารมณฺ วิสียติ พนฺธียตติ วิสโย ชื่อว่าวิสยะ เพราะถูกผูกไว้ (วิ + ส
 พนฺธเน=ผูก-พัน + ณ)

อุทาหรณ์: เย มยฺ วาลเวธินฺคฺคหสฺทิสฺสา อติสุขุมฺปิ วิสยํ ปฏฺวิวิชณฺติ สมตถา อาคตา อูป-

^{๔๗๘} นีติ.ชาตุ. ๓๓๖-๓๓๗.

^{๔๗๙} อภ.ส. (บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๔๘๐} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๘/๖๗.

^{๔๘๑} ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๓๘/๑๐๖.

ปริกขณา นาภิขานาม คมภิโร วต พุทธธาน วิสโย^{๔๘๒} พวกเราใดเป็นเสมียนนายขมังธนูผู้ยิงชนทราย สามารถแทงตลอดวิสัยแม้อันละเอียดได้มาแวดล้อมยังไม่รู้ วิสัยของพระพุทธเจ้าลึกซึ้งหนอ

๔. อารมมณ แปลว่า อารมณ

รูปวิเคราะห์: อาคนตวา อา ภูโส วา จิตตเจตสิกกา ธมมา รมนติ เอตถาติ อารมมณ ธรรม ชาติชื่อว่าอารมมณะ เพราะเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี (อา + รม รมน=ยินดี + ยู)

อุทาหรณ์: กลหสส จ วิวาทสส จ มุล ปุจฉติ เหตุ ปุจฉติ นิทาน ปุจฉติ สมภว ปุจฉติ ปภว ปุจฉติ สมภูจัน ปุจฉติ อาหาร ปุจฉติ อารมมณ ปุจฉติ^{๔๘๓} พระพุทธนเรมิตทูลถามมูล เหตุ ต้นเหตุ การเกิดขึ้น แดนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณของการทะเลาะและการวิวาท

๕. อาลัมพณ แปลว่า อารมณ, ที่ยึดเหนี่ยวของจิต

รูปวิเคราะห์: จิตตเจตสิกกา เอตถ อาคนตวา ลมพณตีติ อาลัมพณ อารมณชื่อว่า อาลัมพณะ เพราะเป็นที่มายึดเหนี่ยวแห่งจิตและเจตสิก (อา + ลพิ อวส์สเน=หน่วงไว้-ยึดหน่วง + ยู)

อุทาหรณ์: อารมมณ อาลัมพณ นิสสย อุปนิสสย พรุหิ^{๔๘๔} ขอพระองค์โปรดตรัสอารมณ เครื่องยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย

๒.๓๒ นาฏยรส ๙ อย่าง

๓๕. **สิงคาโร กรุโณ วีรา- พฤต-หสส-ภยานกา;**
สนโต พิภจฉ-รุตทานิ นว นาฏยรสา อิเม. (๑๐๒)

นาฏยรสมี ๙ อย่างเหล่านี้ คือ สิงคาร-ความรัก, กรุณ-ความสงสาร, วีร-ความกล้าหาญ, อพฤต-ความน่าอัศจรรย์, หสส-ความสนุกสนาน, ภยานก-ความน่ากลัว, สนต-ความสงบสุข, พิภจฉ-ความน่ารังเกียจ, รุตท-การร้องไห้เศร้าโศก

สิงคาราทโย นว รสา นาฏยรสา อสสาทนียตตา รสทั้ง ๙ อย่าง มีความรักเป็นต้น ชื่อว่า นาฏยรส เพราะเป็นเหตุให้เกิดความบันเทิง

ยถา ทิ นานาพยณชนสงขตมนน ภูณชนตา รเส อสสาทยนติ สุมนา ปุริสา หาสว อธิจฉนติ ตถา นานาภินยพยณชเต องคสโตเปเต จายีภาเว อสสาทยนติ สุมนา บุคคลบริโภคข้าวมี กับหลายอย่าง ย่อมพอใจในรสอาหาร มีความเบิกบานสบายใจ ฉันใด ผู้ยินดีในสัดส่วนของร่างกายที่ยักย้ายร่ายรำท่าต่าง ๆ ต่อหน้า ย่อมมีความเบิกบานใจ ฉันนั้น

๑. สิงคาร แปลว่า สิงคารรส, ความรัก, ความสวยงาม

รูปวิเคราะห์: เปเมน สรติ คจฉตีติ สิงคาโร รสชื่อว่าสิงคาระ เพราะอาการที่เป็นไปด้วย ความรัก (สร คติหิสาจินตาสู=ไป, เบียดเบียน, คิต + อาร)

นาริย สงคม ปฏิจจ การณ กตวา โปสสส ยา ปิหา อิจฉา มโนวิการวิเสโส ความรักใคร่ใด ที่บังเกิดโดยอาศัยเหตุคือการพบพานกันของบุรุษกับสตรี โปเส จ ปุริเส สงคม ปฏิจจ การณ กตวา อติถิยา ยา ปิหา อิจฉา มโนวิการวิเสโส ความรักใคร่ใดที่บังเกิดโดยอาศัยเหตุคือการพบพานกันของ

^{๔๘๒} พุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๑๐๙๓/๕๐๔.

^{๔๘๓} พุ.ม.(บาลี) ๒๙/๔๗/๒๐๙.

^{๔๘๔} พุ.จู.(บาลี) ๓๐/๓๘/๑๐๖.

สตรีกับบุรุษ เอโส รติกีฬาทีนั การณญโต รติกีฬาทีการณสทิตโต วา สิงคาโร นาม ความรักนี้ ที่มีความ
ร่าเริงสนุกสนานเป็นต้นเป็นเหตุ หรือมีการประกอบความร่าเริงสนุกสนานเป็นเหตุ ชื่อว่าสังการะ

อุตตมานัน อิตถิปุริสานัน ปกติ สโยควิโยคสภาโว โส เอตถ ปาโย พหุลมิตติ อุตตมปกติปาโย
เยภยุเยน อุตตมานัน สโยควิโยคปวตตตี คีตเมว สิงคาโร นาม ความรักนี้มีสภาพคือการอยู่ร่วมกันและ
การพลัดพรากจากกันเป็นปกติของหญิงชายผู้ซึ่งชอบ มีอยู่มาก จึงชื่อว่าเป็นที่ชื่นชอบของคนส่วนใหญ่
การขบข้องที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันและการพลัดพรากจากกันอันเป็นที่ชื่นชอบของคนส่วนใหญ่ ชื่อว่า
สังการะ อิตถิปุริสานัน ปีหา เหตุ เอตตสชาติ อิตถิปุริสเหตุโก ชื่อว่าอิตถิปุริสเหตุกะ เพราะมีความรักใคร่
ของบุรุษและสตรีเป็นเหตุ โส สิงคาโร สมโภโค วิโยโค อิติ อิมินา ว ปเภเทน ทูวิโร มโต สังการะนั้น
๒ อย่างคือ สัมโภคะ การอยู่ร่วมกัน วิโยคะ การพลัดพรากจากกัน

อุทาหรณ์: เอโก ททโร โลหปาสาททวารโฏฐเก จตวา อสัเว จิตโต เอก อิตถิ โอลเกสิ
สาปิ คมนัน ปจฉินทิตวา ตั โอลเกสิ อุโภปิ อพุนตเร อญจิตเนน รากคคินา ทยทิตวา กาลมกัสุ^{๔๘๕} ภิกษุ
หนุ่มรูปหนึ่งยืนอยู่ใกล้ซุ้มประตูของโลหปราสาท ตั้งอยู่ในความไม่สำรวมแล้วมองดูหญิงสาวคนหนึ่ง
แม้หญิงสาวนั้นก็หยุดเดินแล้วมองดูภิกษुरुูปนั้น ทั้งสองคนเร่าร้อนด้วยไฟราคะที่เกิดภายในใจแล้ว
สิ้นชีวิตไป

๒. กรุณ แปลว่า กรุณารส (รสโศก), ความสงสาร

รูปวิเคราะห์: สาธุนัน ททยกมปนั กโรตติ กรุณา ธรรมชาติชื่อว่ากรุณา เพราะทำจิตใจ
ของคนดีให้หวั่นไหว (กร กรณ=ทำ + อุณ + อา) สา อสสตีติ กรุโณ อาการชื่อว่ากรุณะ เพราะมี
ความสงสารนั้น (กรุณา+ณ) โสโกปจยสภาโว กรุโณ กรุณารสเกิดจากความเศร้าโศก โสกรุโป ตู กรุโณ
นิญจูปตติฏฐนาสโต^{๔๘๖} ส่วนกรุณารสมีสภาพเศร้าโศก ย่อมเกิดจากการประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบหรือ
สูญเสียของชอบ

อุทาหรณ์: ตโต เวสสนตโร ราชา ทานัน ทตวาน ขตติโย ปณณสาถั ปวิสิตวา กลุนัน ปริ-
เทวยิ^{๔๘๗} ลำดับนั้น พระเวสสันดรชาติยราชทรงบำเพ็ญทานแล้วเสด็จเข้าไปบรรณศาลา ทรงกันแสง
อย่างน่าเวทนา

๓. วีร แปลว่า วีรรส, ความกล้าหาญ

รูปวิเคราะห์: อุตตมภาว เวติ ยาศิตติ วีโร สภาพชื่อว่าวีระ เพราะไปสู่ความประเสริฐสุด
อุสสาหพทมนัน วีโร ความกล้าหาญเกิดจากความอดสาหะ (วี กมเน=ยินดี + ร) สจายัน ทานันวีโร รมม-
วีโร ยุทธวีโรติ ติวโร ความกล้าหาญนั้นมี ๓ อย่าง คือ กล้าในการให้ กล้าในการประพฤติธรรม และ
กล้าในการต่อสู้

อุทาหรณ์: โยชนตุ รเถ อสเส นานาจิตเตเต สมหาทีเต อถ ทกขถ เม เวคั วิธมนตสส สตต-
โว^{๔๘๘} ข้าหลวงทั้งหลายจงตระเตรียมราชรถที่วิจิตรไปด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ และม้าที่ฝึกฝนดีแล้ว
ต่อแต่นั้น ท่านทั้งหลายจึงดูความเร็วของเราผู้กำลังกำจัดศัตรูเกิด

^{๔๘๕} อัง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๙.

^{๔๘๖} สุโพธาลังการ. ๓๖๑.

^{๔๘๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๑๕๑/๓๕๖.

^{๔๘๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๗๕/๔๖.

๔. อพภูต แปลว่า อพภูตรส (รสพิศวง) ความน่าอัศจรรย์

รูปวิเคราะห์: น ปุพเพ ภาวตีติ อพภูโต รสชื่อว่าอพภูตะ เพราะไม่เคยมี (น + ภู สุตตาย =เกิด-มี + ต) วิมโหโยปจยวฑฒโน อพภูโต ความน่าอัศจรรย์เกิดจากความตื่นตาตื่นใจ

อุทาหรณ์: โรหนเต ทารเก ทิสวา อพพิคคา วิปูลา ทูมา สยเมโวนมิตวาน อูปคจณติ ทารเก อิท อจเจอร์ก ทิสวา อพภูโต โลมหัสน์ สาธุการ์ ปวตเตสิ มทที สพพงคโสภณา อจเจอร์ วัต โลกสมิ อพภูโต โลมหัสน์ เวสสนตรสส เตเชน สยเมโวนตา ทูมา^{๔๘๙} หมูไม่สูงใหญ่ตั้งจะเห็นพระกุมารทั้งสอง ทรงกันแสง จึงส่งสารโน้มน้ำกึ่งลงมาเองจนใกล้จะถึงพระกุมารทั้งสอง พระนางมัทรีผู้ตั้งนามทั่วพระวรกาย ทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์ไม่เคยมีนำขนพองสยองเกล้านี้ จึงร้องสาธุกาว่า น่าอัศจรรย์ ขนลุกพอง ไม่เคยมีในโลกหนอ ด้วยอานุภาพแห่งพระเวสสันดร ต้นไม้โน้มกิ่งลงมาเองได้

๕. หสส แปลว่า หัสสรส (รสขื่น) ความสนุกสนาน

รูปวิเคราะห์: หสน หสโส รสชื่อว่าหสสะ เพราะมีความสนุกสนาน (หส หสเน=ว่าเรียง-สนุกสนาน + ณ) หาโสปจยสภาโว หสโส ความสนุกสนานเกิดจากความบันเทิง

อุทาหรณ์: โก นู วฑฒิตภตโตว ปุรหโตถว พราหมโณ กหนนุ ภิกข อจริ ก สทธ อูปสงก-
มิ^{๔๙๐} ใครหนอเดินมาเหมือนคนรวยอาหาร เหมือนพราหมณ์ผู้ได้ลาภมาเต็มมือ ท่านไปรวยภิกษามา แต่ที่ไหนหนอ ท่านไปหาผู้มีศรัทธาคนใดมา

๖. ภยานก แปลว่า ภยานกรส (รสกลัว) ความน่ากลัว

รูปวิเคราะห์: ภายติ เอตสมมาติ ภยานก รสชื่อว่าภยานกะ เพราะเป็นสิ่งที่บุคคลกลัว (ภี ภเย=กลัว + ญ) ภาโยปจยสภาโว ภยานโก ความกลัวเกิดจากภัยอันตราย

อุทาหรณ์: ตสส ต นทโต สุตวา สีหเสวิตเร มิกา ขตติยา วิปลาเยสุ กุสสทพทยภูฏิตา หตธาโรหา อนีกตธา รลิกา ปตติการกา อญญมญญสส ฉินทนต์ กุสสทพทยภูฏิตา^{๔๙๑} กษัตริย์เจ็ดพระนครทรงสดับพระสุรสีหนาทของพระเจ้ากุสราชที่บันลืออยู่ เป็นผู้ถูกความกลัวจากเสียงของพระเจ้า กุสราชคุกคามแล้วพากันแตกหนีไป เหมือนดังฝูงมฤคได้ยินเสียงของราชสีห์ก็พากันหนีไป

๗. สนต แปลว่า สันตรส (รสสงบ) ความสงบสุข

รูปวิเคราะห์: สมน สนโต รสชื่อว่าสันตะ เพราะมีความสงบสุข (สม อูปสเม=สงบ-ระงับ + ต) สมโนปจยสภาโว สนโต สภาพที่เกิดจากความสงบ ชื่อว่าสันตะ

อุทาหรณ์: สพพมहि ต อรณมมิ ยาวนเตตถ มิกา อหุ เวสสนตรสส เตเชน นานญมญญ วิหเรย^{๔๙๒} เมื่อมีประมาณเพียงใดมีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น เนื้อเหล่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเมตตาอนุภาพของพระเวสสันดร

๘. พีภจจ แปลว่า พีภจจรส (รสเกลียด) ความน่ารังเกียจ

รูปวิเคราะห์: พีภจจณ พีภจจ รสชื่อว่าพีภจจะ เพราะความน่ารังเกียจ (พีภจจ ชิคฺคุฉาย =รังเกียจ + อ) ชิคฺคุฉโยปจยสภาโว พีภจจโส สภาพที่เกิดจากความน่ารังเกียจ ชื่อว่าพีภจจะ

^{๔๘๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๗๒-๗๔/๓๒๙.

^{๔๙๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๖๗/๘๓.

^{๔๙๑} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๗๘-๗๙/๔๖.

^{๔๙๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๔๒๔/๓๘๓.

อุทาหรณ์: อาตุร์ อสุจี ปูตี ปัสส นนเท สมุสสย อุกษรนต์ ปคษรนต์ พาลาน อภินนทิต^{๔๙๓} ดูก่อนนั้นทา เธอจงเห็นร่างกายนี้ว่ากระสับกระส่าย ไม่งาม เน่าใน มีของไหลขึ้นและไหลลง ซึ่งคนเขลาเพลิดเพลินยินดี

๙. รุทท แปลว่า รุททรส (รสโกรธ) ความโกรธ

รูปวิเคราะห์: รุสตีติ รุทท รสชื่อว่ารุททหะ เพราะอาการโกรธ (รุส โรเส=โกรธ-เคือง + ท) โกรธปจยสภาโว รุทท สภาพที่เกิดจากความโกรธ ชื่อว่ารุททหะ

อุทาหรณ์: ตสส ตยาห์ น ทสสามิ ซีวิต อธิ พุราหมณ ออย หิ เต มยา นุนโน สโร ปาสสติ ซีวิต^{๔๙๔} พุราหมณ์ เราจักไม่ให้ชีวิตแก่เจ้า ในที่นี้ ลูกศรที่จะยิงแล้วนี้แหละจักตีมเลียดเจ้า

๒.๓๓ คำพูด ๑๓ ศัพท์

๓๖. **ภาสิต์ ลปิต์ ภาสา** **โวหาโร วจน วโจ;**
อุตติ วจา คิรา วาณิ **ภารตี กถิตา วจิ.** (๑๐๕)
 มีศัพท์ว่า ภาสิต, ลปิต, ภาสา, โวหาร, วจนะ, วจ, อุตติ, วจา, คิรา, วาณิ, ภารตี, กถา และ วจิ

๑. **ภาสิต** แปลว่า คำพูด, ภาษิต, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: ภาสิตพพนติ ภาสิต์ คำชื่อว่าภาสิตะ เพราะเป็นคำที่ควรพูด (ภาส วียตติย วาจาย=กล่าว-พูดชัดเจน + อี + ต)

อุทาหรณ์: อตตมนา ปยจวคคิยา ภิกขุ ภควโต ภาสิต์ อภินนท^{๔๙๕} ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดี ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ตโต กุมารา พยถิตา สุตวา ลุททสส ภาสิต^{๔๙๖} ลำดับนั้น พระกุมารทั้ง ๒ ได้สดับคำของชกผู้หยาบซำก็ตกพระทัย

๒. **ลปิต** แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, การเจรจา

รูปวิเคราะห์: ลปิตพพนติ ลปิต์ คำชื่อว่าลปิตะ เพราะเป็นคำที่ควรพูด (ลป วจน=กล่าว-พูด-เจรจา + อี + ต)

อุทาหรณ์: ปุพเพ หสิต์ ลปิต์ กิฬิต์ สมนุสสุรามิ^{๔๙๗} ข้าพเจ้าระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่น ในครั้งก่อน

เอว ปริยายเทสิเต โข ภิกขเว มยา ฌมเม เย อณวมณณสส สุภาสิต์ สุลปิต์ สมมณณนิสสนติ สมมุนานิสสนติ สมมุนโมทิสสนติ เตส เอต ปาฏิกงขัม สมคคา สมมโทมานา อวิวิทมานา ชิโรทกิภูตา อณวมณณิ ปยจกขุหิ สมปสสนตา วิหริสสนติ^{๔๙๘} ภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักสำคัญ รู้ ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้น

^{๔๙๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๕๗/๔๒๕.

^{๔๙๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๙๖๘/๓๓๘.

^{๔๙๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๔/๒๐.

^{๔๙๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๑๑๒/๓๕๒.

^{๔๙๗} วิ.ม.(บาลี) ๔/๔๗/๓๒.

^{๔๙๘} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๖๘/๒๑๐.

ฟังหวังได้ว่า จักพร้อมเพรียงกัน ขึ้นชมกัน ไม่วิวาทกัน เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองดูกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่

๓. ภาษา แปลว่า คำพูด, ภาษา

รูปวิเคราะห์: ภาษียเตติ ภาษา คำชื่อว่าภาษา เพราะบุคคลพูด ภาษนติ อดี อตยาติ ภาษา ชื่อว่าภาษา เพราะเป็นเครื่องกล่าวเนื้อความ (ภาษ วียตติย วาจารย์=กล่าว-พูดชัดเจน + อ + อา)

อุทาหรณ์: ตสส เจ อานนท ภิกขุโน อิมินา วิหาเรน วิหโรโต ภาษาย จิตต์ นมติ^{๔๙๙} อานนท หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมนุ่มไปเพื่อการพูด

มิลกฺษาสาสุ วา อณฺเฏตรภาษาย ตมตถฺ วเทย^{๕๐๐} หรือภิกษุนี้ ฟังกล่าวเนื้อความนั้น ด้วยบรรดาภาษาของชนชาวมลิกษะภาษาใดภาษาหนึ่ง

๔. ไวยาหาร แปลว่า คำพูด, ไวยาหาร, ถ้อยคำ, ส่วนวน

รูปวิเคราะห์: ไวหริยเตติ ไวหาโร คำชื่อว่าไวยาหาระ เพราะบุคคลเรียก (วิ + อว + หร หน=นำไป-นำออก + ณ, วิ + หร วจเน=กล่าว-พูด + อ) ไวหรนติ เอเตนาติ ไวหาโร ชื่อว่าไวยาหาร เพราะเป็นเครื่องกล่าว วิเสเสน สดตทานิ มนํ อวหระตีติ ไวหาโร ชื่อว่าไวยาหาร เพราะตั้งดูใจเหล่าสัตว์

อุทาหรณ์: สวีหาเรน ภิกฺขเว โสเจยฺย เวทิตพฺพํ ตถจฺ โข ทีเฆน อทฺธุนา น อิตฺตรํ มนสิ- กโรตา โน อมนสิการา ปรณฺวตา โน ทฺพปรณฺเณนาติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ กิณฺเจตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ อธิ ภิกฺขเว ปุคฺคโล ปุคฺคเลน สทฺธิ สวีหฺรมาโน เอวํ ชานาติ อณฺเฏถา โข อยมายสฺมา เอเกน เอโก ไวหฺรติ อณฺเฏถา ทฺวีหิ อณฺเฏถา ตีหิ อณฺเฏถา สมพฺพเลหิ โวกฺกมติ อยมายสฺมา ปุริมไวหฺรารา ปจฺฉิมไวหฺรํ อปริสุทฺท- ไวหาโร อยมายสฺมา นายมายสฺมา ปริสุทฺทไวหาโร^{๕๐๑} ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวไว้เช่นนี้แล้ว ความบริสุทธิ์พึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ และความบริสุทธิ์นั้นพึงรู้ได้โดยใช้เวลานาน ไม่ใช่ชนิดหน้อย ผู้มนสิการจึงรู้ได้ ผู้ไม่มนสิการหารู้ได้ไม่ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้มีปัญญาทรมหารู้ได้ไม่ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ บุคคลในโลกนี้เมื่อสนทนากัน จึงรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัวต่อตัวเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนสองคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนสามคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนหลายคนเป็นอย่างหนึ่ง ท่านผู้นี้พูดคราวหลังต่างไปจากพูดคราวก่อน ท่านผู้นี้มีถ้อยคำไม่บริสุทธิ์ ห้ามมีถ้อยคำบริสุทธิ์ไม่

๕. วจน แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ พจน

รูปวิเคราะห์: วุจฺเจเตติ วจนํ คำชื่อว่าวจนะ เพราะถูกกล่าว วุจฺเจติ อเนนาติ วจนํ ชื่อว่า วจนะ เพราะเป็นเครื่องกล่าว (วจ วียตติย วาจารย์=พูด-กล่าวชัดเจน + ยู)

อุทาหรณ์: ภควโต วจนํ สุตฺวา ภิกฺขู ธาเรสฺสนติ^{๕๐๒} ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักได้ทรงจำไว้

๖. วจ แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: วุจฺเจเตติ วโจ คำชื่อว่าวจะ เพราะถูกกล่าว (วจ วียตติย วาจารย์=พูด-กล่าวชัดเจน + อ)

^{๔๙๙} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๘๘/๑๖๒.

^{๕๐๐} วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๑/๒๖๕.

^{๕๐๑} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๒/๒๑๓.

^{๕๐๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓/๒.

อุทาหรณ์: ปุน จปริ อาวุโส ภิกษุ สุวโจ โหติ โสวจสุสกรณเหติ ธมเมหิ สมณนาโคโต ขโม
ปทกขินคคาหิ อนุสาสนี^{๕๐๓} ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วย
ธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ

พาวริสส วโจ สุตวา ลิสสา โสฬส พราหมณา^{๕๐๔} ศิษย์ผู้เป็นพราหมณ์ทั้ง ๑๖ คน ได้ฟัง
คำพูดของพาวรีพราหมณ์แล้ว

๗. อุตติ แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: อุจเจเตติ อุตติ คำชื่อว่าอุตติ เพราะถูกกล่าว (วจ วิยตติย วาจาย=พูด-
กล่าวชัดเจน + ตี)

๘. วาจา แปลว่า คำพูด, วาจา

รูปวิเคราะห์: วุจเจเตติ วาจา คำชื่อว่าวาจา เพราะถูกพูด (วจ วิยตติย วาจาย=พูด-กล่าว
ชัดเจน + อ + อา)

อุทาหรณ์: อปี นุ สุนกขตต ตถาคโต ตัง วาจิ ภาเสยย ยา सा वाजा ทวยคามินิ^{๕๐๕}
สุนักขัตตะ ตถาคตเคยกล่าววาจาที่เป็น ๒ นัยบ้างใหม่

๙. คีรา แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, วาจา

รูปวิเคราะห์: คีรนต์ิ สททายนติ ตนติ คีรา คำชื่อว่าคีรา เพราะบุคคลพูด คายิตพพาติ
คีรา ชื่อว่าคีรา เพราะควรสวด (เค สทเท=ส่งเสียง-ออกเสียง + อิริ + อา)

อุทาหรณ์: ตา ปินฺหาย จริตวาน ฆตตถัง กรिय โธตาปตตาทโย รหิตมฺหิ สุขนิสินฺนา อิม่า
คีรา อพภาวเสสุ^{๕๐๖} ทั้งสองรูปนั้นเที่ยวบิณฑบาต ฉ้นและล้างบาตรแล้ว ก็นั่งพักอย่างสบายในที่สงัด ได้
เปล่งถ้อยคำเหล่านี้ถามตอบกัน

๑๐. วาณิ แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, คำพูดแทงใจ

รูปวิเคราะห์: วายเต สททายเตติ วาณิ คำชื่อว่าวาณิ เพราะบุคคลพูด (วา สทเท=ส่ง
เสียง-ออกเสียง + ยุ + อี) ประสั มมมวิชมนตเถน วาโณ วียาติ วาณิ ชื่อว่าวาณิ เพราะเป็นคำพูดที่เป็น
เหมือนลูกศร เพราะอรธว่าทิมแทงของรักของผู้อื่นได้ (วาณ + อี)

อุทาหรณ์: มุนินทวทนมโกช คพภสมภวสุนทรี สรณิ ปาณินิ วาณิ มยหิ ปินยตฺ มน^{๕๐๗}
ขอพระสัทธรรมอันงามบังเกิดในท้องแห่งบงกชคือพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี ซึ่งเป็นที่ฟังของปาณชาติ
ทั้งหลาย จงยังใจของข้าพเจ้าให้เอิบอิม

๑๑. ภารตี แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: ภโรโต นาม สตถกาโร อีสิ ตสเสสา ภารตี คำชื่อว่าภารตี เพราะเป็นคำพูด
ของฤษีผู้แต่งคัมภีร์ชื่อว่าภรตตะ (ภรต + ณี)

๑๒. กถิตา แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: กถียเตติ กถิตา คำชื่อว่ากถิตา เพราะบุคคลพูด (กถ กถเน=กล่าว-พูด + อี)

^{๕๐๓} ที.ป.(บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๖.

^{๕๐๔} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๑๓/๕๒๘.

^{๕๐๕} ที.ป.(บาลี) ๑๑/๑๘/๑๑.

^{๕๐๖} ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๔๐๔/๔๘๐.

^{๕๐๗} สุโพธาลังการ.๑/๑.

+ ต + อา)

๑๓. วจี แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, วาจา

รูปวิเคราะห์: วุจฺเจเตติ วจี คำเชื่อว่าวจี เพราะบุคคลพูด (วจ วยตฺตฺยํ วาจายํ=พูด-กล่าวชัดเจน + อ + อี)

อุทาหรณ์: ภายคฺตุโต วจีคฺตุโต อาหาเร อุทฺเร ยโต^{๕๐๘} เราค้มครองกาย ค้มครองวาจาได้ แล้ว ส้ารวมในการบริโภคอาหาร

ภวาสวา ยสฺส วจี ขรา จ^{๕๐๙} ภวาสวะและวาจาอันหยาบคายของบุคคล

๒.๓๔ วากยะ, ประโยค

๓๗. **เอกาขยาโต ปทจโย** **ลียา วากยํ สการโก;**
อาเมณฺชิตฺ ตุ วิญญะยํ **ทฺวตฺตฺกฺขตฺตุมฺทฺริณฺ.** (๑๐๖)

๑. วากย แปลว่า วากยะ, พากย์, ประโยค, คำพูด

รูปวิเคราะห์: วตฺตพฺพนฺติ วากยํ คำเชื่อว่าวากยะ เพราะเป็นเนื้อความที่ควรกล่าว (วจ วยตฺตฺยํ วาจายํ=พูด-กล่าวชัดเจน + ญย)

เอกาขยาโต ปทจโย ลียา วากยํ สการโก คือประโยคที่มีกริยาทั้งอาขยาตและกริยาภิตกักร่วมค่านามที่เป็นนามนาม คุณนาม สัพพนาม ชื่อว่าวากยะ เช่น อธิ นิสิตฺตฺ ภาวํ ท่านผู้เจริญจงนั่ง ณ ที่นี้ ปุริโส คามํ คจฺจติ บุรุษกำลังไปบ้าน เทวทฺโต กณฺฑิ กตฺวา เทวทฺตฺทอเสื่อ

ติสยาทยนฺตจโย วากยํ, กริยา วา การกานฺวิตา บทกริยาทั้งอาขยาตและกริยาภิตกักร่วมบทนามเป็นต้น รวมกันเข้าหลาย ๆ บท และมีเนื้อความสัมพันธ์เข้ากันได้ ชื่อว่าวากยะ เช่น ภิกฺขุ อูจฺจํ ปตฺติ ภิกฺขุสฺวตฺเสยฺยํ สฺสุโท โอนฺทํ ปจฺติ พอศฺรวฺหฺงฺข่าว ราชา คจฺจติ พระราชาเสด็จไป และ ราชา คโต พระราชาเสด็จไปแล้ว

เอเกกวนฺโณ อกฺขโร **อกฺขรสมฺภูโท ปทํ**
ปทสมฺภูโท วากยํ **วากยสมฺภูโป คนฺโถ.**^{๕๑๐}

วิณะตฺวหนึง ๆ เรียกว่าอักษร, การรวมกันของอักษร เรียกว่าบท, การรวมกันของบท เรียกว่าวากยะ, การรวมกันของวากยะ เรียกว่าคัมภีร์

อุทาหรณ์: สพฺพานิเปตานิ วิยากรโหฺหิ หนฺท วากยํ สฺสุณฺม เต^{๕๑๑} ขอพระองค์ได้โปรดเรื่องนั้นแม้ทั้งหมดเถิด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะฟังพระดำรัสของพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า

๒.๓๕ เวลากล่าวคำพูดซ้ำ

๓๘. **ภเย โภเช ปสฺสํสาຍ** **ตฺริเต โภตุหฺล'จฺจเร;**
หาเส โสเก ปสาเท จ **กเร อาเมณฺชิตฺ พุโร.** (๑๐๗)

บัณฑิตกล่าวถึงคำพูดซ้ำไว้ในเวลากลับ เวลาโกรธ เวลาสรรเสริญ เวลารีบเร่ง เวลาไกลาหล (ฉุกฉะหุก) เวลาอัศจรรย์ เวลาดีใจ เวลาเศร้าใจ เวลาเลื่อมใส และในเวลาติเตียน เวลาชื่นชม

^{๕๐๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๘.

^{๕๐๙} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๗๗/๔๒๓.

^{๕๑๐} โปราณจริยํ วจนํ.

^{๕๑๑} วิ.ป.(บาลี) ๘/๓๓๖/๓๐๙.

ด้วย

อาเมทิต แปลว่า คำพูดซ้ำ

รูปวิเคราะห์: อาเมทิตฺ ตฺ วิญเญยฺ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมฺทีรณฺ คำพูดซ้ำว่าอาเมทิตะ เพราะเป็นคำพูดซ้ำ ๒-๓ ครั้ง เพราะกลัวเป็นต้น (อา + เมติ อุมมาทเน=เป็นบ้า-มัวเมา-ประมาท + อี + ต)

อุทาหรณ์: ในเวลากลับ เช่น สบไป สบไป งู ๆ, โจรโร โจรโร โจร ๆ

ในเวลาโกรธ เช่น วิชฌ วิชฌ แทง ๆ, ปหร ปหร ตี ๆ

ในเวลาสรรเสริญ เช่น สาธุ สาธุ ดีแล้ว ๆ

ในเวลารีบเร่ง เช่น คจจ คจจ ไป ๆ, ลุนาหิ ลุนาหิ เกี้ยว ๆ

ในเวลาโกลาหล เช่น อาคจจ อาคจจ มา ๆ

ในเวลาอัศจรรย์ เช่น พุทฺโธ พุทฺโธติ จินตยณฺโต รำพึงอยู่ว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ”

ในเวลาดีใจ เช่น อภิกฺกมฺภายสมฺนฺโต อภิกฺกมฺภายสมฺนฺโต ผู้มีอายุ เชิญก้าวไป ๆ

ในเวลาเศร้าโศก เช่น กหฺ อเอกฺปฺตฺตก, กหฺ อเอกฺปฺตฺตก ลูกน้อยคนเดียว เจ้าอยู่ที่ไหน ๆ

ในเวลาจิตใจเบิกบาน เช่น อโห สุขํ อโห สุขํ สุขจริงหนอ ๆ

ในเวลาติเตียนเช่น ปาโป ปาโป บาบ ๆ

ในเวลาชื่นชม เช่น อภิรุปก อภิรุปก ฟอรุปลหล่อ ๆ

๒.๓๖ คัมภีร์ไตรเพท ๓ คัมภีร์

๓๙. **อิรุ นารี ยชฺ สาม-
เอเตอเว ตยิ นารี**

**มิติ เวทา ตโย สिय;
เวโท มนฺโต สุตฺ'ตถิยฺ.** (๑๐๘)

๑. **อิรุ** แปลว่า คัมภีร์อิรุเวท, ฤคเวท

รูปวิเคราะห์: อิจฺจนฺเต โถมียนฺเต เทวา เอตายาติ อิรุ เวทชื่อว่าอิรุ เพราะเป็นเครื่องใช้สรรเสริญเทพทั้งหลาย (อิจ ฤตฺยิ=สรรเสริญ + อุ)

อุทาหรณ์: ติณฺณิ เวทานนฺติ อิรุพฺเพทยชฺพฺเพทสามเวทานิ^{๕๑๒} เวท ๓ คือ ฤคเวท ยชฺรเวทและสามเวท

๒. **ยชฺ** แปลว่า คัมภีร์ยชฺเวท, ยชฺรเวท

รูปวิเคราะห์: ยชฺชนฺเต ปุชฺชนฺเต อเนนาติ ยชฺ เวทชื่อว่ายชฺ เพราะเป็นเครื่องสวดบูชาเทพเจ้าของมนุษย์ (ยช เทวปุชายิ=บูชาเทวดา + อุ)

อุทาหรณ์: ติณฺณิ เวทานนฺติ อิรุเวทยชฺเวทสามเวทานิ^{๕๑๓} เวท ๓ คือ ฤคเวท ยชฺรเวทและสามเวท

๓. **สาม** แปลว่า คัมภีร์สามเวท

รูปวิเคราะห์: โสยนฺติ อนฺตํ กโรนฺติ ปาปมเนนาติ สามิ เวทชื่อว่าสามะ เพราะเป็นเหตุให้บาปเคราะห์เบาบางลง (สา ตฺนุกรณฺวสานฺเสสุ=เบาบาง-ละเอียด-ทำให้สั้นสุด + ม)

^{๕๑๒} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๒.

^{๕๑๓} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๓/๒๖๒.

อุทาหรณ์: ตินณฺ เวทานนติ อิรุพเพทยชฺชูปเพทสามเวทานิ^{๕๑๔} เวท ๓ คือ ฤคเวท ยชฺรเวทและสามเวท

๒.๓๗ คัมภีร์เวท ๓ ศัพท์

๑. เวท แปลว่า คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม

รูปวิเคราะห์: วิหติ ฌมฺมํ กมฺมํ วา อเนนาติ เวโท วิชาชื่อว่าเวทะ เพราะเป็นเครื่องรู้ธรรม หรือการกระทำ (วิห ญาณ=รู้ + ณ)

อุทาหรณ์: เวทํ อนุปริวัตเตนตา โหมมิ กโรนตา ชปนติ^{๕๑๕} ร่ายเวททำการบูชาเพลิง พร้อมพรมนต์ไปด้วย

๒. มนต์ แปลว่า คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม

รูปวิเคราะห์: ติกํ เวเท มุนาติ ชานาติ ฌมฺมํ อเนนาติ มนฺโต วิชาชื่อว่ามนฺตะ เพราะเป็น เครื่องรู้ข้อปฏิบัติหมวด ๓ ในคัมภีร์เวท (มุน ญาณ=รู้ + ต)

อุทาหรณ์: โส กิร มนฺโต อนคฺโข มหารโห นกฺขตฺตโยเค ลทฺเธ ตํ มนฺตํ ปริวัตเตตฺวา อากาเส อุลโลกิเต อากาสโต สตฺตรตนวสฺสํ วสสตี^{๕๑๖} ได้ยินว่า มนต์นั้นหาค่ามิได้ ควรบูชาขยี้งนัก เมื่อได้เวลาฤกษ์แล้ว เจ้าของมนตร์ร่ายมนต์นั้น แหงนคูอากาศแล้ว ฝนแก้ว ๗ ประการ ก็ตกลงมาจากอากาศ

๓. สุตติ แปลว่า คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม

รูปวิเคราะห์: สฺยเต ฌมฺมํ เอตายาติ สฺติ วิชาชื่อว่าสุติ เพราะเป็นเหตุให้ฟังธรรมเข้าใจ (สฺ สวณ=ฟัง + ติ)

อุทาหรณ์: อีโต ทิพฺพจกฺขุณฺณาธิคฺมโต ภียโย อณฺณํ อุตฺตรํ วิเสสาธิคฺมํ มยฺ สฺติวเสนาปิน ชานามาติ วทฺนตี^{๕๑๗} บริพาชกเหล่านั้นย่อมกล่าววว่า พวกเรายังไม่รู้ชุดการบรรลุคุณวิเศษอื่นที่ยิ่งไปกว่าการบรรลุทิพพจักขุญาณนี้ แม้ด้วยอำนาจสุติ

๒.๓๘ ฤษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน

๔๐. อฏฺฐโก วามโก วาม-
ยมทคฺติ จ วาเสณฺโง
เวสสามิตฺโต'ติ มนฺตานํ

เทโว จ'งฺคิโรโส ภคฺ;
ภารทฺวาโซ จ กสฺสโป;
กตฺตารโ อิสโย อิเม. (๑๐๙)

๑. อฏฺฐก แปลว่า อัฐฤกฤษี

รูปวิเคราะห์: อตฺถํ หิตํ อตฺเถ วา สตฺเถ กโรตีติ อฏฺฐโก ฤษีชื่อว่าอัฐฤกะ เพราะรจนานี้คือความเป็นประโยชน์ไว้ในคัมภีร์อัถศาสตร์ (อตฺถ + กร กรณ=ทำ + ฤวิ)

๒. วามก แปลว่า วามกฤษี

รูปวิเคราะห์: วามํ กลยาณวจนํ กโรตีติ วามโก ฤษีชื่อว่าวามกะ เพราะรจนาล้อยคำอันไพเราะ (วาม + กร กรณ=ทำ + ฤวิ) รสสสรีรตฺตา วามโน, โส เอว วามโก ชื่อว่าวามนะ เพราะท่านฤษีเป็นผู้มีร่างกายเตี้ย, วามนะนั้นแหละเป็นวามกะ

^{๕๑๔} อัง.ทูกาที.อ.(บาลี) ๒/๕๙/๑๖๓.

^{๕๑๕} ชุ.เปต.อ.(บาลี) ๒๑๙/๑๐๖.

^{๕๑๖} ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๔๘/๒๔.

^{๕๑๗} ที.ป.อ.(บาลี) ๓/๗๔/๒๖.

๓. วามเทว แปลว่า วามเทวฤๅษี

รูปวิเคราะห์: วาโม นาม หโร, โส เทโว อสส วามเทโว ฤๅษีชื่อว่าวามเทวะ เพราะมีพระ
ศิวะที่มีชื่อว่าวามะนั้นเป็นเทพเจ้า (วาม + เทว)

คัมภีร์นันทถลสังคหะกล่าววว่า

วามํ สหฺเย ปตีเป จ

ทวิเณ จาติสุนฺทเร,

ปโยธเร หเร กามเ

ชฌณา วามมนิตฺถิยํ.

พึงทราบวว่า วามศัพท์เป็นไปในเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถวว่าศัพท์ยะ

ข้างซ้าย, ปตีปะ ทวิเณ อติสุนฺทระ งดงามย้ง, ปโยธระ เต้านมผู้หญิง, หระ

พระศิวะ, กามะ กามเทพ

๔. อังคิรส แปลว่า อังคิรสฤๅษี

รูปวิเคราะห์: อังคิรสส อสิโน อปจจํ อังคิโร ฤๅษีชื่อว่าอังคิรสะ เพราะเป็นลูกหลาน
ของอังคิรสฤๅษี (อังคิรส + ณ) อังคิมหิ กาเย โรโส สิทธิปปโต ปารโท ยสสาติ อังคิโร ชื่อว่าอังคิรสะ
เพราะมีแรปรอทให้ถึงความสำเร็จอยู่ในร่างกาย

๕. ภคฺ แปลว่า ภคฤๅษี

รูปวิเคราะห์: ภรตีติ ภคฺ ฤๅษีชื่อว่าภคฺ เพราะเลี้ยงดู (ภร ภรณ=เลี้ยง + อุ) ภํ นกฺชตฺ
คจฺจติ ชานาตีติ ภคฺ ชื่อว่าภคฺ เพราะรู้ดวงดาว (ภ + คมฺ คตฺมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + กฺวิ)

๖. ยมทคฺติ แปลว่า ยมทคคฤๅษี

รูปวิเคราะห์: ยมํ สยฺมํ ททาติ ปเรสนติ ยมโท จ โส ทกฺขิเณยฺยคฺคิตฺตา อคฺคิ เจติ
ยมทคคิ รามสส ปิตา ฤๅษีชื่อว่ายมทคคิ เพราะให้ความสงบจิตแก่บุคคลอื่น และเป็นเช่นไฟที่ควรแก่
การบูชา (ยมท [ยม + ทา ทาเน=ให้ + อ] + อคคิ) ได้แก่ฤๅษีผู้เป็นบิดาของพระราม

๗. วาสฺนิฐฺ แปลว่า วาสฺนิฐฤๅษี

รูปวิเคราะห์: วาสฺนิฐสส อปจจํ วาสฺนิฐโ ฤๅษีชื่อว่าวาสฺนิฐะ เพราะเป็นลูกหลานของ
วาสฺนิฐะ (วาสฺนิฐ + ณ)

๘. ภารทวาชฺ แปลว่า ภารทวาชฤๅษี

รูปวิเคราะห์: ภารทวาชสส อปจจํ ภารทวาชโ ฤๅษีชื่อว่าภารทวาชะ เพราะเป็นลูกหลาน
ของภารทวาชะ (ภารทวาช + ณ)

๙. กสฺสปฺ แปลว่า กัสสปฤๅษี

รูปวิเคราะห์: กสฺสปสส อปจจํ กสฺสปโ ฤๅษีชื่อว่ากัสสปะ เพราะเป็นลูกหลานของกัสสปะ
(กสฺสป + ณ)

๑๐. เวสสामิตฺตฺ แปลว่า เวสสामิตตฤๅษี

รูปวิเคราะห์: เวสสामิตตสส อปจจํ เวสสामิตฺโต ฤๅษีชื่อว่าเวสสामิตตะ เพราะเป็น
ลูกหลานของเวสสामิตตะ (เวสสामิตต + ณ)

อุทาหรณ์: อภูจโก วามโก วามเทโว เวสสामิตฺโต ยมทคคิ อังคิโร ภารทวาชโ วาเสฏฺโฐ
กสฺสปโ ภคฺ^{๕๑๘} ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวทมนต์มี ๑๐ ท่านเหล่านี้ คือ อภูจกฤๅษี วามกฤๅษี วามเทวฤๅษี เวส-

^{๕๑๘} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๐/๘๓.

สามิตตฤษี ยมทัคคฤษี อังคีรสฤษี ภารทวาชฤษี วาเสฏฐฤษี กัสสปฤษี และภคฤษี

๒.๓๙ สรุปท้ายบท

ความสำคัญของคำศัพท์ที่แสดงไว้ในบทนี้ คือเนื้อหาเกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า เป็นต้น พร้อมแยกศัพท์ รูปวิเคราะห์และบอกความหมายของศัพท์ต่าง ๆ รวมถึงอุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงจากคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา มี พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น เช่น ๑.พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺโธติ เกณฑเถน พุทฺโธ ภามว่า คำว่า “พุทฺโธ” พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะประกอบอรรถวิเคราะห์ว่า

๑) พุชฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
๒) โโพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
๓) สพฺพญณฺตตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
๔) สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
๕) อภิญญะยตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
๖) วิสฺวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
๗) ชีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
๘) นิรุปกฺกิละสสงฺขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
๙) เอกนตฺวีตราโคติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
๑๐) เอกนตฺวีตโทโสติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะเพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน
๑๑) เอกนตฺวีตโมโหติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะเพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
๑๒) เอกนตฺนิกฺกิละโสติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
๑๓) เอกายนฺมคฺคํ คโธติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมมาสมโโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทธะ เพราะตรัสรู้

พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

๑๕) อพุทฺธิวิทตตตา พุทฺธิปฏิลาภตตตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

๑๖) พุชฺฌิตีติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทธะ (พุธ อวคฺมเน=ตรัสรู้, ฐิ, ปรลฺล + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทฺโธ ภควา เวนฺธชಾಯิ วิหฺรติ นเพรฺจุจิมฺนทฺมูเล มหฺตา ภิกฺขุสฺสเฆน สทฺธิ ปญฺจมตฺเตน ภิกฺขุสฺสเทหิ สมัยันนํ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรฺยักข์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

อิติ พุทฺโธ อภิญญา ย ฌมมกฺขาสี ภิกฺขุณิ

ทฺทกฺขสฺสนตฺตงฺกโร สตถา จกฺขุมา ปรีนินฺพุทฺโต ฯ

ตั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อย่าง

พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนินพพานแล้ว

อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสวภา จ พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะทั้งหลาย

อหิ พุทธยจ ฆมมยจ

สังญจ สรณิ คโต

อุปาสกตตฺ เทเสสิ

สภยปุตตสส สาสเน

หม่อมฉันได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว

ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สาวกา จ ปจเจกพุทธา จ พุทฺธา จ อนุสสรนฺติ พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทฺโธ จ โลกเกติ อิทํ วินา พุทฺธูปปาเทน สังฆเภทสส อภาวทสสตถิ วุตตํ บทว่า พุทฺโธ จ
โลกเก นี้ สกวาทีกกล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังฆเภท โดยเว้นจากการอุบัติของพระพุทธเจ้า

อตถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมภูยาณน สห วาสนาย วิทวิทธีตนิรวเสสสิเกโส
มหารุณาสัพพญญุตถยาณาทือปริเมยยคุณคณาธารุ ชนธสนตานิ พุทฺโธ ก็โดยความหมาย คือ
พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยมภูญาณ เพราะทรงอบรมบ่ม
พระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระขันธสันดานทรงไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหากรุณาธิคุณและ
พระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น

นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงพระนามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นิพพาน พระอรหันต์
สวรรงค์ ดวงจันทร์ ดวงดาว กลุ่มดาวฤกษ์ ดวงอาทิตย์ รัศมี เดือน ฤดูแล้ง บาบ บุญ โลกนี้ โลกหน้า
ขณะนั้น กาลข้างหน้า ความยินดี ความสุข ความดี ความทุกข์ ผลกรรมเก่า การเกิด เหตุ เหตุไฉนผล
ตัวตน ปรกติ สัตว์ อารมณ์ นาฏยรส คำพูด ประโยค เวลากล่าวคำพูดซ้ำ คัมภีร์ไตรเพท และศัพท์
สุดท้ายในบทนี้ คือ ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์เวทมนต์มี ๑๐ ท่านเหล่านี้ คือ อัญญฤๅษี วามฤๅษี วามเทวฤๅษี
เวสสามิตตฤๅษี ยมทัคคฤๅษี อังคีรสฤๅษี ภารทวาชฤๅษี วาเสฏฐฤๅษี กัสสปฤๅษี และภคฤๅษี

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ ๒

๑. จงบอกชื่อของคำศัพท์ดังต่อไปนี้

- ๑.๑ พระนามของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ มีเท่าไร อะไรบ้าง
- ๑.๒ ศัพท์ที่มีความหมายว่า บุญ มีเท่าไร อะไรบ้าง
- ๑.๓ ฤดูในภาษาบาลีท่านแบ่งเป็นเท่าไร อะไรบ้าง และเดือนไหนจัดเป็นฤดูอะไร
- ๑.๔ นาฏยรส มีเท่าไร อะไรบ้าง และสังคารรส มีความหมายว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายคำศัพท์ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ศัพท์ว่า สัพพัญญู มาจากธาตุ ปัจจัยอะไร พร้อมยกอุทธานรณประกอบ
- ๒.๒ ศัพท์ว่า วิมุตติ มาจากธาตุ ปัจจัยอะไร มีก้อย่าง อะไรบ้าง
- ๒.๓ ศัพท์ว่า บาป มีความหมายว่าอย่างไร พร้อมยกอุทธานรณประกอบ
- ๒.๔ การกล่าวคำพูดซ้ำนั้น ท่านกล่าวในเวลาและสถานการณ์เช่นใด จงอธิบาย พร้อมยกอุทธานรณประกอบ

๓. จงวิเคราะห์คำศัพท์ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ ศัพท์ว่า อกฺขร, เขม, และ ปท เป็นชื่อของอะไร ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร และมีรูปวิเคราะห์ว่าอย่างไร
- ๓.๒ เดือน ๑, ๓, ๕, ๗, ๙, ๑๑ ในภาษาบาลี ใช้ศัพท์ไหน และมีรูปวิเคราะห์ว่าอย่างไร
- ๓.๓ ประโยคว่า อุตตานิ กပ္ปูเรน สทิสํ กโรติ เป็นรูปวิเคราะห์ของศัพท์ไหน และมีความหมายว่าอย่างไร

บรรณานุกรมประจำบทที่ ๒

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๐ – ๒๕๓๙.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙ – ๒๕๔๓.

พระกัจจายนะ. กัจจายนพยานุกรณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระติปิฎกจุฬายเถระ. มลิตนทพญา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

พระภทันตจรรย์ธัมมपालเถระ. วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพุทธโฆสเถระ, ธมมปทฎกถา อฏฺฐโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒ นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปจฺจโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ . สมณตปาสาทิกานาม วินยฎกถา ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระพุทฺธปฺปิยเถระ, ปทฺรุปลิทธิ. ฉบับสยามรฎฺฐเส ลำปางนคเร ท่ามะโออาราเม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระโมคคัลลานะ, อภิธานปฺปทีปิกา และ อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . โมคคัลลานพยานุกรณ ฉบับท่ามะโออาราเม, ลำปาง: เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม, ๒๕๒๑.

พระสังฆรักขิตมหาสามี. สุโพธาลังการมัญชรี. แปลและอธิบายโดยพระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระสัทธัมมโชติपालเถระ. กัจจายนสุดตนิเทศ. คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ. ปรีวรรตโดยพระมหานิมิตร ธมมสาโร. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

พระสิริมังคลาจารย์. มงคลตถทีนี ทุตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระอัครคังสเถระ. สทพณีติปกรณ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพลโลกิย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิย, ๒๕๒๑.

‘ทำลายคนหนึ่งคน
ใช้แค่คำพูดคำเดียวก็เพียงพอ
แต่ถ้าเป็นคนหนึ่งคน
ต้องใช้คำพูดเป็นร้อยเป็นพันคำ’